

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADİ VE FİNANSİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İSLAM İKTİSADİ AÇISINDAN KISMÎ REZERV
BANKACILIĞININ EKONOMİK
İSTİKRARSIZLIKTAKİ ROLÜ VE TAM REZERV
BANKACILIĞININ ÇÖZÜM POTANSİYELİ

Ömer Faruk TEKDOĞAN
2502140478

TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. Mehmet SARAÇ

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

Adı ve Soyadı : ÖMER FARUK TEKDOĞAN Numarası : 2502140478
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI Danışmanı : PROF. DR.MEHMET SARAÇ
Tez Savunma Tarihi : 17.06.2019 Saati : 12:30
TEZ BAŞLIĞI : İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN KISMİ REZERV BANKACILIĞININ EKONOMİK İSTİKRARSIZLIKTAKİ ROLÜ VE TAM REZERV BANKACILIĞININ ÇÖZÜM POTANSİYELİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / GÜÇLÜLÜĞÜNE karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET SARAÇ		KABUL
2- PROF. DR. SERVET BAYINDIR		KABUL
3- PROF. DR. ERİŞAH ARICAN		KABUL.
4- DOÇ. DR. ABDÜLKADİR TUNA		KABUL
5- DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEB HAFSA ORHAN		

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1. PROF. DR. AHMET İNCEKARA		
2. PROF. DR. AHMET FARUK AYSAN		KABUL

ÖZ

İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN KISMÎ REZERV BANKACILIĞININ EKONOMİK İSTİKRARSIZLIKTAKİ ROLÜ VE TAM REZERV BANKACILIĞININ ÇÖZÜM POTANSİYELİ

Ömer Faruk TEKDOĞAN

Ekonomi yazınında para çarpanı kavramı ile anlatılan ve bankaların kredi kullanarak kaydı para veya diğer bir ifadeyle banka parası oluşturdukları kısmi rezerv sistemi, modern finansal mimarinin temeli diyebileceğimiz günümüz bankacılık sisteminin çalışma mekanizmasını oluşturmaktadır. Yasal zorunluluklar için tutulan zorunlu rezervler ile ihtiyat için ve karlı yatırımlarda değerlendirmek üzere tutulan serbest rezervler saklanması gereken tüm mevduatın bir kısmını oluşturmakta, mevduatın kalan kısmı ise bankalarca kredi olarak kullanılarak karşılıksız para üretilmektedir.

Kısmi rezerv bankacılığı özü itibarıyla finansal istikrarsızlıklara karşısında zayıf ve kırılmandır. Bu sistem, ticari bankaların ve merkez bankalarının gerektiğinde yeterli likiditeyi sağlayacaklarına dair güvene dayalı olarak yürümektedir. Kısmî rezerv sisteminin zayıf yapısı, ekonomik istikrarsızlıklarda oynadığı rol ve oluşturduğu sorunlar nedeniyle alternatif olarak tam rezerv bankacılığı akademik çevrelerde destek bulmuş ve bunun farklı modelleri geliştirilmiştir. Ancak, tam rezerv sisteminin uygulamaya konulması için gereken siyasi destek bulunamamıştır.

Bu çalışmada, kısmi rezerv bankacılığının keşfedilmesiyle ekonomilerde ortaya çıkardığı ileri sürülen sorunlar irdelenmiş, tam rezerv bankacılığının uygulanabilirliği ve çözüm için ne kadar yeterli olduğu incelenmeye çalışılmış ve İslam iktisadı açısından her iki sistemin de uygunluk ve sakıncaları tartışılmıştır. Analiz aşamasında ajan temelli bir simülasyon modeli kullanılarak her iki bankacılık sisteminin ekonomik istikrar üzerindeki etkisi mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kısmi Rezerv Bankacılığı, Tam (%100) Rezerv Bankacılığı, İslam İktisadı, Ekonomik İstikrar, Ajan Temelli Modelleme, Para, Kredi

ABSTRACT

AN ISLAMIC ECONOMICS PERSPECTIVE TO THE ROLE OF THE FRACTIONAL RESERVE BANKING IN ECONOMIC INSTABILITY AND THE POTENTIAL OF FULL RESERVE BANKING AS A REMEDY

Ömer Faruk TEKDOĞAN

The fractional reserve system, which is explained by the concept of money multiplier in economics literature and in which banks create credit money by making loans, constitutes the working mechanism of today's banking system, which is the backbone of modern financial architecture. Reserves held for legal requirements and excess reserves held for hedge and profitable investments constitute a fraction of all deposits that need to be kept, while the remaining fraction of the deposits are lent by banks by which money is created.

Fractional reserve banking is inherently weak and fragile against financial instability. This system is based on the trust that commercial banks and central banks will provide sufficient liquidity when necessary. Due to the weak structure of the fractional reserve system, the role it plays in economic instability and the problems it creates, full (%100) reserve banking has been supported in academic circles as remedy and different models have been developed. However, the support needed to vitalize the full reserve banking system was weak.

In this study, we scrutinized the problems which are claimed to be emerged in the economies with the exploration of fractional reserve banking, we discussed the feasibility of full reserve banking and its qualification as remedy to solve the problems and we examined the suitability of both systems in terms of Islamic economics and their drawbacks in this manner. In the analysis phase, effects of both banking systems on economic stability was compared using an agent-based simulation model.

Key words: Fractional Reserve Banking, Full (%100) Reserve Banking, Islamic Economics, Economic Stability, Agent-Based Modeling, Money, Credit

ÖNSÖZ

Her kriz ve buhran dönemi sonrası iktisadi ve finansal sistemin yapısına ve işleyişine yönelik sorgulamalar başlamaktadır. Bu sorgulamalar neticesinde karar alma merciinde olanların önüne ya günü kurtaracak ya da köklü bir çözüm olma potansiyeline sahip seçenekler sunulmuştur. Küresel finansal sistemin şekillenmesinde daha ziyade ilk seçeneğin tercih edildiği intibayı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, modern bankacılık sistemi ve ekonomik ve finansal istikrarsızlıktaki rolü giderek artan şekilde akademik çalışmalara konu olmaktadır. Dünya genelinde bankacılık sisteminin temelini oluşturan kısmi rezerv sistemi sadece günümüzde değil, geçmişte de bazen yoğun bazen cılız şekilde tartışılmış ve buna alternatif yollar aranmıştır. Bu noktada başlıca bir alternatif olarak ortaya konan tam rezerv bankacılığı önerileri kimileri için uygulanması neredeyse imkânsız iken, kimisine göre durumu daha kötü hale getirme ihtimali daha fazladır. Öte yandan, İslam iktisadi açısından bakıldığında mevcut sistemin riba eksenli olması ve adaletsiz bir kaynak dağılımına sebep olması, ortaya konan alternatiflerin bu gözle değerlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Kısmi rezerv sisteminin ne kadar zararlı ve tam rezerv önerilerinin derde ne kadar çare olacağını kıyaslamak, İslami bir iktisadi sistem için uygun olanı arama, bu alandaki tartışmalara katkı sağlama ve farkındalık oluşturma düşüncesi sonucunda bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bilgi, tecrübesi ve yönlendirmesiyle her türlü desteğini ve yardımını benden esirgemeyen pek kıymetli hocam ve tez danışmanın Prof.Dr. Mehmet SARAÇ'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tez izleme jürimde bulunan ve benden ilgi ve yardımlarını esirgemeyen pek kıymetli hocalarım Prof.Dr. Servet BAYINDIR ile Prof.Dr. Erişah ARICAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez konumun belirlenmesinde bana ilham kaynağı olan, araştırmalarımnda bana bilgi ve tecrübesiyle yardımcı olan pek kıymetli dostum Dr. Tarık AKIN'a şükranlarımı sunarım. Bu süreçte bana anlayış gösteren ve desteğini esirgemeyen kıymetli başkanım Sn. Salih ERCAN ile profesyonel hayatta birlikte çalışma ayrıcalığına sahip olduğum için bahtiyarım. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde fikir

alış verişinde bulunduğum, beni dinleme zahmetine giren ve üzerimde emeği geçen burada isimlerini zikredemediğim tüm hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu zorlu ve uzun yolda çalışmalarıma harcadığım vakit dolayısıyla kendilerine daha az zaman ayırmak zorunda kaldığım, desteklerini ve dualarını benden hiçbir zaman esirgemeyen ve haklarını hiçbir Şekilde ödeyemeyeceğim başta sevgili eşim Zeynep TEKDOĞAN olmak üzere annem Ayser TEKDOĞAN'a ve babam Selahattin TEKDOĞAN'a can u gönülden teşekkür ederim.

Ömer Faruk TEKDOĞAN

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PARA, BANKACILIK VE KISMİ REZERV BANKACILIĞI SİSTEMİ

1.1. Genel Anlamda Paranın Mahiyeti, Tarihi, Türleri.....	5
1.1.1. Paranın Mahiyeti	5
1.1.2. Paranın Tarihi ve Türleri	10
1.2. İslam Tarihinde Paranın Mahiyeti ve Tarihi.....	19
1.3. Bankacılık Sistemi	24
1.3.1. Bankaların Tarihi Gelişimi	24
1.3.2. İslam Tarihinde Bankacılık.....	30
1.3.3. Bankaların Fonksiyonları.....	34
1.3.4. Mevduat Sözleşmelerinin Mahiyeti.....	36
1.3.5. Merkez Bankaları ve Para Basma İmtiyazı.....	41
1.3.5.1. Amsterdam Bankası.....	45
1.3.5.2. İngiltere Merkez Bankası.....	47
1.3.5.3. ABD Federal Rezerv Sistemi	49

1.3.6. Son Kredi Mercii, Mevduat Sigortası ve BASEL Düzenlemeleri	52
1.3.7. Parasal Standartlar	57
1.4. Kısmi Rezerv Bankacılığı Sistemi	62
1.4.1. Kaydi Para Üretimi ve Para Arzının Kontrolü.....	64
1.4.1.1. Merkez Bankası Bilançosu ve Para Arzı Tanımları	65
1.4.1.2. Para Çarpanı	69
1.4.1.3. Kredi Verme İşlemine Dair Bir Vaka Çalışması.....	75
1.4.2. Kısmi Rezerv Sisteminin Ekonomik İstikrar Üzerindeki Olumsuz Yansımaları.....	79
1.4.2.1. Enflasyon	80
1.4.2.2. Gelir ve Servet Adaletsizliği	83
1.4.2.3. Para ve Borç Sarmalı	84
1.4.2.4. Spekülatif Yatırımlar	88
1.4.2.5. Finansal İstikrara Yönelik Tehdit.....	91
1.5. Kısmi Rezerv Bankacılığının İslam İktisadı Açısından Değerlendirmesi.....	97

İKİNCİ BÖLÜM

TAM REZERV BANKACILIĞI SİSTEMİ VE BU KAPSAMDA ÖNERİLEN MODELLER

2.1. Tam Rezerv Bankacılığı Sistemi	101
2.2. Tam Rezerv Bankacılığı Sistemi Kapsamında Önerilen Modeller	102
2.2.1. Chicago Planı Önerisi.....	102
2.2.2. Safi Emtia Standardı Önerisi (Pure Commodity Standard).....	110
2.2.3. Devlet Parası Sistemi Önerisi (Sovereign Money)	116
2.2.4. Mevduat Parası Önerisi (Deposited Currency)	122
2.2.5. Dar Bankacılık Sistemi Önerisi (Narrow Banking)	124
2.2.6. Sınırlı Amaçlı Bankacılık Önerisi (Limited Purpose Banking).....	128
2.2.7. Teminatlandırılmış Para Önerisi (Collateralized Money)	131
2.3. Tam Rezerv Bankacılığı Modelleri Hakkındaki Görüşler	132
2.3.1. Para ve Kredi Arzının Daralacağı İddiası.....	134

2.3.2. Para Otoritesi Kurulması Hakkındaki Görüşler	137
2.3.3. Faiz Oranlarının Artması İhtimali	139
2.3.4. Para Benzeri Varlıkların Ortaya Çıkması İhtimali.....	140
2.3.5. Gölge Bankacılığın Büyüyecek Olması İhtimali	141
2.3.6. Kamu Borç Yükünün Azalması İhtimali	142
2.3.7. Diğer Hususlar	143
2.4. Tam Rezerv Bankacılığının İslam İktisadı Açısından Değerlendirmesi.....	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AJAN TEMELLİ (AGENT-BASED) MODELLEME KAPSAMINDA KISMİ REZERV VE TAM REZERV BANKACILIK SİSTEMİNE DAİR BİR SİMÜLASYON MODELİ

3.1. Ajan Temelli Modelleme (Agent-Based Modeling)	154
3.2. Bazı Ajan Temelli Modellerde Bankacılık Sistemine Dair Senaryo Örnekleri.	163
3.3. Kısmi Rezerv ve Tam Rezerv Bankacılık Sistemlerinin Karşılaştırıldığı Ajan Temelli Bir Simülasyon Modeli	169
3.3.1. Modelin Özellikleri ve Ajanlar Arasındaki Etkileşimler.....	169
3.3.2. Simülasyon Deneyleri ve Elde Edilen Bulgular	176
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	191
KAYNAKÇA.....	197
ÖZGEÇMİŞ	218

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: TCMB Bilançosunda yer alan Merkez Bankası Parası ve Para Arzı Büyüklükleri - 09.02.2018 itibariyle (Bin TL).....	68
Tablo 1.2: Vaka Çalışmasında Bankanın Varlık ve Yükümlülük Kalemlerinin Hesap Bakiyelerindeki Değişim.....	77
Tablo 3.1: Simülasyon Modeli - Bankaya Hücum Şoklarında Ayakta Kalan Banka Sayısı.....	185

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1: ABD 2004 - 2018 Dönemi Bankalar Toplam Rezervi ve M1 tanımlı Para Arzı (Milyar \$).....	72
Grafik 1.2: ABD 2004 - 2018 Dönemi Parasal Taban ve M1 tanımlı Para Arzı (Milyar \$)	73
Grafik 1.3: ABD’de Uzun Vadede Enflasyon ile Para Arzı Arasındaki İlişki	81
Grafik 1.4: Türkiye’de M3 tanımlı Para Arzı ile Mevduat Bankalarının Yurtiçi Kredi Hacmi - 2005 - 2018	85
Grafik 1.5: Türkiye’de Kredi ve Mevduat Büyümesi ile M2 Para Arzı ve Krediler	86
Grafik 1.6: Finansal Sektör Finansal Varlıklarının Büyüklüklerinin Dağılımı	92
Grafik 1.7: ABD’de Finansal Döngü ve İş Döngüsü	95
Grafik 3.1: Simülasyon Modeli - M1 Tanımlı Para Arzı.....	178
Grafik 3.2: Simülasyon Modeli - Para Çarpanı Değerleri	179
Grafik 3.3: Simülasyon Modeli - Kredi Arzı ve Kredi Talebindeki Değişim.....	182
Grafik 3.4: Simülasyon Modeli - Kredilerin Reel Büyüklükleri.....	183
Grafik 3.5: Simülasyon Modeli - Gelir Dağılımları	186
Grafik 3.6: Simülasyon Modeli - Nominal ve Reel Toplam Talep	188
Grafik 3.7: Simülasyon Modeli - Toplam Üretim ve Toplam Reel Talep.....	190

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Chicago Planı - Geçiş Döneminde Banka Bilançosundaki Değişiklikler (GSYİH'nın yüzdesi)	108
Şekil 2.2: Chicago Planı - Geçiş Döneminde Hükümet Bilançosundaki Değişiklikler (GSYİH'nın yüzdesi)	109
Şekil 2.3: Devlet Parası Sistemine Geçiş Sürecinde Merkez Bankası Bilançosu Hesaplarının Değişimi.....	120
Şekil 2.4: Devlet Parası Sistemine Geçiş Sürecinde Ticari Banka Bilanço Hesaplarının Değişimi.....	121
Şekil 2.5: Dar Bankacılık Sistemine Geçişte Kurulan Kuruluşların Bilançoları.....	127
Şekil 3.1: Simülasyon Modeli - Hanehalkı ile Bankalar Arasındaki Etkileşim.....	174
Şekil 3.2: Simülasyon Modeli - Hanehalkı ile Şirket Arasındaki Etkileşim	174
Şekil 3.3: Simülasyon Modeli - Şirket ile Bankası Arasındaki Etkileşim.....	175
Şekil 3.4: Simülasyon Modeli – Bankalar Arası Piyasa.....	176
Şekil 3.5: Simülasyon Modeli - Dayanışma Modu	176

KISALTMALAR LİSTESİ

- AAOIFI** : İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- BIS** : Uluslararası Ödemeler Bankası
- çoğ.** : çoğulu
- EFT** : Elektronik Fon Transferi
- EVDS** : Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
- FDIC** : Federal Mevduat Sigortası Kurumu
- FED** : Federal Rezerv Sistemi
- FOMC** : Federal Açık Piyasa Komitesi
- IMF** : Uluslararası Para Fonu
- KOBİ** : Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
- md.** : madde
- MT&Y** : Milli Tasarruflar ve Yatırımlar Bankası
- OPEC** : Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
- SDR** : Özel Çekme Hakkı
- TCMB** : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

GİRİŞ

İnsanoğlunun günlük hayatını kuşatan iktisadi ilişkilerin yürüdüğü iktisadi sistemler teknoloji ve sosyal hayattaki gelişmeyle birlikte sürekli bir değişim içerisindedir. Bu değişimden doğal olarak para ve bankacılık sistemi de nasibini almıştır. Bu değişim sürecini sosyal, iktisadi ve coğrafi koşullara göre bazen piyasa yönlendirirken, bazen de hükümetler halka ve piyasaya dikte ederek yönlendirmiştir. Bu kapsamda, dünyada son birkaç yüzyılda para ve bankacılık sistemindeki dönüşüm sürecini anlamak, hem günümüz iktisadi sisteminin altyapısını hem de dünyada hâkim olan parasal düzeni kavrayabilmek açısından önemlidir. İslami bir iktisadi düzen kurmak adına yaklaşık yarım asırdır yürütülen çalışmalar, maalesef, kapitalist düzen üzerinde yürütülmüştür ve hedeflenen amacın çok ötesinde dar bir alana hapsediği eleştirilerine maruz kalmıştır.

İnsanların servetlerini güvenli bir şekilde saklama güdüsüyle ortaya çıkan ancak o dönemde banka olarak henüz isimlendirilmemiş olan kurumların muhafaza etmek amacıyla emanet kabul etmesiyle bankacılığın ilk fonksiyonu mevduat kabul etme ve saklama olmuştur. Emanet edilen servetin kredi olarak kullanılmasıyla da bankacılığın ikinci fonksiyonu belirmiştir. Daha sonra sarrafların ve bankaların sakladıkları altın karşılığında mevduat sahiplerine makbuz veya çek vermeleri ve bunların piyasada para gibi mübadelede kullanılması ile para yeni bir biçim almış ve bankacılık sisteminin kaderi buna bağlanmıştır. Saklanan mevduatın değerinin üzerinde makbuzun tedavüle girmesiyle kısmi rezerv bankacılığı doğmuş olmaktadır. Faizli borç olarak kullanılmadıkça bankalara bir getirisi olmayan kaydi para tüm ekonomileri sarmıştır. Para arzının büyük kısmının bu şekilde oluştuğu dikkate alındığında, ekonomileri sarmalayan bir makro-riba sisteminde yaşam devam etmektedir. Bu sistemin bir parçası da, kısmi rezerv sisteminin kurallarına göre faaliyetlerini sürdüren İslami bankalar veya katılım bankalarıdır.

Kısmi rezerv bankacılığı ile ilgili ekonomi yazınında en çok karşımıza çıkan terim para çarpanıdır. Bankaya yatırılan mevduatın bankacılık sistemi içinde kredi verme yoluyla, diğer bazı değişkenlerde hesaba katıldığında, para çarpanı kadar para

arzını artırdığı kabul edilmektedir. Bankacılık sistemi içerisinde hesap kayıtları üzerinden üretilen bu paraya kaydi para denmektedir. Bu sistem yüzyıllar içerisinde gelişmiş ve kök salmıştır. Bu süreçte, gayrimeşru olarak para üreten sarraflar ve bankalar buna meşruiyet kazandırmak için, paranın verdiği güçle, hükümetler üzerinde baskı kurmaya başlamış ve kurulan yeni düzeni ve menfaatlerini koruma altına almaya başlamışlardır. Sistemin kırılma noktasına karşı emniyet supabı görevini gören ve aslında bankaları ve sahiplerini korumak amacıyla kurulan merkez bankaları yetersiz kalınca hükümetler mevduat sigortası güvencesini sağlamış, bu da yetersiz kalınca Basel uzlaşmaları gibi düzenleyici tedbirlere başvurulmuştur. Sorunun temeli olarak kısmi rezerv sistemini gören iktisatçıların tam rezerv sistemine geçmeye yönelik önerileri ise hükümetler nezdinde destek bulamamıştır. Para ve bankacılık sistemindeki bu dönüşümü sanayi devrimi ve sömürgecilik ile birlikte okumak gerekmektedir. Sömürgeciler sömürdükleri ülkelerin parasal sistemine de el koyarak kendilerine bağımlılıklarını artırmış ve daha fazla kaynak sömürme imkânı bulmuşlardır.

Bahsedilen bu dönüşüm süreci zihniyet değişimini de gerektirmiştir. Asırlar boyu süren zihniyet değişimi ile temel özelliği mübadele aracı olan paranın biçimi değişmiş ve mal-servet olmak gibi yeni özellikler kazanmıştır. Günlük yaşayan insan zihniyetinden sürekli geleceğini düşünen bir zihniyete geçişle birlikte artık sermaye ön plandadır. Emek ve toprak üzerine kurulu iktisadi bir düzenden paranın hâkim olduğu bir iktisadi düzene geçilmiş, toprak emeğin efendisi iken, artık sermaye emeğin efendisi olmuştur. Bankacılık sistemindeki değişim parasal sistemlerde de değişimi beraberinde getirmiş, uzun zaman altın külçe ve sikkenin hâkim olduğu sistemin yerini birkaç yüzyıl içindeki değişimle altın kambiyo sistemi ve akabinde petro-dolar sistemi almıştır. Artık uluslararası rezerv para ABD Dolarıdır ve herhangi bir çığaya bağlı kalmadan parasını basan ABD, bu sayede dünya ekonomisi üzerinde en çok söz sahibi olan ülkedir. İktisadi sistemin önemli kısmını temsil eden para ve bankacılık sistemi birbirine bağlıdır. İslami bir iktisadi düzen kurgulanırken buna uygun altyapıyı oluşturacak sistemin öncelikle ele alınması gerekir.

Çalışmanın birinci bölümünde, buraya kadar zikredilen hususlar ile bunların temas ettiği noktalar anlatılmıştır. Bununla birlikte, kısmi rezerv bankacılığı

sisteminin oluşmasındaki motivasyonlar bağlamında ortaya çıkan iktisadi olumsuzluklar tartışılmış ve kısmi rezerv sisteminin İslam iktisadı açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Modern bankacılık sistemi ve ekonomik istikrarsızlıklardaki rolü giderek artan şekilde akademik çalışmalara konu olmaktadır. Dünya genelinde bankacılık sisteminin temelini oluşturan kısmi rezerv sistemi sadece günümüzde değil, geçmişte de bazen yoğun bazen cılız şekilde tartışılmış ve buna alternatif yollar aranmıştır. Yapısal bir çözüm alternatifi olarak öne çıkan tam rezerv bankacılığı sistemi yaklaşık iki yüz yıldır farklı modeller altında politika yapıcılara önerilmektedir. Küresel Krizden sonra gündemde tekrar yerini alan tam rezerv sistemine dair çalışmaların sayısı artmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde incelenen tam rezerv sistemi önerileri Chicago Planı, safi emtia standardı, devlet parası sistemi, mevduat parası, dar bankacılık sistemi, sınırlı amaçlı bankacılık ve teminatlandırılmış paradır. Tam rezerv bankacılığı önerilerinin ortak amacı, ticari bankaların para üretme kabiliyetinin ortadan kaldırılarak ekonomik istikrarın tesis edilmesidir. Öne çıkan fikir ise ticari bankaların mevduat saklama kuruluşu ve kredi kuruluşu şeklinde ikiye ayrılması ve böylece bankaların iddia edildiği gibi önce fon toplayan ve sonra bu fonu kullandıran finansal aracı rolüne girmeleridir. Bu bölümde tam rezerv bankacılığını önerilerinin büyük bir yapısal reform anlamına gelmeleri sebebiyle bunlar hakkında ortaya atılan görüşler ve çekinceler ile bunlara verilen cevaplar tartışılmıştır. Ayrıca, tam rezerv sisteminin İslam iktisadı açısından hem değerlendirmesi hem de kısmi rezerv sistemi ile mukayesesi yapılmıştır.

Son yıllarda tam rezerv bankacılığı ile ilgili gitgide büyüyen bir literatür olmakla birlikte, önerilen alternatif modellerin pratikte uygulanma imkânı olmaması nedeniyle bunların sınanması mümkün olmamıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ajan temelli bir simülasyon modeli uygulanarak bu eksikliğin bir şekilde giderilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir. İslami finans anlayışının da devrede olduğu bir kurgu esas alınarak tasarlanan simülasyon modelinde kısmi rezerv sistemi ile tam rezerv sistemi mukayese edilmiş ve her iki sistemin ekonomik istikrara yönelik etkileri gözlenmiştir. Öte yandan, ajan temelli modelleme henüz popülerlik kazanmamış olduğu için konu hakkında biraz bilgi verilmiş ve konvansiyonel

ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı genel denge modellerine göre özellikleri kıyaslanmıştır. Ayrıca, kısmi rezerv sistemi üzerine yapılmış bazı ajan temelli modeller hakkında özet bilgi bu bölümde aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PARA, BANKACILIK VE KISMİ REZERV BANKACILIĞI SİSTEMİ

Toplumların ihtiyaçları zaman geçtikçe değişmektedir. Özellikle Sanayi Devriminden sonra ekonomilerin hızla büyümesi sonucu buna ayak uydurması gereken ve o dönemde en başta altın ve gümüşten oluşan para arzı bu büyümeyi desteklemeye yeterli görülmemiştir (Wennerlind, 2012). Günümüz bankacılık sisteminin yapısının sağladığı kredi genişletme imkânı ile bu metal paraların yerini alan ve bir tür borç senedi olan kâğıt paralar, başlangıçta altına veya gümüşe dayalı olarak basılmaktayken, kısmi rezerv bankacılığı sayesinde mevcut altın ve gümüşün kat kat üstünde basılmaya başlanmıştır. Reisman, kısmi rezerv sisteminin toplumun genel düzeyindeki açgözlülükten kaynaklanan istekleri karşılamaya dönük olarak tasarlandığını öne sürmektedir. Günümüz kapitalist toplumlarının en çok vurguladığı gibi her bireyin temel hakları arasında olan servetin, gücün ve özgürlüğün en üst düzeye çıkarılması adına bu yapılmıştır (aktaran Javaid, t.y.).

Günümüzdeki bankacılık sistemi ve bununla ilgili kavramları anlamak için paranın ve bankacılığın geçmişine bakarak kökenini ve geçirdiği süreçleri anlamak gerekir. Para, banka ve kredi ile ilgili konuların muhteviyatı çok geniş olduğu için gerekli yerler vurgulanmış ve çalışma kapsamının dışına çıkılmamasına özen gösterilmiştir. Bankacılık sistemine girmeden önce paranın ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve tarihteki seyri incelenmiştir.

1.1. Genel Anlamda Paranın Mahiyeti, Tarihi, Türleri

1.1.1. Paranın Mahiyeti

Adam Smith'e göre hiçbir hayvanda bulunmayan ve sadece insana mahsus olan alma verme, değiş tokuş ve mübadele etme eğilimi işbölümünü ortaya çıkarmış ve ürettiğinin fazlasını mübadele edeceğinden emin olan insan belirli bir işe

odaklanarak o işte yeteneklerini geliştirmiştir (Smith, 1776). İbn Haldun ise işbölümünün farklı bir motivasyondan kaynaklandığını izah etmiştir: “*İnsanlardan bir kişinin kudreti, muhtaç olduğu gıdayı tek başına elde etmeye kâfi gelmez. Bu gıdanın asgari kısmını bile tam olarak temin edemez. O halde, hemcinsinden olan birçok kişilere ait kudretler bir araya toplanmalıdır ki, hem kendisinin hem de onların rızık ve maişetleri temin edilmiş olsun. Yardımlaşma suretiyle, istihsale iştirak edenlerin kat kat fazlasının ihtiyacını karşılayacak kâfi miktarda mal ve rızık hâsıl olur*” (İbn Haldun, aktaran Özel, 2006:4).¹

İhtiyaçların her zaman karşılıklı çakışmaması nedeniyle bazı mallar diğerlerine göre daha az talep görmüştür. İhtiyatlı davranan kişi, kendi ürettiği mal dışında, o an hangi mal piyasada daha çok takasa konu oluyorsa ondan da bir miktar elinde bulunduracaktır. Daha çok işlem gören ve daha çok biriktirilen bu mallar artık bir mübadele aracı olma özelliğini taşımaktadırlar. Antik Sparta’da mübadele aracı olarak demir kullanılırken, antik Roma’da bakır, zengin ve ticaretle uğraşan milletlerde ise altın ve gümüş kullanılmıştır (Smith, 1776).

İnsanların mallarını doğrudan karşılıklı trampa etmek yerine aralarında mübadele aracı kullanmaları dolaylı mübadele şeklinde ifade edilmektedir. Mises’a göre, insanların aldıkları mallar verdiklerinden daha satılabilir olursa, insanlar dolaylı mübadeleden kar ederler ve bu mallara daha çok yönelirler. Paranın fonksiyonu bir mübadele aracı olarak piyasadaki ticareti artırmaktır (Mises, 1953:29,32). Ingham, paranın kendi başına bir sosyal ilişki olduğunu belirtir. Sosyal ilişkiler sonucu doğan alacak veya borca para denir ve paranın varlığı üretimden ve malların mübadelesinden bağımsızdır (Ingham, 2004:25).

Graeber, Her bir bireyin, toplumda en çok istenmeye meyil bulunan bir malı kafasında belirleyerek o malı biriktirmeye başlaması sonucu ortaya çıkan ilginç durumdan bahsetmektedir. Mübadele aracı olma özelliği taşıyan ve biriktirilen bu malların, herkesin elinde olması sebebiyle daha düşük değerde olmaları beklenirken,

¹ Smith, işbölümü için bireyin kendi faydasını düşünerek motive olduğunu öne sürerken, İbn Haldun’un toplumsal fayda için bireyin motive olduğunu öne sürmesi dikkate değer bir zihniyet farkıdır.

daha değerli olmalarının tedavüldeki mal veya para birimi olma özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Graeber, 2011:26).

Menger, para teorisinin olması için malların satılabilirliği² teorisinin olması gerektiğini savunmaktadır (Menger, 2009:17). Her malın birbirine göre daha düşük veya yüksek değerli olması sebebiyle bunların satılabilirlik dereceleri farklıdır ve karşılıklı eşit miktarlarda mübadele edilmesi zordur. Mallar değerlerine ve o anki genel ekonomik duruma göre ekonomik fiyat almakta ve bu fiyattan kolay ve kesin şekilde mübadeleye konu olmaktadır. Bir malın alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fark ne kadar az ise, mal daha satılabilir kabul edilmektedir (Menger, 2009:24-27). Böylece en satılabilir mal, herkesin kendi elinde bulunan daha az değerli malla mübadele için hemen kabul edebileceği maldır ve genel kabul edilebilir mübadele aracı haline gelmektedir (Menger, 2009:36). Mises, Menger'in savunduğu gibi, malların satılabilirliğinden hareketle, talebi daha yaygın ve daimi olan malların yaygın mübadele aracı haline geldiklerini savunmaktadır (Mises, 1953:32).

Smith'e göre, hemen hemen her ülkede değerli metallerin para birimi olarak kullanılmasının sebebi dayanıklı olmaları ve bozulmadan saklanabilmeleri, hiçbir kayıp olmadan parçalara ayrılabilmeleri ve kolayca tekrar bir araya getirilebilmeleridir (Smith, 1776). Menger, bunlara ilave olarak, değerli metallerin tabiatta kıt olmalarına rağmen coğrafi olarak iyi dağılmış olduklarını, çıkarılmalarının ve işlenmelerinin diğer metallere göre daha kolay olduğunu, taşıma maliyetlerinin değerlerine göre oldukça düşük olduğunu saymaktadır (Menger, 2009:46).

Buraya kadar anlattığımız görüşler, paranın köken olarak devlet eliyle değil, piyasa şartları dâhilinde ortaya çıktığını öne sürmektedir. Metalist yaklaşım olarak da adlandırılan bu teze göre, bu tezin savunucularından Menger'in ifadesiyle, para köken olarak bir devlet kurumu değil, sosyal bir kurumdur. Ancak devletin tanınması ve düzenlemesi ile para denilen sosyal kurum, gelişen piyasaların birçok değişik ihtiyaçlarına göre uyum sağlayacak ve mükemmelleşecektir (Menger, 2009:50).

² Satılabilirlik kavramı için Menger **saleability** ifadesini kullanırken, Mises **marketable** ifadesini kullanmaktadır.

Lerner'e göre, günümüzde iyi işleyen bir ekonomide para devletten doğan bir varlıktır. Paranın en önemli özelliği genel kabul görmesidir ve devlet parayı ne kadar kabul ediyorsa, kabul görmesi ona göre artar veya azalır (Lerner, 1947:313). Paranın tanımını devletin egemenliği ile ilişkilendiren bu yaklaşıma Knapp, Chartalist yaklaşım adını vermiştir. Chartalist yaklaşım paranın daha çok hukuki yönü ile ilgilenmektedir. Para ile sözleşmeler arasındaki ilişkiye bakılarak para hukuki bir varlıktır denebilir. Kanunen para olarak tanımlanan her şey sözleşmelerin ifası için kullanılabilir. Kanunen belirlenmiş ödeme araçları, devletin kendi para biriminin kabul edilmesini mecbur kılmaktadır (Wray, 2014:2).

Chartalist yaklaşıma göre devlet yükümlülüklerin ölçülebilmesi için sosyal veya kanuni hesap birimi olarak bir para birimi dayatabilir. Bunun için önceden piyasaların var olması gerekmez, hatta piyasalar daha sonra ortaya çıkmıştır. Devlet yükümlülük dayatabildiğine göre, bu yükümlülüklerin hangi araç ile yerine getirileceğini de belirleyebilir (Wray, 2014:2). Knapp'a göre, bir devletin parasal sisteminde kesin ve tek bir para birimi olmalıdır. Paranın kesin olması, ödeme yapıldığında alış verişin tamamen sonuçlandırılmış olması olup, ödeyenin yükümlülüğü artık bitmiştir ve ödemeyi alanın ise ne ödeyenden ne de devletten bir alacak hakkı kalmamıştır (Knapp, aktaran Wray, 2014:6).

Devletin bastığı para devlet için bir borç senedir, bedelini verip geri alma sözüdür. Innes'e göre altın standardında bile devletin ödeme sözü verdiği altın değildir. Devletin kâğıt parasının altına dönüştürülebilir olduğu doğrudur, ancak kâğıt paranın altın sikke ile itfa edilmesi tam olarak itfa anlamına gelmemekte olup, bir yükümlülük şeklinin aynı mahiyetteki başka bir şekli ile mübadele edilmesidir (Innes, 1914:165). Knapp, banka senetlerinin de devletin bunları kendine yapılacak ödemelerde kabul etmesi nedeniyle para olarak kabul edileceğini ve herkesin o bankanın senetlerini alarak kullanmaya başlayacağını belirtmektedir (Wray, 2014:7).

Knapp'a göre, devletin bastığı paranın talep edilirliliği, paranın içsel değeriyle değil, devletin veznesinde uygulanan nominal değerle belirlenir. Devlet kanuni ödeme aracı belirleme yoluyla halkın parayı benimsemesini zorlayamaz. Devletler bunun için genelde kanunlar çıkarsa da bunların uygulanması zor ve etkisiz olmuştur

(Wray, 2014:13). Devletin dayattığı zorunlu para biriminin tedavülü, aynı zamanda bu paranın toplum nezdinde kabul edilme derecesine bağlıdır. Mesela, 1923 senesinde Almanya’da hiperenflasyon sebebiyle insanlar resmi para birimi olan Alman Markına olan güvenlerini kaybetmişlerdir. Devlet, Rentenmark adında tarım arazilerine dayalı yeni bir para basmış ama bunu zorunlu para birimi olarak resmen dayatmamıştır. Buna rağmen Almanlar, resmi olan parayı kullanmayı bırakıp, resmi olmayanı yöneltmişlerdir. Demek ki devletin kanuni dayatma gücü, bir paranın genel kabul edilirliliği için yeterli değildir. Bunun için doğal gerekçeler ve insanların güvenini kazanmak gerekir. Tarihte özel bankalar da kendi kâğıt paralarını basmışlardır. Yasal ödeme aracı olarak kullanımlarına yönelik kanuni bir zorunluluk getirilmemesine rağmen, insanların güvenini kazanan bu paralar tedavülde kalmıştır (Mani, 1984:11).

Paranın en temel fonksiyonu mübadele aracı olmasıdır. Cizakca’nın belirttiği gibi, para öncelikle bir emtiadan ziyade bir mübadele aracıdır ve fiyatının yani faizinin sıfır olması gerekir. Tarihte sikkelerin içerdikleri kıymetli metallerin uzun dönemde daima azaldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, paranın tabii olarak emtia karakterini kaybederek saf bir mübadele aracı olmaya doğru seyretmeye meyli vardır (Cizakca, 2011:13).

Paranın literatürde sayılan diğer fonksiyonları ise değer ölçme ve değer biriktirme aracı olması ve ertelenmiş ödeme standardı olmasıdır. Doğrudan mübadele işleminde takası yapılacak mallar arasında nasıl bir değer mukayesesi yapılıyorsa, para gibi bir araç kullanılarak yapılacak dolaylı bir mübadele işlemi için de, her malın para cinsinden ölçülen bir değeri olması gerekir. Bu yüzden, mübadele aracı olma özelliği paranın değer ölçme aracı olma özelliğini de gerektirmektedir. Burada bahsedilen değer kavramı şüphesiz mübadele değeridir.

Kişilerin gelecekteki tüketimlerini bugünkü tüketimlerine karşı önceleyerek tasarrufta bulunma güdüleri paranın değer biriktirme aracı olma özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu davranış, insan tabiatından kaynaklanan gelecek ile ilgili endişe hissine karşı ihtiyati bir tepkidir. Bu özellik paranın mübadele aracı olması özelliği ile ilişkilidir, çünkü biriktirilen malın ihtiyaç halinde hemen kullanılabilir olması,

yani kolay mübadele edilebilir olması gerekir. Bununla birlikte, biriktirilen malın dayanıklı ve kolay bozulmayan bir şey olmaması gerekir ki tarihte para olarak kullanılan mallar hep bu tür olmuştur.

Paranın ertelenmiş ödeme standardı olma özelliği, bugünkü malın gelecekteki ile mübadele edilmesi şeklinde ifade edilen kredi işlemleri ile ilgilidir. Paranın bu özelliği zaman içinde değerini korumasına bağlıdır. Değerini koruyamayan para birimleri için böyle bir özelliğin varlığından söz etmek zordur. Yüksek enflasyona sahip ülkelerde kredi işlemlerinde değerini zaman içinde koruyan yabancı para birimlerinin tercih edilmesi bunu göstermektedir.

Minsky'e göre, dünyada sermaye servetimizi oluşturan çok sayıdaki reel varlıkların hükmi sahipleri bunları almak için genelde borçlanmış olduğu için, reel varlıklar yerine para üzerinde hak sahibi olmuşlardır denebilir. Bu finansmanın önemli bir bölümü, mudiler ile borçlananlar arasında bir tür garantörlük yapan bankalar tarafından sağlandığını belirten Minsky'nin ifade ettiği gibi para, bankacının gözünden reel varlık ile servet sahibi arasında bir finansman perdesi olarak görülmektedir (Minsky, 1977:7).

Brown, devletin resmi parasını tamamlayıcı nitelikte olan ve resmi parayla birlikte tedavülde bulunan yerel para birimlerinin likiditeyi artırıp ticareti kolaylaştırdığını belirtmektedir. Krediye benzeyen ve herhangi bir şeye dayalı olmayan bu yerel para birimlerinin paranın kıt bulunan bir şey olmaması gerektiğini ispatladığını ve kredinin altın, bankalar veya darphaneler olmadan da var olabileceğini anlatmaktadır (Brown, 2008:347-353) .

1.1.2. Paranın Tarihi ve Türleri

Smith'in daha önce anlattığımız şekilde öne sürdüğü ve bugün literatürde geniş ölçüde kabul edilen görüşüne göre, insanoğlu önce takası keşfetmiş, sonra para ve ondan sonra kredi ortaya çıkmıştır. Graeber'a göre bu bir varsayımdan ibarettir. Durum aslında bunun tam tersidir, önce kredi sonra para ortaya çıkmıştır. Borç sadece ekonomik güdülerle verilmez, yabancı birine kredi vermekle yakınına kredi

vermek aynıdır (Graeber, 2011:22). Bazı Mezopotamya tabletlerinde borç ve alacakların tahıl ve gümüş cinsinden kaydedilmiş olması, paranın ve kredinin birbirine yakın zamanlarda ortaya çıkmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Menger'e göre para ve kredinin tarihi iç içe geçmiştir. Kredinin insan toplumunda oynadığı rolü anlamak için paranın tarih boyunca aldığı şekilleri incelemek yeterlidir (Menger, 2009:21).

Ferguson, insanların avcı-toplayıcı olduğu ilkel dönemde, farklı grupların aralarında ticaret yapmak yerine kısıtlı kaynaklar için savaşılmaya daha meyilli olduğunu ve yağmaladıkları gıdayı hemen tükettikleri için tasarruf yapmadıklarını anlatmaktadır. Bu yüzden, ilkel dönemde paraya, krediye ve banka gibi kurumlara ihtiyaç duyulmamıştır (Ferguson, 2011:22). Bu durumda para, kredi ve bankanın medeniyet göstergesi olduğu ve medeni toplumlarla birlikte var oldukları söylenebilir. Para veya krediden hangisinin daha önce ortaya çıkmış olduğu net değildir. Özellikle kredi işlemleri için yazının bulunmuş olması gerektiği düşünülebilir. Yine de küçük topluluklar halinde yaşayan insanların şahitlerle birlikte ve hatırlamaya yardımcı yöntemlerle kişi başına az sayıda borç alışverişine girmeleri muhtemeldir.

Graeber'e göre, para ticari işlemlerin bir sonucu olarak bulunmamıştır. Zamanın bürokratları, kaynakların kaydını tutmak ve borçları hesaplamak amacıyla parayı bulmuşlardır. Sümer ekonomisinde servet büyük tapınaklarda korunarak uzun yıllar saklanmaktaydı. Borçlar gümüş üzerinden hesaplanırsa da borçlu ödemeyi başka bir mal cinsinden yapabilmekteydi. Bunların idarecileri ortaklık adı altında korudukları serveti tacirlere kullandırmakta ve kar paylarını garantilemek adına faiz almaktaydılar (Graeber, 2011:39). Antik Yunan tapınaklarının da dini nedenlerle dokunulmaz güvenli barınaklar olarak görülmesi ve muhafızlarca korunması servetin buralarda birikmesine neden olmuştur. Bu tapınaklar hem bireylere hem hükümdarlara kredi vermişlerdir (Huerta de Soto, 2009: 41). Bu dönemde tapınakların banka gibi bir fonksiyon icra ettikleri anlaşılmaktadır.

Antik Babil döneminden kalan kil tabletlerden anlaşıldığına göre, krediler ve borçlar piyasalardan önce ortaya çıkmış ve piyasalar için ihtiyaç doğurmuştur (Innes,

1913:365). Graeber'a göre en başta ortaya çıkan borçlar vergi yükümlülükleridir ve bunlar önce özel krediler ile borçların, daha sonra piyasaların zuhuruna sebep olmuştur. Antik Babil zamanındaki otoriteler her önemli mal ve hizmet için fiyat belirlemişlerdir. Bu yüzden, bu mal ve hizmetlerin otoriteye karşı olan vergi gibi bazı kanuni sorumlulukların ifasında kullanıldığı düşünülebilir. Fiyatlar belirlendikten sonra piyasaların oluşması çok sürmemiştir (Graeber, 2011:37,40).

Para ile işlem yapan topluluklarda bir şekilde para yokluğu yaşandığı durumlarda takas yapılmıştır. Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra Avrupa'da takasa geri dönmüştür. Roma sikkeleri tedavülde olmasa da hesap kayıtları Romen para biriminden tutulmaya devam edilmiştir (Wray, 2014:13-14).

Paranın türlerine bakıldığında, tarih boyunca en çok kullanılan para türünün altın ve gümüş gibi metal paralar olduğu görülmektedir. Altın ve gümüş gibi değerli metallerin bulunmadığı yer ve zamanlarda demir, bakır veya başka malların da para olarak kullanıldığı bildirilmektedir. Paranın bu türüne mal para (commodity money) denmektedir. Mal paranın en önemli özelliği kalite, ayar ve ağırlık gibi belirli vasıflarına göre kendi gerçek (içsel) değerini taşımasıdır. Mal paranın gerçek değeri ile mübadele değerinin genelde eşit olması beklenir. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, toplumun güvenine göre paranın gerçek değerinin altında veya üstünde bir değer alabildiği görülmüştür.

Özellikle altın ve gümüşün kalite, ayar ve ağırlıklarının ölçülmesi işleminin getirdiği külfet ve aldanma korkusu ile altın ve gümüş sikkeler dönemine geçilmiştir. Darphanelerin bastığı sikkelerin ayar ve ağırlıklarının doğruluğu hükümdarların mühürleriyle garanti altına alınmıştır. Böylece altının alış verişte bir ödeme aracı olarak kullanılması iyice kolaylaşmıştır. Bu sikkeler standart ağırlıkta darp edildiği için üzerlerinde yazılı bir değer bulunması gerekmezdi. Bu nedenle, hangi ülkede basılmış olursa olsun, altın sikkeler dünyanın her yerinde kendi gerçek değerlerinden kabul edilirdi (Abdul Gafoor, 2014:31). Tamamen mal para özelliği taşıyan bu paraları madeni para veya sikke (coin) şeklinde ayrı bir tür gibi sınıflandıranlar olmuştur.

Graeber'a göre, altın ve gümüş piyasanın tabii işleyişi sonucu paraya dönüşmüştür. Daha sonra hükümdarlar altın ve gümüş madenlerinin kontrolünü ele geçirmiş, çıkartılan altının üzerine mühürlerini vurduktan sonra sikkeyi tedavüle sokmuş ve vergi koyarak bu paranın bir kısmını geri istemiştir. Hindistan, Çin ve Lidya'da bu durum yaşanmış, şahıslar tarafından keşfedilen sikkeler hızlı bir şekilde devletin tekeline alınmıştır (Graeber, 2011:49,223).

Kendi sikkelerini kullanan ülkelerde eski sikkeler içeriklerindeki altın, gümüş veya bakırdan daima daha fazla değere sahip olmuşlardır. Bu fazlalık değer, halkın kendi parasına olan güveninden kaynaklanmaktadır. Bir devletin parası vergi, harç ve kanuni cezaları öderken daima üzerindeki yazılı değerden kabul edildiği için özel bir statüye sahiptir. Bu nedenle, eski devletlerin taşıdığı ettikleri sikkeleri üzerinde yazılı olan değerle işlem görebiliyorken, bu sikkeler dış ticarete kullanıldığında değer kaybedebiliyordu (Graeber, 2011:245).

Soddy, Marco Polo'nun yazdıklarını esas alarak, ilk kâğıt paranın Moğol İmparatoru ve aynı zamanda Cengiz Hanın torunu olan Kubilay Han döneminde kullanıldığını anlatmaktadır. Ancak, dış ticarete kıymetli metallerin kullanımı kaçınılmaz olmuştur. Hindistan'dan altın, gümüş ve elmas getiren tacirlerin bunları imparator dışında birisine satmaları yasaktı ve imparator ödemeyi kendi kâğıt parası ile yapmaktaydı. Böylelikle, tacirler imparatorluk sınırları içerisinde kâğıt parayı kullanmaktaydılar. Bu kâğıt paralar ilk olarak 1260-1287 arasında basılmıştır (Soddy, 1961:133-134).

Abdul Gafoor, farklı bir görüş öne sürerek, kâğıt paranın Avrupa'da, tacirlerin emanet ettikleri altın sikkeler karşılığında sarrafların verdiği makbuzların diğer tacirlerce sikke gibi kabul görmesi üzerine ortaya çıktığını anlatmaktadır (Abdul Gafoor, 2014:32). Ancak, bu tür belgelerin daha önce İslam dünyasında süftece³, sakk⁴ şeklinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Yüklü miktarda altın sikkenin uzun yolculuklar boyunca taşınmasındaki riskleri bertaraf etmek üzere bunları bir sarrafa emanet etmek ve verilen makbuz ile sarrafın başka yerdeki şubesinden sikkeleri geri

³ Günümüzde kullanılan poliçeye benzetilmektedir. Bir borcun ödeme emrini belgeleyen bir tür kambiyo senedir.

⁴ Çek, ödeme emri, borç senedi anlamına gelmektedir.

almak ve bunun karşılığında küçük bir bedel ödemeye razı olmak rağbet gören bir seçenek olmuştur. Bu sarraflara olan güvenin artmasıyla, saklanan emaneti belgeleyen borç senedi (IOU: I owe you) olan bu makbuzlar altın sikke gibi mübadele aracı haline gelmişlerdir. Kâğıt para olarak nitelendirilen bu makbuzlar sarrafin saklamakta olduğu sikke karşılığında verilmekteydi ve ibrazı durumunda hamiline karşılığı sikke olarak ödenmekteydi. Ancak makbuzlarının uzun zaman tedavülde kaldığını ve bunları sikkeye çevirmek için az sayıda kişinin kendilerine geldiğini gören sarraflar, bu durumdan istifade ederek ellerindeki altının değerinden daha fazla miktarda makbuz basmaya başladılar. Çünkü olağanüstü bir durum olmadıkça, gelen talebi karşılayacak kadar altın saklamaktaydılar. Tamamen güvene dayalı olan bu durum başta sarraflar ve makbuz sahipleri olmak üzere toplum ve ekonomi için büyük bir risk unsuru taşımaktaydı.

Sarraflar bastıkları makbuzları harcamak yerine faizli kredi olarak vermeyi tercih etmişlerdir. Diwany, sarrafların makbuzlarını kendi tüketimleri için harcamak yerine kredi olarak vermeyi tercih etmelerini iflas etme korkusuna bağlamaktadır. Eğer harcamayı tercih etselerdi, bu makbuzlar daha sonra karşılığı altın sikke olarak ödenmek üzere kendilerine geri dönecek ve bu talebi karşılayacak altın bulunmayacaktı. Ancak, kredi olarak verilen makbuzlara faiz tahakkuk ettirilmekte ve olmayan altın üzerinden kazanç sağlanmaktaydı (Diwany, 2011:64). Bankacılığın gelişmesiyle kronikleşen bu durum kısmi rezerv sisteminin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Sarraflar ve tefeciler banka haline gelmeye başlayınca, makbuzlarını birlik, beşlik, onluk gibi kolayca kullanılabilir ölçülerde basmaya başladılar. Her banka kendi makbuzlarını basmaktaydı ve bu makbuzlara olan rağbet bankanın kredi değerliliğine ve itibarına dayanmaktaydı. Bankalar yerel olarak faaliyette bulunmaktaydı ve bir bölgede birden çok bankanın makbuzu tedavülde bulunuyordu. Çok sayıda banka iflası ve yolsuzluklar, devletin devreye girerek kendini tek para basma otoritesi ilan etmesine neden olmuştur. Altın halen para olmaya devam ederken, basılan kâğıt paraların altını temsil ettiği belirtiliyordu. İnsanlar ellerindeki kâğıt parayla devletin bankasına gidip karşılığı olan altını alabiliyorlardı. Bu nedenle,

kâğıt paranın altınla eşdeğer olduğu algısı insanların aklına yerleşmiştir (Abdul Gafoor, 2014:32).

Huerta de Soto'ya göre, kâğıt paranın veya diğer adıyla banknotların ortaya çıkışı Stockholm Bankası (Riksbank) ile olmuştur. 1656'da faaliyete geçen Bankanın iki biriminden biri mevduatın muhafazasından sorumlu iken, diğeri kredi işlemlerini yürütecekti. Ancak uygulamada böyle olmamıştır. Bankanın mevduat olarak sakladığı altın miktarının üzerinde banknot veya mevduat senedi çıkarmaya başlamasıyla kâğıt paranın yanı sıra karşılığı olmadan para basma uygulaması da ortaya çıkmıştır (Huerta de Soto, 2009:107). Gouge'a göre, herhangi bir türde kâğıt para veya kâğıt paraya dayalı bankacılık ile tanışan her ülke büyük olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Bu ülkeler arasında Çin'i de sayabiliriz. Burada kâğıt para çok daha erken bir dönemde denenmiş ve kötü etkileri nedeniyle terk edilmiştir (Gouge, 1968:46). Kâğıt paranın bir avantajı basım maliyetinin sikke basma maliyetine göre çok küçük olmasıdır. Sikkenin fiyatı altın veya gümüş külçesinin küresel fiyatı, sikkenin fiili üretim maliyeti ve senyoraj olmak üzere üç unsura göre belirlenmekteydi (Cizakca, 2011:11).

Mises, bankaların bastıkları iki tür paradan biri olan vadesiz mevduat hesabının kâğıt paradan daha önce ortaya çıktığını, kâğıt paranın buradan türediğini anlatmaktadır. Aralarındaki tek fark kâğıt paraya özel bir tedavül kabiliyeti veren hukuki veya ticari ayrıcalıklar veya bankacılık ayrıcalıklarıdır. Kâğıt paranın kolaylıkla el değiştirebilmesi mevduat hesabının önüne geçmesini sağlarken, çabukluğu ise ticarete nüfuz etmesini sağlamıştır. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından sonra mevduat hesabı tekrar kâğıt para gibi önemli hale gelmiştir. Büyük meblağlı işlemlerde çek ve mahsup ödemeleri kâğıt paranın önüne geçmiştir (Mises, 1953:280).

Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) ticari bankaların kendi banknotlarını basmalarının yasaklanmasından sonra yok olmanın eşiğinden kurtularak şahlanmalarına yol açan hadise vadesiz mevduatın kullanımının artması olmuştur. Bankalar cari hesap üzerinden kredi vererek para üretmekte, müşteriler çek kullanılarak hesap üzerinden parayı harcamakta, bu sayede bankalar banknot

basılmaktan daha kolay bir şekilde kazanç elde etmekteydi. Banknota göre kullanıma daha elverişli ve daha güvenli olan cari hesap ve çek, zamanla piyasaya hâkim olmaya ve banknotun azalmasına sebep olmuştur (Khan, 1999:433).

Devletin, elindeki altının karşılığı kadar kâğıt para bastığı altın standardına göre kişiler ellerindeki kâğıt parayı istedikleri zaman altına çevirebilecektir. Buna göre, devletin daha fazla para basabilmesi için yeni altın bulması gerekecektir (Diwany, 2011:116). Bir ülkeye altın girişi ekonomide genişlemeye yol açması sebebiyle teşvik edilmekteydi. Bu nedenle, tarihte çoğu Avrupa toplumu ülkeden altın çıkışı olmaması konusunda saplantılı hale gelmiştir. Bu doktrin merkantilizm olarak adlandırılmış ve merkantilist toplumlar arasındaki savaşların sebebi olmuştur (Cizakca, 2011:5).

Altın standardının Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla geçici olarak ve Büyük Buhran döneminde sürekli olarak askıya alınması klasik finansal krizlerin sona ermesi olarak kabul edilmiştir. Selgin, karşılıksız basılmaya başlanan itibari paranın kalıcı enflasyon pahasına, merkez bankalarının belirli bir sınırlama olmadan ve sürekli olarak para arzını artırmasına imkân verdiğini belirtmektedir. Bu yeni koşullar finansal krizleri sona erdirmemiş veya yıkıcılıklarını azaltmamış, yalnızca mahiyetlerini değiştirmiştir. İtibari paranın değerini muhafaza etmek, itibari para standardının tek bir elden idare edilmesini gerektirmektedir (Selgin, 2010:495).

Keynes, devletin bastığı parayı mal para, itibari para, güdümlü (managed) para şeklinde sınıflandırmaktadır. İtibari para, devletin bastığı ama kanunen kendi dışında bir şeye çevrilemeyen ve objektif bir standart ile belirlenmiş sabit bir değeri olmayan temsili paradır. Güdümlü para itibari paraya benzemektedir, ancak objektif bir standart ile belirlenmiş bir değere sahiptir ve devlet bu koşula göre basımını idare etmektedir. Altın sikke mal para iken, altın standardındaki gibi altına dönüştürülebilir bir kâğıt para güdümlü paradır. Bu yüzden, bir altın standardı sistemi mal para ile veya güdümlü para ile işleyebilir. Temsili para ise güdümlü para veya itibari para şeklini alabilir. Keynes, devlet parası çağının en az 400 yıl önce başladığına inanmaktaydı. (aktaran Wray, 2014:15-17).

Günümüzde paranın üç şekilde var olduğu söylenebilir. Merkez bankasının bastığı kâğıt paradan ve darphanenin bastığı madeni paradan oluşan itibari para nakit şeklinde isimlendirilmektedir. Merkez bankasının kâğıt olarak basmadığı, ancak bankaların karşılıklı ödemelerinde kullandıkları merkez bankasında tutulan rezerv hesapları da para tanımına içine girmektedir. Sadece bankaların kullanabildiği ve fiziki varlığı olmayan bu para türü yalnızca merkez bankası kayıtlarında görülen bir kaydi paradır. Mevduat saklayan bankaların oluşturdukları kaydi para veya mevduat parası ise günümüzde para arzının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kaydi olarak isimlendirilmesinin sebebi maddi bir varlığa bürünmeyip sadece muhasebe kayıtlarında var olmasıdır. Mevduat parası denmesinin sebebi de kayıtlarda mevduat olarak ortaya çıkmasındandır. Yani banka, parayı mevduat şeklinde kayıtlarında üretmektedir.

Paranın yeni zuhur eden bir şekli ise kripto paradır. Kripto para ekonomi yazınında bir para türü olarak genel kabul görmemektedir, çünkü henüz mübadele aracı olarak kullanılmaktan ziyade, bir finansal araç gibi spekülasyon amacıyla kullanılmaktadır. Günümüzde ismi en çok duyulan kripto para Bitcoin olup bunun altyapısını oluşturan teknoloji blok zincir (blockchain) ve dağıtık defter-i kebir (distributed ledger) olarak isimlendirilmektedir. Bu teknoloji kendi başına bir ödeme sistemidir. Tüm işlemlerin ve hareketlerin kayıtları tek bir merkezi bilgisayar yerine sisteme dâhil olan tüm bilgisayarlarda tutulmakta olduğu için bu sistem adem-i merkezi bir yapıya sahiptir. Bankacılık sistemini devre dışı bırakarak hesaplar arasında doğrudan ve aracısız şekilde daha düşük maliyetle transfer işlemi yapıldığı ve işlemlerin kayıtlarının izlenemediği gerekçesiyle kripto paraları eleştirenler olduğu gibi savunular da bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı kripto paraların ardında bir devlet otoritesi olmadığı, spekülasyona açık oldukları ve değerlerinin oldukça oynak olduğu gerekçesiyle para olarak nitelendirilemeyeceklerini açıklamıştır.⁵ Ancak, paranın mahiyeti incelenirken paranın bir devlet taahhüdü

⁵ (<https://www.cnnturk.com/turkiye/diyanet-islerinden-bitcoin-ve-ethereum-yorumu?page=7>, 20.02.2019) Diyanet İşleri Başkanlığının 24.11.2017 tarihinde yaptığı bu açıklama daha sonra Başkanlığın web sayfasından kaldırılmıştır. Bunun yerine, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığının konu ile ilgili bir fetvasına göre kripto paraların kullanımı özlerinde büyük belirsizlik (garar) içerdiği, yüksek derecede aldanma ve aldatma riski taşıdığı ve belirli kesimlerin haksız ve sebepsiz biçimde

altında olmadan piyasa kabulüyle de ortaya çıkabileceğinden bahsedilmişti. Ayrıca, bugün para olarak kullandığımız araçlar da spekülasyon amaçlı kullanılabilir. Öte yandan, hiperenflasyon dönemlerinde bazı devletlerin paralarının değerlerinin de oldukça oynak olduğu görülmüştür.

Paranın zaman içinde girdiği şekilleri şöyle özetlenebilir:

- 1- Mal Para: En başta altın ve gümüş olmak üzere mübadele aracı olarak kullanılan farklı eşyalara denmektedir. Belirli bir standardı yoktur. Özellikle altın ve gümüşün mübadelesinde paranın kıymetinin belirlenmesi için sarraflar paranın ayarını ve ağırlıklarını ölçmekteydi.
- 2- Madeni para (sikke): Mal paranın belirli bir standarda bağlı olanıdır. Üzerine vurulan hükümlerle bu standart garanti edilerek darphanelerde kestirilir.
- 3- Sarraf makbuzları: Madeni para taşımının güvenli olmamasından dolayı bunların saklanmak üzere sarraflara verilmesi karşılığında, verilen paranın kıymetini gösteren ve sarrafın geri ödeme sözünü taşıyan makbuza denmektedir. Sarrafların muhafaza ettikleri paradan daha büyük meblağda makbuz vermeye başlamaları kısmi rezerv sisteminin ortaya çıkışı olarak kabul edilmektedir.
- 4- Banka borç senetleri veya banknotlar: Sarrafların bankalara dönüşmesiyle sarrafların makbuzları da banknotlara dönüşmüştür. Aralarındaki fark ise, makbuzlara çok farklı miktarlar yazılabilmekteyken, banknotlar ise belirli standart kupürler halinde basılmaktaydı.
- 5- Milli kâğıt para: Merkez bankasının para basımında tekel olarak bastığı banknotlardır.
- 6- İtibari para: Herhangi bir kıymetli metal karşılığı olmadan basılan paraya denmektedir. Sarraf makbuzlarının altın karşılığı bulunmayanları, günümüzde merkez bankalarının bastığı banknotlar ve bankaların ürettiği kaydi para itibari para şeklinde adlandırılır.
- 7- Kripto para: Çok yeni bir para türü olup mahiyeti itibariyle para tanımına girip girmediği açıklığa kavuşmamıştır denebilir.

zenginleşmesine vesile olduğu gerekçesiyle caiz görülmemiştir (Dijital kripto paraların kullanımının dini hükmü nedir?," <https://kurul.diyinet.gov.tr>, 12.03.2019).

1.2. İslam Tarihinde Paranın Mahiyeti ve Tarihi

İslam'dan önce Hicaz bölgesindeki Arapların kendilerine mahsus bir para birimleri yoktu. Bizans'ın altın dinarı ile İran'ın ve Yemen'in gümüş dirhemlerinin kullanıldığı bimetalik bir sistem vardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn (r.a.) döneminde de Bizans dinarı ile İran dirhemi tedavüle kalmaya devam etmiştir. (Chapra, 1996:2).

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanındaki bimetalik sistemde bir dinarın karşılığı on dirhemdi. Bu oran daha sonra Hulefâ-yi Râşidîn (r.a.) döneminde de genelde korunmuş, ancak daha sonra sabit kalamamıştır. İslam Âleminin farklı bölgelerinde ve farklı zamanlarda değişen bu oran 1:50'ye kadar düşmüştür (Chapra, 1996:2). Irak ve İran'ın fethine kadar Sasani dirhemleri üzerlerinde hiçbir değişiklik yapmadan kullanılmış, fetihten sonra İran dirhemi ilk defa Hz. Ömer zamanında basılmıştır. İlk İslami dirhem ve sonrasında dinar ve bakır sikkeler Emeviler döneminde, para sistemini esaslı biçimde düzenleyen Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından darp ettirilmiştir. Hükümlerlik alameti sayılmayan ve fels (çoğ. Fulus) ismiyle anılan bakır ve bronz sikkeler, merkezi kontrolün dışında mahalli olarak darp edilmiştir. Bu yüzden, felslerin ağırlıkları, boyutları ve üzerlerinde işaret ve yazılar farklı olabilmekteydi.⁶

Osmanlı İmparatorluğunda para sistemi dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet döneminin yaklaşık sonuna kadar gümüş akçenin kullanıldığı monometalist bir sistem uygulanmıştır. Genel kabule göre ilk Osmanlı parası Orhan Bey döneminde darp edilen gümüş akçelerdir ve bu tarihe kadar Selçuklu veya İlhanlı sikkeleri kullanılmıştır. I. Murad döneminde bozuk para ihtiyacının karşılanması için bakır paralar tedavüle girmiş olup, Devlet bu paraları hazineye yapılan ödemelerde kabul etmemiştir. Tahta çıkan her padişahın kendi adına sikke bastırması ve her defasında gümüş akçenin ağırlığının düşürülmesi tağşiş olarak ifade edilmektedir. Tağşiş yapıldıktan sonra piyasada etkisini göstererek

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akyıldız, 2007: 163-166); (Aybakan, 2006: 324-326); (Sahillioğlu, 1994a: 352-355); (Sahillioğlu, 1994b: 368-371); (Artuk, 1995: 309-311).

fiyatların yükselmesine kadarki sürede Devlet aynı miktarda altın veya gümüşle daha fazla yükümlülük karşılamış oluyordu (Erdem, 2006:12).

Osmanlı'da ilk altın sikke Fatih döneminde basılmış ve güçlü bimetalist parasal sisteme geçilmiştir. Anadolu ile Balkanlar'da altın ve gümüşe dayalı kendi para sistemi sürdürülürken, özellikle uzak piyasalarda yabancı paraların dolaşımı serbest bırakılmıştır (Erdem, 2006:12,16). Osmanlı, paranın en temel fonksiyonun mübadele aracı olarak gördüğünden sürekli tedavülde kalmasını ve piyasada nakit sıkıntısı yaşanmamasını politika olarak benimsemiştir. Bu nedenle, kıymetli madenlerin ihracatı yasaklanmakta, ithalatı teşvik edilmekte, hatta darlık zamanlarında altın ve gümüş eşyanın darphaneye gönderilerek sikke kestirilmesi istenmekteydi. Avrupalı tüccarların getirdikleri yabancı paranın bolluğu ile Osmanlı darphaneleri teker teker kapanmaya başlamıştır (Tabakoğlu, 2013:366). Piyasada otuz altı çeşit gümüş paranın bulunur hale geldiği Osmanlı para sistemindeki karmaşık yapının Tanzimat'la birlikte düzenlenmesi için, 1844'te çıkarılan Tashih-i Ayar Fermanı ile 1 altın lira 100 gümüş kuruşa sabitlenerek tekrar bimetalist sisteme geçilmiştir (Akyıldız, 2007:165).

Osmanlı Devleti kaime⁷ ismiyle anılan ilk kâğıt parasını 1840 yılında 8 yıl vadeli ve yüzde 12,5 faiz getirili olarak basmıştır. Paradan ziyade tahvil niteliği taşıyan, acil para ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkan ve basılmak yerine elle yazılarak çoğaltılan bu kaimeler sahteleri çıkmaya başlayınca sonraki yıllarda basılmış olanlarıyla değiştirilmiştir. 1851'de faizsiz 20 kuruşluk kaimeler tedavüle girince alışverişte kaime kullanımı yaygınlaşmıştır. Çıkarılan kaimeler altın standardına dayanmamıştır, geri ödemeler için Devlet çeşitli gelirlerini karşılık göstermiştir. Kaimelerin tedavülden kaldırılması için birçok kez teşebbüste bulunulmuşsa da Devletin kaynak ihtiyacı sebebiyle bunda başarılı olunamamıştır. Devlet kaimeleri bir tedavül aracı olmaktan çok bir borçlanma aracı olarak kullanmış ve artan emisyon nedeniyle sürekli enflasyon durumu yaşanmıştır (Akyıldız, 2001:213-214).

İslam'a göre neyin para olarak kabul edilebileceği konusunda âlimler farklı görüşler öne sürmüş olup, tartışmalar genelde zekât konusu mallar çerçevesinde

⁷ Esham kavaimi, evrak-ı nakdiyye, kavaim-i nakdiyye, kavaim-i nakdiyye-i mu'tebere, varaka-i nakdiyye, nakid kağıdı, kavaim-i mu'tebere, kaime-i nakdiyye gibi çeşitli adlarla da geçer.

yapılmıştır. En saygın fakihler, özellikle el-Şeybani, İbn el-Kayyim ve İbn Teymiye, parayı sadece altın ve gümüş sikke olacak şekilde sınırlandırmamışlardır. İbn Hanbel toplumda genel kabul gören bir şeyin para birimi olarak uygulanmasında bir zarar bulunmadığına hükmetmiştir. Bu yüzden, bu fakihler gelecekte Müslümanların kâğıt para kullanabilmesinin önünü açmışlardır (Cizakca, 2011:4). İbn Teymiye'ye göre altın ve gümüşün para olması insanların alışkanlıklarına ve kabullerine dayanmakta olup insanlar bunları amaçlamamakta, standart bir değer ölçüsü aracı olarak kullanmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, bizzat kendilerinden yararlanmak için istenen diğer mallara ulaşma araçlarıdır (aktaran Paçacı, 2012). Şah Veliyyullah Dihlevî, altın ve gümüşün mübadele aracı olmaya en uygun madenler olmasını küçük hacimli olmaları ve birimlerinin birbirine benzemesi ile açıklamaktadır. Altın ve gümüşün İslam dinince para olarak belirlendiğini ve tabii para olduğunu, bunlar haricindekilerin ise insanların uygulamalarıyla para özelliğini kazandığını ve ıstılahî para olduğunu öne sürmektedir. (aktaran Paçacı, 2012).

Para konusundaki tartışmalarda âlimlerin içinde buldukları zaman ve mekândaki para standardına göre tavır aldıkları göz önüne alındığında, İslam tarihinin ilk dönemindeki âlimlerin altın ve gümüşü gerçek para olarak değerlendirdiği, daha sonra bakır felslerin ortaya çıkmasıyla bunların da para olarak değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir (Haneef ve Barakat, 2006:23). Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) döneminde olduğu gibi altın ve gümüşün her ikisinin birlikte veya birinin para olarak kullanıldığı bimetalik veya monometalik para standardının kullanılmaya devam edilmesine dair Kitap ve Sünnette Müslümanlara yönelik yükümlülük getiren belirli bir hüküm bulunmadığı belirtilmektedir. Halife Hz. Ömer'in (r.a.) deve derisinden para basmayı dahi düşündüğü, ancak kendisine bunun sonucunda aşırı para basılacağı ve deve neslinin tükeneceği hatırlatılınca bu fikrinden vazgeçtiği bildirilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, İslam'da yalnızca altın veya gümüşün para olarak kullanılması yükümlülüğü olmadığı kanaati güçlenmektedir (Al-Biladhuri ve Qila'ji, aktaran Chapra, 1996:5). Öte yandan, itibari paranın İslam hukukuna uygunluğunu savunanlarca bu hadise önemli bir delil olarak kullanılmaktadır.

İslam âlimlerinin neyin para olabileceği konusundaki görüşlerine göre parayı yalnızca altın ve gümüşle sınırlayanlar ile sınırlamayanlar olmak üzere iki gruba ayıran Haneef ve Barakat, her iki grubunda dayandıkları delilleri sıralamıştır. Parayı altın ve gümüşle sınırlandırmayanlar delillerinden bazıları burada özetlenecek olursa, öncelikle Halife Hz. Ömer'in (r.a.) yukarıda bahsedilen deve derisine para basma düşüncesi bu görüşü desteklemektedir. İkinci olarak, "eşyada aslanan ibahadır" ilkesi gereği Kur'an veya Sünnette altın veya gümüş dışında bir şeyin para olarak kullanımı yasaklanmamışsa caiz olduğu kabul edilir. Ayrıca, İslam hukukunun bir gayesinin zorlukları ve sıkıntıları ortadan kaldırmak olduğu dikkate alındığında, paranın altın ve gümüşle sınırlandırılması, bunların arzının sınırlı olması sebebiyle ihtiyaçları karşılamaya yetmeyecek ve bu durumun zorluklara yol açacak olmasıdır. Öte yandan, günümüz hâkim parası olan itibari paranın, para olarak kabul edilmemesi durumunda, insanlar servetlerinin bu kısmı üzerinden zekât vermeyi bırakacaklardır (Haneef ve Barakat, 2006:25-29).

Paranın her şeyden önce bir mübadele aracı olma özelliği taşıması gerekmektedir. Ahmed Ebussud'a göre para, kişilerin üretim fazlalarının, diğer kişilerin üretim fazlaları ile mübadele etme ihtiyaçlarını karşılamak için, takas etmek yerine, alışverişi kolaylaştırmak amacıyla ortaya çıkmış bir araçtır. Ancak, mübadele işleminin iki ayağı vardır. Kişi öncelikle malını para mukabilinde satacak, daha sonra bu para ile başka bir malı satın alacaktır. Kişi satış yapar da alış yapmazsa mübadele işlemi eksik kalmış olur. Eğer satış karşılığı elde edilen para saklanırsa, toplumun fertleri kendi üretim fazlalarını satma hakkından mahrum kalacaktır (Acar, 2010:112). Buna göre, Ahmed Ebussud'un paranın servet biriktirme aracı olma özelliğini kabul etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, özellikle kâğıt paranın gücünü devletten aldığı ve bunun da toplumun iradesi olduğunu belirtmektedir. Paranın suistimaline karşılık devletin gerekli önlemleri almaması ve toplumun buna göz yumması durumunda, toplumun kendine zulmetmiş olacağını savunmaktadır (Acar, 2010:122). Günümüzde paranın özel bankalarca kaydi olarak üretildiği ve devletlerin bunu teşvik ettiği göz önüne alınırsa, bu ifade ile ne kastedildiği daha iyi anlaşılabilir.

Faizin kapsamı ve çeşitleriyle ilgili en önemli hadislerden biri kabul edilen altı mal hadisinde⁸ Peygamber Efendimizin (s.a.v.) söz ettiği altı sınıf maldan altın ve gümüş tartılarak mübadele edilen mallar olarak sayılırken buğday, arpa, hurma ve tuz ise ölçülerek mübadele edilen mallar olarak zikredilmiştir. İmran Hosein'e göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu Hadis ile İslam'da paranın ya altın veya gümüş gibi değerli metaller olabileceğini ya da buğday, arpa, hurma ve tuz gibi düzenli tüketilen ve dayanıklı olan malların olabileceğini göstermiştir. Bu nedenle, Medine'de piyasada altın ve gümüş sıkıntısı çekilen bir zamanda, piyasada o zaman bol bulunan ve raf ömrü uzun olan hurma para olarak kullanılmıştır. Ayrıca, bu altı mal para olarak kullanıldığında, para kendi değerini içinde barındırmakta olduğundan, İslam'a göre bir şeyin para olması için kendi öz değerinin olması gerektiğini savunmaktadır (İmran Hosein, 2007:15-16).

Shapiee ve Zahid, insanoğlu fitratı gereği servetini en doğru şekilde ölçen şeyi mübadele aracı olarak seçtiği ve bunu bir hesap değeri olarak kullandığı için, İslam hukukunun insanların bu tercihini desteklediğini belirtmektedir. Seçilen bu mübadele aracı piyasanın kurallarına uyum sağlamış olmasından dolayı, kabul görmesi için devletin bir girişimde bulunmasına gerek yoktur (Shapiee ve Zahid, 2010:778). Müftü İsmatullah, itibari paranın piyasa normlarına göre meşru bir mübadele aracı olarak değerlendirilmesinin fihhi açıdan dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. Piyasa bu durumu kabullenmişse, fihhi olarak da bir sorun görülmecektir. Ancak, piyasa bunun bir borcu temsil ettiğini kabul eder ve ona göre davranırsa ilgili fikh kuralları uygulanacaktır. Bu kapsamda aktardığı bir fetvada "Kâğıt para sun'idir ve kat'i alım gücü vardır. Riba, zekât ve vadeli satışa dair altın ve gümüş kapsamındaki tüm hükümler kâğıt paraya da uygulanır" denmektedir (aktaran Javaid, 2010:12).

Qaradâghî'nin aktardığına göre, kâğıt para ilk ortaya çıktığında İslam âlimleri bunun altın veya gümüşe tam olarak benzemediği görüşündedir, bundan dolayı bazı âlimler kâğıt paranın zekâta konu olamayacağı fikrini savunmuştur. İlk başta kâğıt

⁸ Eşya-yı sitte hadisi olarak bilinmektedir: "Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz; cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın." (Buhârî, Büyû', 74-82; Müslim, Müsâkât, 81; Tirmizî, Büyû', 23). (Hadislerle İslam, Cilt 5, 175, hadislerleislam.diyaret.gov.tr, 14.01.2019).

veya itibari paranın bir borç senedi olduğuna dair oluşan kanaat, bu tür paranın toplumda karşılık bulması ve kabul görmesiyle birlikte bu kanaatin değişmesine yol açmış ve zamanla kâğıt paranın da zekât konusu olduğu görüşü oluşmuştur (Qaradâghî, 1995:12-13).

Hz. Ömer'in Beyt'ül-mal'de yeterince altın ve gümüş para bulunmaması sebebiyle düşündüğü ancak hayata geçirmediği kâğıt para gibi deve deresinden itibari para basıp yoksullara dağıtma fikri gelir dağılımının fiyat istikrarına tercih edilmesi şeklinde yorumlanabilir (Kallek, 2015:37). Bu yönden, asıl meselenin ekonominin canlı tutulması olduğu ve bunu başarmak için tedavülde yeterli miktarda para olması gerektiği, bu doğrultuda paranın itibari olup olmamasının ikinci planda kaldığı değerlendirilebilir.

İslam hukukunda paranın mahiyetine dair yapılan bu inceleme sonucunda, zamanın değişmesiyle para konusundaki hükümlerin de değiştiği anlaşılmaktadır. Özellikle itibari para konusundaki fihhi yorum önemlidir. Çünkü bankaların ürettiği kaydi paranın İslam hukukunca kabul edilir olmasını tartışmadan önce, devletin bastığı banknotun İslam'a göre ne kadar kabul edilir olduğuna dair anlayışın net olması gerekir. Devletin karşılıksız para basması bazı gerekçelere dayandırılarak meşru görülmeye çalışılsa da, özel bankalar açısından bu durumun meşrulaştırılması için daha sağlam gerekçeler gösterilmesi gerekir.

1.3. Bankacılık Sistemi

1.3.1. Bankaların Tarihi Gelişimi

Milattan önce 2000'lerde, Hammurabi kanunlarına göre, bir kişi başkasına muhafaza etmesi için gümüş, altın veya başka bir şey verirse, verdiği şey her ne ise şahitlere gösterecek ve mevduatı yatırmadan önce arada sözleşme düzenlenecektir. Buradan anlaşılıyor ki, o devirde servetin muhafazası için emin kişiler vardı ve bu hizmet karşılığında belirli bir bedel almaktaydı (Hoggson, 1926:33).

Kendi aralarında veya dış güçlerle genelde savaş halinde olan bağımsız birçok Antik Yunan devleti ve şehrinde, çekişme ve kargaşa dönemlerinde tek güvenli

emanet yeri ve genelde dokunulmaz olarak görülen tapınaklar, ilk gerçek güvenli kasa diğerk bir ifadeyle banka olarak nitelendirilebilir. Bu tapınak bankalar, sakladıkları mallar karşılığında başlangıçta hiçbir bedel talep etmemiş olup, malların muhafazası bir iş haline geldiğinde, düzenli şekilde ve önemli miktarda bedel talep etmeye başlamışlardır (Hoggson, 1926:34).

Şahıslara ve hükümdarlara kredi vermekte olan tapınaklar, dini nedenlerle dokunulmaz olarak kabul edilmelerinin yanı sıra korumalarının olması ve zenginlikleri nedeniyle mudilerde güven hissi oluşturmuştur. Antik Yunan'da bankerler **trapeza** denilen tezgâhlarda çalıştıkları için **trapezitei** olarak adlandırılmışlardır. Kendi paralarıyla birlikte mudilerin paralarını da faizli kredi olarak kullanılmaktaydılar. Bankerlerle yapılan işlemler hiçbir şahit olmadan gerçekleşmekteydi ve çok büyük miktarda parayı elinde tutan, uzmanlığı nedeniyle güvenilir görünen bankerleri işleri ile ilgili bir konuda suçlamak mağdur olan taraflar için riskliydi (Huerta de Soto, 2009:41,43).

Antik Yunan bankacılığında bankerler, müşterileri talep ettiğinde parayı hazır bulundurmakla yükümlü olup, kullanmaları durumunda sahtekârlıkla itham edilmişlerdir. Genellikle kredi kaynağı olarak görülmeyen bankalardan, yatırılan paranın muhafazası beklenmekteydi. Veznedarlık hizmetleri ve üçüncü kişilere ödemeler bankaların sağladığı diğerk faydalardı. Bankerler vadesiz mevduata faiz ödemiş, hatta muhafaza ve gözetimleri için komisyon uygulamıştır (Huerta de Soto, 2009:44-49).

Mısır'da devletin İskenderiye'de bir merkez bankası kurması ve en önemli şehirlerde bunun şubelerini oluşturması bankacılıkta merkezileşmeye neden olmuştur. Merkez bankası vergi gelirlerini muhafaza etmekte, sıradan müşterilerden özel fon ve mevduat almakta, kalan fonları ise devlet yararına yatırımda kullanılmaktaydı. Bu nedenle, bir kısmi rezerv sisteminin kullanıldığı ve bankanın kazandığı büyük miktardaki karın o dönemki Mısır hükümdarlarına tahsis edildiği kanaati güçlüdür. Özel bankalar ise müşterilerinin mevduatlarını saklarken, kendi paralarını devlet bankasına yatırmaktaydılar. Buradaki bankacılığın geliştirdiği ileri

muhasebe sistemi iyi tanımlanmış profesyonel bir terminolojiye dayalı, düzeyli bir muhasebe sistemidir (Huerta de Soto, 2009:51-52).

Roma'da banker sayısı çoktu ve bankacılığın kapsamı genişti. Romalılar ödemelerini genelde bunların aracılığıyla yapmışlardır. Romalılar çek yazarak bankerine ödeme emri verirdi. Ancak, parasal işlemlerin yürütülmesinde en çok izlenen yol, bankerlerin defterlerinde isimlerin yazılmasıdır (Gouge, 1968:117). Roma'nın geniş ve karmaşık ticari hayatı, neredeyse günümüz bankacılık sistemi kadar gelişmiş bir sistemi gerektirdiği için, bankerlerin, yaptığı işin kapsamı sarraflarinkine göre daha genişti. O zamanki bankerlerin günlük rutin işleri arasında hesap açmak, mevduat kabul etmek, kambiyo senetleri düzenlemek, teminat mektubu vermek, kredi vermek, ipotek satın almak gibi işlemler vardı. Vadeli mevduata faiz işletilmekte iken vadesiz mevduat ise her an geri istenebilmekte ve buna faiz ödenmemekteydi (Hoggson, 1926:41).

O dönemde parayı saklamanın üç farklı yolu bulunmaktadır: bankerlere emanet edilebilir, rahiplere emanet edilebilir, devlet tarafından korunan kasalarda saklanabilir. Birincisinde, banker mevduatı almakta ancak faiz işletmemektedir. Mudi, parayı korumak ve ödemeleri elden yapmak zahmetinden kurtulmaktadır. Banker, hesabında bakiyesi buldukça, müşterisinin çeklerini ödemektedir. Ancak, para *creditum* olarak, yani belirli bir zaman dilimi için faiz ödenecek şekilde yatırılmışsa banker bu parayı istediği şekilde kullanma hakkına sahipti (Hoggson, 1926:42). Vadesiz mevduatları istedikleri şekilde kullanmalarına izin verilmiyordu, mevduatı ellerinden gelen tüm çabayla muhafaza etmekle yükümlüydüler. Bazı bankerler mudilerin mevduatlarını usulsüzce kullanmışlar ve sonunda iflas etmişlerdir (Huerta de Soto, 2009:54).

Yine bu dönemde devlet tarafından korunaklı emanet kasalarını resmi depolar kurulmuş ve vatandaşların kullanımına izin verilmiştir. Harabe binalar bu amaçla kullanılmış olup bazıları Roma ekonomik sisteminin dayanıklılığı ve zenginliğinin ne kadar güvenli ve sağlam temellere sahip olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Öte yandan, Roma İmparatorluğu kanunlarına göre aylık yüzde 1 faiz uygulanabiliyordu. Yahudiler, dinlerinin verdiği izne dayanarak Yahudi olmayanlardan faiz alabildikleri

için kredi verme piyasası bunlara kalmıştır ve bu işte gittikçe uzmanlaşmışlardır (Huerta de Soto, 2009:42,49).

Roma İmparatorluğunun çökmesiyle bu coğrafyadaki ticaretin büyük bölümü kaybolmuş ve ekonomik ve sosyal ilişkiler feodalleşmiştir. Ticaret ve iş bölümündeki büyük kaybın finansal faaliyetlere ve özellikle bankacılığa vurduğu büyük darbenin etkileri yüzyıllarca sürmüştür. Tapınaklar, bu süre zarfında iktisadi kaynakların muhafızları olarak hizmet etmişlerdir (Huerta de Soto, 2009:59).

Hristiyan hacıları korumak amacıyla 1119 senesinde Kudüs'te kurulan tapınak şövalyelerinin elinde önemli miktarda finansal kaynak bulunuyordu. Bu kaynak genelde askeri faaliyetlerden elde ettikleri yağma ve ganimet ile feodal prens ve lordların yaptıkları bağışlardan besleniyordu. Uluslararası düzeyde aktif askeri ve dini bir düzen oldukları için güvenilir bir emanetçiydiler ve büyük bir ahlaki otoriteleri vardı. Bireylerden vadesiz ve vadeli mevduat kabul etmekte ve bunun için ücret almaktaydılar. Ayrıca, fon transferi işi görmekte ve nakliye ve koruma hizmeti için ücret almaktaydılar. Bununla birlikte, kendi kaynaklarından kredi kullandırırken vadesiz mevduata dokunmayıp muhafaza vazifelerini ihlal etmiyorlardı. Tapınak şövalyeleri düzeninin giderek artan refahı, çoğu insanda korku ve haset uyandırmaya başlamıştır (Huerta de Soto, 2009:59).

Klasik Roma dünyasının çökmesinden 800 yıl sonra, 11'inci yüzyılın sonuna doğru, özellikle Adriyatik denizi kıyısındaki İtalya şehirlerinin ticaret ve iş dünyasında görülen canlanma bankacılığa da sirayet etmiştir. Bu şehirlerin özelliği Konstantiniye ve Doğu ile ticarete uzmanlaşmış olmalarıdır. O dönemde ekonomik hayatın çok daha ileri olduğu İslam dünyası ve Çin ile olan ticari münasebetlerden kaynaklı bilgi akışı sebebiyle finans alanında ilerleme kaydedilmiştir. Burada matematikçi Fibonacci'nin rolü önemlidir. Onluk sayı sistemini Avrupa'ya tanıtarak yabancı para birimlerinin dönüşümü ve faiz hesaplamaları konusunda o dönemde çığır açmıştır (Ferguson, 2011:32).

İtalya şehirlerindeki bankerler başlangıçta Roma döneminden kalan hukuk ilkelerine saygılı bir şekilde işlerini hukuki mecrada yürütmüş, vadesiz mevduatları gayrimeşru şekilde kullanmamışlardır. Vadeli mevduatı önceden belirlenmiş bir süre

için kullanmış veya kredi olarak kullandırmışlardır. Kaydi para oluşturmamışlar ve yüzde yüz rezerv sisteminde faaliyet göstermişlerdir. Sonra, bir kez daha vadesiz mevduattaki paradan yararlanmanın cezbesine kapılmışlardır. Bu tedrici süreç kısmi rezerv bankacılığının yeniden başlamasına ve suistimallere yol açmış, devlet otoritesi genelde kanunların uygulanmasını sağlayamamıştır. Birçok durumda devletler, bankerlerden kredi almak veya vergi geliri sağlamak gibi çıkarlar için bunların gayrimeşru faaliyetlerini teşvik edecek şekilde imtiyaz ve ruhsatlar vermişlerdir. Hatta doğrudan çıkar sağlamak için devletler kendi bankalarını kurmuşlardır (Huerta de Soto, 2009:60).

Venedik'te ilk resmi devlet bankası 1587'de kurulmuştur. İkinci resmi devlet bankası olan ve Venedik Bankası (Bank of Venice) olarak bilinen Banco del Giro 1618'de kurulmuştur. Her iki bankanın da kendi sermayesi yoktu ve sadece kamu görevlilerinin yönetimi altındaki mevduatlarla çalışıyorlardı. Mudilerin emriyle transferleri kayıtlar üzerinden gerçekleştiriyor ve kambiyo senetlerini de benzer transfer yoluyla ödüyorlardı. Bu bankaların elindeki nakit veya külçelerin mevduata eşit olması temel bir ilkeydi, ancak devlete kredi vermeye mecbur edilince birden fazla kez ödeme yapmayı durdurmak zorunda kalmışlardır (Hoggson, 1926:61).

Venedik, Floransa ve Cenova'daki ticari yöntemler genel anlamda benzerlik göstermiş ama her biri bankacılığı ayrı özellikteki evrelerde geliştirmiştir. Bankacılık Floransa'da büyük ölçüde büyük ailelerin elinde olmuştur. Cenova'da bankacılık, 1148 yılında kurulan St. George Bankası ile neredeyse devletin bir fonksiyonu olarak gelişmiştir. Katolik Kilisesinin ortaçağda bankerlere karşı takındığı resmi hoşnutsuzluk tutumuna ve her tür faizi riba olarak kabul etmesine rağmen, 1336 senesinde Kardinal Fieschi'nin St. George Bankasından kredi alması, bu konuda dinde belli bir hoşgörünün başladığını göstermektedir. 1407'de Banka tamamıyla büyük bir kamu kurumu haline dönmüştür. Devlet Banka'dan devasa krediler almış ve değişik vergi gelirlerini teminat olarak göstermiştir (Hoggson, 1926:64-67).

Roma şehrinde güvenilir bir döviz taciri olarak meşhur olan Giovanni Medici'nin en iyi müşterilerinden biri Papalık olmuştur. Vatikan kasalarına yüklü miktarda çeşitli para birimlerinden kaynak akmaktaydı ve çok sayıda farklı para

birimi arasındaki çevrimler uluslararası ticareti ve vergi ödemelerini zorlaştırıyordu. Kilisenin faizi yasaklaması nedeniyle Mediciler müşterilerine faiz yerine *discrezione* denilen ve Banka sahibinin takdirine bağlı hediye olarak ödenecek bir meblağı gösteren senetlerden verirlerdi (Ferguson, 2011:40). İtalya'da bankerler, büyük bir müşterinin geri ödeme yapmaması nedeniyle batmanın eşiğine gelecek şekilde yapılanmışken, Mediciler titiz ve düzenli olarak gözden geçirilen sözleşmelere dayanan birden çok ortaklık ile işlerini yürütüyordu. Kredi verme dışında döviz ticareti de yaparak faaliyetlerini de çeşitlendirip risklerini azaltmışlardır. Mediciler bu iki tür çeşitlendirme sayesinde başarılı olmuşlardır (Ferguson, 2011:42).

Barselona'daki ilk meşhur banker Yahudi Benveniste de Porta, 1257'de Aragon Kralı 1.James'e kredi vererek Kraliyetin finansörü olmuştur. Kredinin teminatı Kral'ın yetki alanındaki vergi gelirleridir ve yeri ödemeler buradan yapılacaktır. Devam eden yıllarda da Kral'ın finansörü olmaya devam etmiştir (Hogson, 1926:83).

Hollanda'da para biriminin giderek değerini kaybetmesi nedeniyle Amsterdam'ın yönetiminden sorumlu konsey 1609'da Amsterdam Bankasını (Wisselbank) kurmuşlardır. Bankaya külçe veya sikke altın yatıran biri karşılığında bankanın fonlarından avans ve bir makbuz alıyordu. Bu makbuz, avans alınan fonların iadesi şartıyla hamiline yatırılan mevduat ile birlikte ufak tutarda bir faiz ödemesi alma hakkı vermektedir. Banka başlangıçta müşterilerine herhangi bir şekilde kredi vermiyor, yalnızca mudilerin mevduatını saklıyordu. Bu sayede mevduatla rezervleri arasında %100 gibi bir oran tutarak müşterilerine büyük bir güven sağlamıştır (Quinn ve Roberds, 2005:8-10).

Daha önce anlattığımız şekilde, kâğıt paranın ilk ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen ve 1656'da faaliyete geçen Stockholm Bankası (Riksbank), Amsterdam Bankası gibi ticari ödemelere yardımcı olmak dışında kredi de kullanıyordu. Elindeki rezervlerin üstünde kâğıt para basması nedeniyle, kısmi rezerv bankacılığının öncülerinden biri olarak gösterilebilir (Ferguson, 2011:45).

İngiltere'de 1694 senesinde, savaş nedeniyle Devlete finansman desteği sağlamak amacıyla verilen kredinin bir kısmı banka hissesine dönüştürülmesiyle bazı

imtiyazlara sahip İngiltere Merkez Bankası (Bank of England) kurulmuştur (Ferguson, 2011:45). Devletin bankası olarak para basma konusunda ayrıcalıklı yetkiye sahip olan İngiltere Merkez Bankasının mevduatlar için nakit ödeme yapmasının yasaklandığı 1797 senesinde, vergilerin ve borçların Bankanın bastığı banknotlarla ödenmesi gerektiği duyurulmuş ve Devlete verilen avans ve kredilerin sınırlandırılması hususunda girişimde bulunulmuştur. Bu durum, kısmi rezerv tutmaya dayalı olan ve merkez bankalarının son kredi merci rolünü üstlendikleri modern bankacılık sisteminin başlangıcıdır (Huerta de Soto, 2009:109).

Gouge'a göre, modern bankacılık sisteminin geçmişteki bankerlerden en önemli farkı anonim şirket olarak kurumsallaşması ve araç olarak kâğıt paranın kullanılmasıdır. Anonim şirketlere ne kadar yetki ve güç verilmişse, bir o kadar da devletin ya da vatandaşların elinden alınmıştır. Tüm yükümlülüklerinden şahsi olarak sorumlu olan bankerlerin yerini, sorumluluğu sermayesi ile sınırlı hissedarlar almıştır. Verilen imtiyazların gayesi bu şirketlerin hissedarlarına, kendi bireysel kapasiteleri ile elde edemeyecekleri kadar güç vermek olduğuna göre, zengin şirketlerin varlığı hak eşitliği ile bağdaşmamaktadır (Gouge, 1968:41). Bir bankanın hissedarları, bankacılık faaliyetinden elde edilen kazancın tümü üzerinde hak sahibi iken, bankanın başarısız olması durumunda ise zarar bankaya güvenenlerin üzerinde kalmaktadır. Hissedarlar yalnızca ellerindeki hissenin değeri kadar sorumluluk taşımaktadırlar. Devlet bu kurumların kâğıtlarını paraya denk kabul edip alarak, bunların kredi hacmini artırmaktadır. (Gouge, 1968:42).

1.3.2. İslam Tarihinde Bankacılık

İslam'ın ribayı yasaklaması ve ticareti teşvik etmesi, İslam dünyasında bankacılık deneyiminin farklı yaşanmasına sebep olmuştur. Batı'da gördüğümüz bankerlerin yerine bankacılık fonksiyonlarını genellikle tüccarlar ve sarraflar üstlenmişlerdir. Bunun sonucunda sakk ve süftece gibi farklı kredi enstrümanları geliştirilmiş ve ticari aktiviteler hızlanmış ve kolaylaşmıştır.

Müslümanlar asr-ı saadette ve sonrasında uzak ülkelere ticareti yaygınlaştırmış ve tarihte daha önce görülmemiş şekilde bir uluslararası ticaret ağı oluşturmuşlardır.

Bunun en önemli sebebi şüphesiz İslam dininin ticareti teşvik etmesidir. Ticaretin geliştiği yerde paranın saklanması, transfer edilmesi, ödünç alınıp verilmesi gibi bankacılık işlemlerinin de artması kaçınılmaz olacaktır. İlk olarak sarraflar para ile ilgili işleri yürütürken, daha sonra Abbasiler döneminde, cehbez denilen ve parasal konularda uzman olup para saklayan, değiştiren ve devlet veya başkaları adına para tahsil eden bir meslek ortaya çıkmıştır. Kısacası İslam dünyasının o dönemki bankerleri cehbezler olmuştur (Chachi, 2005:9-10). Duri, sarrafların cehbezlere göre daha yaygın olduklarını belirtmektedir. Çünkü sarraflar hem devlete hem de şahıslara bankacılık hizmeti sunarken, cehbezler sadece devlete hizmet etmişlerdir (aktaran Chapra ve Khan, 2000:2) .

Cehbezler, para havalesi işlerini yürütmek için farklı ülke ve şehirlerdeki cehbezlerle anlaşarak birbirlerini temsil ediyorlardı. Paranın taşınmasının zorluğu ve gasp tehlikesine karşın belirli bir ücret karşılığında süftece denilen senetler düzenlemekteydiler. Süftece ile bir tüccar üzerinde para taşımadan istediği şehre gidip başka bir cehbezden senedin karşılığı tutarındaki parayı alabilmekteydi. Havale ve süftece Abbasilerden sonra Selçuklularda da yaygın olarak kullanılmıştır (Yeniçeri, 2011:276).

Ashab-ı Kiram'dan Hz. Zubeyr b. Avvam Cennetle müjdelenen on kişi arasında olup ticaret ile işgal etmekteydi. İnsanlar itimat ettikleri Hz. Zubeyr'e paralarını emanet etmek istediklerinde, kendisi bunları emanet (vedia) olarak değil de ödünç olarak (karz) almayı kabul ederdi. Emanet edilen parayı saklamak yerine ticari işlerinde kullanmak isterdi.⁹ Hz. Zubeyr kendisine ödünç verilmiş olan paranın tümü için kayıt tutmuş ve alacaklılara senet düzenlemiş olsa gerektir. Hz. Zubeyr'in oğlu Abdullah da ticaret ile uğraşmış, tüccarlara süftece düzenlemiş ve bir çeşit cehbezlik faaliyetinde bulunmuştur (Yeniçeri, 2011:277-278).

Abbasiler döneminde cehbezlik daha çok gayr-i Müslimlerin elinde olmuştur. Cehbezlerden devlet de borçlanmış olup, bunun ilk örneği Halife Muktedir-Billah zamanında Devletin giderlerini karşılamak için Yahudi cehbezlerden alınan kredidir.

⁹ Çünkü İslam hukukuna göre emaneti saklayan emaneti kendi kusur ve ihmali dışında zayı etmesi durumunda herhangi bir tazminatla mükellef olmaz. Ancak ödünç aldığı bir malın mislini her ne olursa olsun ödünç verene iade etmekle mükelleftir. Ayrıca, emanet mal sadece saklanabilir ve kullanılamaz.

Bunun karşılığında Devlet müsadere ettiği malları cehbezlerin toplamasına izin vermiştir. Bazı vilayetlerde cehbezlere Devlete ait gelirleri toplayarak devletin hazinesine aktarma vazifesi verilmiş, buna karşılık olarak cehbezlik hakkı veya malı adı altında bir ücret alma hakkı tanınmıştır (Yeniçeri, 1993:223).

Selçuklular döneminde çoğunluğunu gayr-i Müslimlerin oluşturduğu cehbezler kar ortaklığı şeklinde kişilerden ve Devletten fon toplamış, Devlete kredi vermiş ve bunun karşılığında vergi toplama iltizamı almışlardır. Cehbezlerin paranın ayarı konusundaki uzmanlıkları nedeniyle maliyede çalıştırılmaları sonucu itibarları iyice artmıştır. Osmanlılarda ise paranın ayarını "sahib-i ayar" denilen darphane görevlisi yapmaktaydı (Yeniçeri, 1993:223).

Cehbezlerin hesaplarının ve faaliyetlerinin denetimi için Halife Muktedir-Billah döneminde Cehbez Divanı kurulmuştur. Para değiştirme dairesi olarak faaliyette bulunan bu divanda Devletin kasasındaki farklı türdeki paralar birbiriyle değiştirilmekte ve aynı gelirler paraya çevrilmekteydi. Ayrıca, bazı devlet gelirlerinin toplanması işini de yürüten cehbez divanının gayr-i Müslim ortakları belli bölgelerin vergilerini toplayıp kullanma ayrıcalığına sahipti. Cehbez divanı kısa bir süre varlığını sürdürmüştür (Yeniçeri, 1993:223; Yeniçeri, 2011:280).

İslam dünyasındaki gerileme ile beraber 13'üncü yüzyıldan sonra cehbezlerin devletle olan parasal münasebetleri önemli ölçüde azalmıştır. Sarraflarla devam eden bankacılık faaliyetleri zamanla Batıdaki emsal kurumlara göre şekillenmeye başlayacaktır. 19'uncu yüzyıldan itibaren hemen hemen her Müslüman ülke hukuk sistemini Batının baskısıyla Batıdaki modellere göre şekillendirmiş ve İslami normlar geri planda bırakılmıştır. Müslüman ülkelerin tekrar bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte Batıdan alınan yeni finansal sistem muhafaza edilmiş ve İslami uygulamalara geri dönülmemiştir. Faizsiz bir bankacılık sistemi için uğraşlar 20'inci yüzyılın ortasından itibaren sonuç vermeye başlamıştır (Vogel ve Hayes, 1998:19).

Osmanlı döneminde ticaretin canlı olduğu bölgelerde, özellikle farklı türde ve ayarda para birimlerinin kullanılması sarrafların bu bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. İstanbul'da Galata bölgesinde bulunan Galata Bankerleri Devlet ile sıkı ilişkilerde bulunmuşlar ve Avrupa'daki piyasalardan aldıkları uzun vadeli ve

düşük faizli kredileri Devlete kısa vadeli ve yüksek faizli olarak kullandırmışlardır. Tanzimat döneminden sonra Avrupa bankaları Osmanlı topraklarında şubeler açmaya başlamıştır. 1856 yılında İngilizlerin kurduğu Osmanlı Bankası olağan bankacılık faaliyetlerinin yanı sıra Devletin bankasıymış gibi emisyon bankacılığı yapmış, hazine işlemlerini yürütmüş, dış borç ödemelerine aracı olmuştur (Akyıldız, 2007:165; Erdem, 2006:22).

Günümüz İslami bankacılığının ilk örneği 1950'lerin sonunda Pakistan'ın kırsal kesiminde görülmüş ve kısa ömürlü olmuştur. Birkaç arazi sahibi faizsiz banka kurarak mevduat yatırmak ve bu kaynak ile diğer yoksul arazi sahiplerinin tarım faaliyetlerini faizsiz krediyle ve masraflarını karşılayacak küçük bir sabit idari ücret karşılığında desteklemek istemişlerdir. Kaynak sıkıntısı ve diğer bazı sorunlar nedeniyle banka kapanmak zorunda kalmıştır (Traute, aktaran Chachi, 2005:15).

İkinci İslami bankacılık girişimi Mısır'da Ahmed el-Neccar tarafından 1963'te kurulan Mit-Ghamr İslami Tasarruf Bankasıdır. Alman tasarruf bankalarını örnek olarak kurulan Banka'nın amacı, atıl duran tasarrufları İslami normlara uygun şekilde kullandırmak ve tasarruf sahiplerine faizsiz getiri sağlamaktır. Çalışanlarının özenle seçilmiş özverili bir ekip olması muhafazakâr halkın güvenini sağlamıştır. Başarılı bir şekilde faaliyetlerine devam eden bankanın şubelerinin bulunduğu bölgelerde borçluluk oranı düşmüştür.¹⁰ Banka'nın İslami hassasiyetleri toplumda yankı uyandırmış ve insanlar konvansiyonel bankalardaki tasarruflarını buraya kanalize etmeye başlayınca müşteri sayısı ile toplanan tasarruflar önemli ölçüde artmıştır. Bu durumdan doğal olarak rahatsız olan konvansiyonel bankaların girişimi ve bazı siyasi nedenlerden dolayı Banka 1967'de kapanmıştır (Chachi, 2005:16,18). Mit-Ghamr Bankası sadece şahsi teminat istemesine rağmen istisnasız Bankadan borçlanan herkesin borcunu eksiksiz biçimde geri ödediği görülmüştür. Ahmed el-Neccar, bu başarıyı, Bankanın bulunduğu bölgedeki halkın kendini Bankanın kurucusu ve sahibi gibi hissetmesi sebebiyle Bankayı dolandırmak ve suistimal etmek isteyenlere karşı bölge halkının sosyal baskı uygulamasına bağlamaktadır (Zerka ve Neccar,

¹⁰ Çünkü Bankadan önce halkın gidebileceği az sayıda tefeci bulunmaktaydı ve bunlar da alacaklarına yüksek faiz uyguluyorlardı.

2017:133). Devam eden süreçte günümüz İslami bankacılığı birçok ülkede yaygınlaşmıştır ve büyüyen bir sektör olmaya devam etmektedir.

1.3.3. Bankaların Fonksiyonları

Günümüzde bankacılık denince ilk akla fon fazlası ve fon ihtiyacı olanlar arasında kaynakların etkin dağılmasına yardımcı olan finansal aracı kurumlar gelmektedir. Bu fonksiyonu mevduat toplayarak ve kredi vererek yerine getiren bankalar bunun yanı sıra ödemelerde aracılık yapmak gibi diğer önemli bir görevi de üstlenmektedir. Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde tapınakların insanların kıymetli mallarını sakladığından bahsetmiştik. Tapınakların bu faaliyeti basit anlamda bankacılıktır ve o dönemde bu vazifeyi üstlenmişlerdir. Buradaki din adamlarının zamanla talep edenlere kredi vermesi ile bankaların kredi fonksiyonları ortaya çıkmıştır. Bu durumda, klasik anlamda, bankaların birincil fonksiyonunun mevduat saklamak olduğunu, kredi fonksiyonunun ise buna bağlı olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak, günümüzde bunun tam tersi bir durum görünmekte olup bankalar kredi vererek mevduat ve dolayısıyla para üretmektedir.

Geleneksel bankacılık hizmetleri varlık ve yükümlülük hizmetleri olmak üzere ikiye ayrıldığında kredi alanlara sağlanan varlık hizmetleri değerlendirme, krediyi verme ve kredileri izlemeyi içermektedir. Mudilere sağlanan yükümlülük hizmetleri mevduat saklama, işlemlerin netleştirilmesi ve mal bedellerinin ödenmesinde kabul edilebilen belirli yükümlülük sözleşmelerinden kaynaklanan hizmetleri içermektedir. Diamond ve Dybvig'in belirttiği şekilde, mevduatı krediye dönüştürmek kredi alanlar veya mudiler açısından bir bedel almayı gerektirmemektedir. Ancak, mudilere sağladığı bir getiri vardır ve bu getiri mudilerin varlıklarını rekabetçi bir piyasada alım satım ile veya ellerinde tutarak elde edebileceklerinden daha farklı ve tercih edilir bir getiridir. Bu durum, likit olmayan kredilerin likit mevduata dönüştürülmesi, daha genel olarak likidite oluşturulması anlamına gelmektedir (1986:58). Bankalar bu finansal aracılık fonksiyonlarını yerine getirirken beraberinde kaynaklarda akıcılığın sağlanması, fonların hareketlendirilmesi, kaynak kullanımının

iyileştirilmesi, kısa vadeli fonların uzun vadeli fonlara dönüştürülmesi gibi fonksiyonları da yerine getirmektedirler.

Finansal aracılık teorilerine göre bankalar diğer banka dışı finansal kurumlar gibi dolaylı finansman kanalı olarak işlev gören ve finansal işlemlerde işlem maliyetleri ile bilgi asimetrisini azaltan kurumlardır. Ancak, bankaları diğer finansal aracı kurumlardan ayıran en önemli özellikleri merkez bankasıyla işlem yapabilme ve mevduat toplayabilme imkânlarıdır. Mevduat bankalarının en büyük gelir kalemi finansal aracılık yoluyla mevduata uyguladıkları faiz oranı ile verdikleri kredilere uyguladıkları faiz oranı arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Ancak, bu teori bankaların diğer finansal aracı kurumlar gibi önce fon bulup sonra bunu kullandığı varsayımına dayanmakta, bankaların kredi vererek yeni para oluşturdukları gerçeğini ihmal etmektedir. Tobin'e göre, ticari bankaların iki özelliği bunları diğer finansal araçılardan tamamen ayırmaktadır. Birincisi, ticari bankalara özgü olan vadesiz mevduat hesaplarının geniş kabul gören mübadele aracı olarak kullanılmasıdır. İkincisi, toplam mevduat hacminin ve toplam para büyüklüğünün belirlenmesinde toplumun tercihlerinin hiçbir etkisi olmamasıdır (Tobin, 1967:2).

Bankalar finansal aracılık fonksiyonları gereği mevduat ile kredi arasındaki vade dönüşümünü sağlamaktadır. Ancak, topladıkları mevduatın ağırlıklı kısa vadeli olması ve verdikleri kredilerin ağırlıklı uzun vadeli olması vade uyumsuzluğu sorununu ortaya çıkarmakta, bunun sonucunda, özellikle panik zamanlarında, likidite sıkıntısı doğması kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle, vade dönüşümü fonksiyonu nedeniyle bankaların kaydi para üretmesini savunmak, sorunun ertelenerek büyümesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, bankaların daha büyük oranda özsermaye sahibi olmasına dair şartlar getirilmektedir.

Mises'a göre bankacılık, mevduat şeklinde toplanan fonlardan ve çek veya banka mevduatı üzerinden üretilen kaydi paradan kredi kullandırılmasıdır. Birbiriyle bağlantılı bu iki durum arasındaki bağın temeli itibari paranın mahiyetine ve bankacılığın tarihi gelişimine dayanmaktadır (Mises, 1953:261). Mevduat toplayan bankalar açısından kaydi para oluşturmak, finansal aracı olmaktan daha ayrıcalıklı ve önemli bir fonksiyondur. Bankalar öncelikle kredi verirler ve sonra ihtiyaç duyulan

fonları ve gerekli rezervleri ararlar. Bir bankanın, kredi vererek oluşturduğu mevduatın harlandıktan sonra kendi hesaplarında kalacağına dair bir garanti yoktur. Ancak, büyük bankalar için bu beklenti doğal olarak yüksektir (Dow v.d., 2015:5). 1960'lardan bu yana ana akım iktisadi düşüncede bankaların ayrıcalıklı olarak para üretebildikleri göz ardı edilerek diğer finansal araçlardan bir farkları olmadığı kabul edilmiştir. Bu nedenle, bankalar ekonomik modellerden çıkarılmış, bankaların faaliyetlerinin kayda değer bir etki yapmadığı kabul edilerek finans modellerinde para arzının nasıl oluştuğu ve nasıl bir dağılıma sahip olduğuna pek değinilmemiştir (Werner, 2014:12).

Bankacılık dışı finansal araçlardan gelen rekabet tehdidine karşı bankalar finansal deregülasyon için lobicilik faaliyetlerinde bulunmuş, bunun sonucunda 1970'lerden itibaren faaliyetlerini klasik sınırların ötesine taşımış, fon bulmak için artan şekilde bankalar arası piyasaya yönelmişlerdir. Bankalar kredileri menkul kıymetleştirmeye başlamış, artan rekabet baskısı sebebiyle faaliyetlerini kredi verme faaliyetinin ötesine taşıyarak genişletmişlerdir. Bu yüzden, 1990'ların başlarında bankaların verdikleri kredilerden elde ettikleri kazanç ABD'de karlarının yarısını, Avrupa'da ise karlarının üçte ikisini oluşturmaktaydı. Fonlama kaynaklarının çeşitlendirilmesinin, likit olmayan borç sözleşmelerine olan bağımlılığın azaltılmasının ve faaliyetlerin çeşitlendirilmesinin bankacılık sistemini daha sıhhatli hale getirdiği söylenebilir. Ancak, gerçekte tüm bu yenilikler krizleri körüklemiş ve bankalar kendi temerrütleri ihtimaliyle tehdit altında kalmışlardır (Dow v.d., 2015:5).

1.3.4. Mevduat Sözleşmelerinin Mahiyeti

Bankalar temel olarak vadeli ve vadesiz olmak üzere iki tür mevduat hesabı saklamaktadır. Vadesiz mevduat, hesap sahibinin, bankanın iznini aramaksızın istediği zaman bir kısmını veya tamamını çekebildiği mevduattır. Mevduat sahibinin buradaki amacı mevduattan herhangi bir getiri elde etmek değil, sadece mevduatın güvenli bir şekilde saklanması için emanet etmektir. Vadeli mevduat ise, hem saklama hem de getiri elde etme amacıyla bankaya yatırıldığı için belirli bir süre geri çekilmemesi şartıyla kabul edilir. Mevduatın vadesinden önce geri çekilmesi

durumunda, bankaların uygulamalarına göre farklılık olabirse de, genelde mevduata tahakkuk eden faiz getirisi ceza olarak ödenmemektedir.

Mevduat (مودوعات) kelimesi Arapça bir kelimedir ve *mevdu* kelimesinin çoğuludur. Emanet edilen, emanet olarak bırakılan şeyler anlamına gelmektedir. Köken olarak *vedia* (ودیعة) kelimesinden türemiştir. *Vedia* kelimesi terim olarak hem emanet bırakma işi hem de emanet bırakılan eşya için kullanılmakta olup iki taraf arasında *vedia* sözleşmesi ile bağlanmaktadır (Yıldırım, 2012:596). Günümüzde terim olarak daha ziyade bankaya yatırılan para anlamında kullanılan *mevduat* kelimesinin köken olarak *vedia* kelimesinden gelmesi, *mevduat* sözleşmelerinin mahiyetleri itibariyle *vedia* sözleşmesine benzedikleri yargısına sebep olsa da, bu konudaki fikir ihtilafının kaynağı yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Bankacılık sisteminin bu mevduatların kullandırılması yoluyla çalıştığı göz önüne alındığında, *mevduat* sözleşmelerinin mahiyetinin hukuki açıdan tespit edilmesi son derece önemlidir.

Mevduat sözleşmesi olarak bu çalışma kapsamında incelenen ve bu ifade ile burada kastedilen sözleşmeler vadesiz *mevduat* hesaplarıdır. *Mevduat* sözleşmelerinin mahiyeti konusundaki tartışmanın zemininde, bunun usulsüz *vedia* sözleşmesi olduğunu savunanlar ile *karz* sözleşmesi olduğunu savunanlar yer almaktadır. Çalışma konusu açısından *mevduat* sözleşmelerin mahiyetinin ne olduğu çok önemlidir. Bununla birlikte, *mevduat* sahipleri ile bankalar aralarında bu tür sözleşmeleri düzenlerken, her iki taraf da aynı şekilde düşünerek bunu bir *vedia* veya *karz* sözleşmesi veya bir başka sözleşme türü olarak görüp görmemesi sözleşmenin sıhhati açısından önemlidir. Çünkü her iki tarafın iradesinin birbirinde karşılık bulup bulmaması hukuken sözleşmenin geçerliliğini etkilemektedir.

Vedia sözleşmesinde saklanması için malını emanet eden kişiye *mudi* veya *müstevdi*, malı saklamayı kabul edene *mûda* veya *müstevda*, bu emanet işlemine de *îdâ* denmektedir (Yıldırım, 2012:596). Parasını bankaya *mevduat* olarak yatıran kişiye de *mudi* adı verilmektedir. *Mevduat* ve *mudi* kelimelerinin kökleri ve anlamları itibariyle *vedia* sözleşmesindeki terimlerle olan benzerlikleri sebebiyle, *mevduat* sözleşmesini öz itibariyle bir *vedia* sözleşmesi olarak görmek mümkündür.

Vedia sözleşmesinin konusunu sadece menkul mallar oluşturmakta olup gayrimenkul mallar vedia sözleşmesine konu olamazlar. Bu noktada vedia sözleşmesine konu olan malın mislî mal veya kıyemî mal¹¹ olması durumu sözleşmenin şartlarını etkilemektedir. Mesela, vediaya konu olan mal kıyemî bir mal ise ve müstevdanın bu maldan yararlanmasına izin verilirse, sözleşme ariyet sözleşmesine dönüşmektedir. Aynı durum mislî mal için söz konusu olursa, sözleşme karz sözleşmesine dönüşmektedir (Gözübenli, 1991:379).

Karz, yararlanılması için tüketilmesi gereken belirli bir mislî malın, kendisi yerine emsalinin iade edilmek üzere ödünç verilmesidir. Türkçedeki ödünç kelimesi, karz ve ariyetin her ikisini kapsayacak şekilde kullanılmakta olup karz tüketim ödünçü, ariyet ise kullanım ödünçüdür. Ariyet sözleşmesinde kıyemî malın menfaati hibe ve temlik edilirken, karz sözleşmesinde mislî bir malın kendisi mülkiyetiyle birlikte temlik edilmektedir (Apaydın, 2001:521). Karz sözleşmesinde ödünç alana müstakriz, ödünç verene mukriz denmektedir.

Mevduat hesaplarına yatırılan para mislî maldır. Mislî mallar vedia olarak verildiklerinde, müstevdanın bunu kullanması ve kullandığı malın aynısı yerine, aynı vasıf ve miktarda mislini iade etmeye borçlu olması durumunda sözleşme, usulsüz vedia sözleşmesi olmaktadır. Antik Yunan ve Roma döneminde ticaretin ve sarraflığın gelişmesiyle birlikte sıkça kullanılmaya başlanan usulsüz vedia, ayrı bir sözleşme olarak Roma hukukunda ortaya çıkmıştır. Roma hukukunda usulsüz vedia “**depositum irregulare**” olarak geçmektedir. Paranın saklanmak amacıyla verildiği, ancak müstevdanın bunun mülkiyetini alarak üzerinde istediği tasarrufta bulunabileceği kabul ediliyordu. Sözleşme bu haliyle karz sözleşmesini hatırlatmaktadır ve mevduat sözleşmesinin mahiyetinin vedia veya karz sözleşmesine mi dayandığı konusundaki ihtilaf ilk olarak Roma hukukçuları arasında başlamıştır (İmre, 1944:188).

¹¹ Mecelle’de misli ve kıyemî tarifi şöyledir: “Mislî : Çarşı ve pazarda mu’teddün bih yani, bahanın ihtilâfını mücib bir tefâvütsüz misli bulunan şeydir.” (Mecelle, md.145)

“Kıyemî: Çarşı ve pazarda misli bulunmayan, yahut bulunursa da fiyatca mütefâvit olan şeydir.” (Mecelle, md.146)

Mislî mal, piyasada ölçü, tartı, sayı, uzunluk birimleri kullanılarak işlem gören ve bir standardı olduğu için birbiri yerine geçebilen maldır. Kıyemî mal, belli bir standardı olmayan, olsa bile piyasada bulunmayan maldır (Gözübenli, 2002:540).

Vedia sözleşmesinde müstevdanın kusur ve ihmali dışında emanet edilen mala bir zarar gelmesi durumunda, müstevda zararın tazmininden sorumlu olmamaktadır. Karz sözleşmesinde ise, her ne olursa olsun, müstakriz ödünç aldığı malın mislini mukrize teslim etmek mecburiyetindedir. Usulsüz vedia sözleşmesi için de geçerli olan bu durum müstevdaya avantaj sağlamaktadır. Paranın sözleşme konusu olduğu bir durumda, birbirine çok benzeyen karz sözleşmesi ile usulsüz vedia sözleşmesi arasındaki farkları Huerta De Soto şöyle sıralamaktadır (Huerta de Soto , 2009:19):

- Karz sözleşmesinde bugünkü para ileri bir tarihte misli alınmak üzere ödünç verilmektedir. Bu süre zarfında paradan yararlanma hakkı tamamen müstakrizdedir. Usulsüz vedia sözleşmesinde ise mudinin paradan istediği zaman yararlanabilmesi için, müstevda parayı her zaman hazır bulundurmalıdır.
- Usulsüz vedia sözleşmesinin temelinde paranın emanet olarak saklanması yatmaktadır. Karz sözleşmesinin temelinde ise bugünkü paradan yararlanma hakkını bir başkasına devredilmesi yatmaktadır.
- Karz sözleşmesinde bir vade belirlenir. Usulsüz vedia sözleşmesinde ise bir vade yoktur, çünkü para istendiğinde iade edilecektir.
- Karz sözleşmesinde müstakrizin yükümlülüğü vade sonunda parayı faiziyle birlikte geri ödemektir. Usulsüz vedia sözleşmesinde müstevdanın (bankanın) yükümlülüğü ise parayı mudi için her an hazır bulundurmandır. Bu yükümlülüğe göre banka, mevduatları karşılığında %100 oranında rezerv tutmak zorundadır.

Vadesiz mevduat hesabına parasını yatıran bir mudi, teorik olarak, bunu bankaya veya banka aracılığıyla bir başkasına verdiği bir kredi olarak görmemektedir. Böyle olsa parasını istediğinde geri çekebilme hakkından mahrum kalmayı kabul etmiş olacaktır. Ancak, günümüzde bankalar mevduat hesaplarını kendi çıkarlarına kullanarak kazanç sağlamaktadırlar. Örneğin, yatırılan 100 liralık bir mevduatı başkasına kredi olarak kullandıran bankanın 10 lira faiziyle birlikte 110 lira alacağı olduğu düşünülürse, bu 110 lira bankadan çok mudinin hakkı olarak değerlendirilebilir. Tabi, banka mevduat saklama ve aracılık için bir takım ücretler alabilir. Kısmi rezerv sistemi de dikkate alındığında, bankalar emanetlerinde sakladıkları para karşılığında oluşturdukları kaydi parayı kredi olarak kullandırarak

anlattığımız işlemdeki 10 liralık faiz getirisinden kat kat fazla ilave bir kazanç elde etmektedirler.

Bankaların kısmi rezerv sistemi ile vadesiz mevduattan çoğalttıkları kaydi parayı kredi olarak kullandırmaları sonucu şu soru akla gelmektedir: Mudi mevduatını istediği zaman çekebildiğine ve banka bunu kredi olarak kullandığına göre hem mudi hem kredi kullanan aynı paraya nasıl sahip olabilmektedir? Bu durumda, aynı miktardaki para iki farklı kişi tarafınca sahiplenilmiş olmaktadır. Huerta de Soto buna çift mevcudiyet demektedir (Huerta de Soto, 2009:706).

Gayrimeşru olduğu savunulan emanet bir varlığın sahibinin izni olmadan bir başkasına kullandırılması durumu, daha önce anlattığımız şekilde bankaların ilk görülmeye başlandığı zamana kadar uzanmaktadır. Usher, 12'inci yüzyılda Cenova'daki ilk bankalar vadesiz ve vadeli mevduat hesap ayırımına giderek kayıt tutmaya başladıklarını ve vadeli mevduata karz veya ödünç (mutuum) sözleşmesi adını verdiklerini anlatmaktadır (aktaran Huerta de Soto, 2009:62). Ancak, bu ayrıma rağmen bankalar zamanla giderek artan şekilde vadesiz mevduatı kullanarak kaydi para oluşturmuşlardır. Bankaların en büyük müşterileri olan ve devlet bütçesinin finansmanı için büyük miktarlarda kredi alan hükümetlerin bu gayrimeşru duruma göz yummaları kaçınılmaz olmuştur (Huerta de Soto, 2009:63). Bununla birlikte, bu sistemi destekleyen hükümetlerin son kredi merci olarak merkez bankalarını kurmalarıyla sistem meşruiyet kazanmıştır. Özel hukuk konusu olan mevduat sözleşmeleri ile ilgili konular böylelikle kamu hukuku alanına taşınmıştır ve bu alanda devlet istediği kurumu meşru kılma gücüne sahiptir (Huerta de Soto, 2009:152).

İslam hukuku açısından vadesiz mevduat hesabına veya cari hesaba yatırılan mevduatın karz olduğunu kabul edenler bulunmaktadır. İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), İslami banka ve finans kurumlarının İslam hukuku esaslarına bağlı kalmalarını sağlamak için standartlar yayınlamaktadır. AAOIFI, cari hesabı karz olarak görmekte olup, bu hesaba yatırılan mevduatın mülkiyetinin mudiden bankaya geçtiğini ve bankanın zimmetinde bu paranın mislini ödeme yükümlülüğünün sabit olduğunu kabul etmektedir (AAOIFI,

2012:415). Ayub ise cari hesaba yatan mevduatın emanet olduğunu, ancak bankanın bu parayı kullanması durumunda buna karz olarak muamele edileceğini belirtmektedir (Ayub, 2007:189). Bankaya yatan mevduatın emanet olarak kabul edilemeyeceğini savunan Obaidullah, bankanın kendi çıkarı için mevduat aradığını ve kabul ettiğini, burada bankanın niyetinin mevduatı muhafaza etmek değil, bu parayı kullanmak ve istendiğinde geri ödemek olduğunu ifade etmektedir. Ancak, mevduatı saklayan kurumun bunu kullanmak için izin almış olması gerektiğini de eklemektedir (Obaidullah, 2005:44).

Bankacılık Kanununa ve ticari bankalar ile katılım bankalarının mevduat hesabı sözleşmeleri ile bankacılık hizmet sözleşmelerine bakıldığında, vadesiz mevduat hesabındaki paranın kullanılabilirliğine dair açık bir ifade ile karşılaşılmamaktadır. Bu durumda, bankaların buradaki parayı kullanabileceklerine dair yerleşmiş bir muamele veya örf denebilecek zımni bir izin durumunun varlığından söz edilebilir. Ancak, tıpkı itibari para gibi veya kısmi rezerv sisteminde kaydi para üretilmesi gibi devletin rızası ve yol açması ile yerleşik hale gelen ve insanların bunlara alışkanlık kazanmasıyla bir meşruiyete bürünmüş görünen muameleler özleri itibariyle her zaman şüpheli ve tartışılır olacaktır.

1.3.5. Merkez Bankaları ve Para Basma İmtiyazı

Merkez bankaları kullandıkları para politikası araçlarıyla bir ekonomideki para ve kredi miktarını kontrol altında tutmaya çalışan, paradan sorumlu otoritelerdir. Zamanla üstlendikleri görevler ve kullandıkları araçlar değişen ve gelişen bu kurumlar artık bankacılık sisteminin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmektedirler.

1914'den önce iç ekonomik istikrarın sağlanmasına pek önem vermeyen merkez bankaları, Birinci Dünya Savaşı ile ülkelerin politik ekonomilerindeki yaşanan değişimle birlikte istihdama, reel ekonomiye ve fiyat düzeyine dikkat etmeye başlamışlardır. ABD Federal Rezerv Sistemi (FED), 1920'lerde bir yandan fiyat istikrarı, üretim ve istihdam gibi iç istikrar unsurlarını gözetirken, diğer yandan altın standardı geçerli olduğu için altın rezervlerine dikkat ederek dış istikrarı

gözetmiş olup, altın standardı var olduğu sürece dış istikrar ön planda olmuştur (Bordo, 2007:3).

Merkez bankası bir ülkede para basma imtiyazını tek başına elinde bulunduran bankadır. Birleşik Krallık, İrlanda ve Çin’de bu durumun istisnaları olup bu ülkelerde diğer bankalarda belirli sınırlar içinde para basmaktadırlar. Çek yazarak hesaplar arasında transfer yapmanın olmadığı dönemlerde bankalar daha serbest şekilde para basabiliyorlardı. İlk merkez bankaları bağlı oldukları devletin bankacılık işlerinde tekel konumunda iken belirli bir sınıra kadar para basma imtiyazlarını diğer bankalarla paylaşmış olsalar bile bu imtiyazın tamamını tedricen elde etmişlerdir (Selgin, 2010:486).

Eskiden altın veya döviz karşılığı para basan merkez bankaları, günümüzde bastıkları kâğıt paranın karşılığı olarak herhangi bir varlık bulundurmamaktadırlar. Merkez bankaları bastıkları parayı genellikle ya devlete ya da bankalara borç vererek piyasaya sürmektedirler. Bunun karşılığında ellerinde varlık olarak devlet ve/veya özel sektör borçlanma senetlerini tutmaktadırlar.

Günümüzde merkez bankalarının para politikalarının temelde üç hedefi vardır. En önemlisi fiyat istikrarı veya paranın değerinde istikrardır ve düşük oranda sürdürülen bir enflasyon oranı anlamına gelmektedir. İkinci hedef ise istikrarlı bir reel ekonomi olup düşük bir işsizlik oranı ve yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ile ifade edilmektedir. Diğer bir hedef ise finansal istikrardır. Bunu sağlamak için etkin ve düzgün şekilde çalışan bir ödeme sisteminin mevcut olması ve finansal krizlerin önlenmesi gerekmektedir (Bordo, 2007:1). FED’in para politikası hedefleri arasında azami istihdamı, fiyat istikrarını ve mutedil uzun vadeli faiz oranlarını teşvik etmek yer almaktadır.¹² TCMB’nin para politikasının temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. İngiltere Merkez Bankasının para politikası hedefi ise fiyat istikrarını (düşük enflasyon), hükümetin büyüme ve istihdama ilişkin hedeflerini destekleyecek şekilde sağlamaktır.¹³

¹² <https://www.federalreserve.gov/aboutthefed.htm> (15.02.2019)

¹³ <https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy> (15.02.2019)

Merkez bankacılığının geçmişinin antik Mısır'a kadar uzandığını, İskenderiye'de bir merkez bankası kurulduğunu ve önemli yerlerde bunun şubelerinin oluşturulduğu belirtilmişti. O dönemde kısmi rezerv sisteminin kullanıldığı kanaati güçlüdür. Roma İmparatorluğu sınırlarında ise merkez bankacılığı sistemi hiç uygulanmamıştır. O dönemki uluslararası ticarete ödemeler aynı olarak veya altın ve gümüşün takasta kullanılmak üzere taşınması ile yapılmıştır. Ortaçağda bölgesel mahiyette, farklı prenslerin himayesinde, büyük ticari fuarlar gerçekleştirilmiş ve farklı ülkelerden gelen katılımcılar bu fuarlarda yurt dışı ödemelerinin mahsuplaşmasını gerçekleştirmişlerdir (Zarlenga, 2002:604-605).

Avrupa'da merkez bankacılığının geçmişi bazısına göre 1609'da kurulan Amsterdam Bankası (Wisselbank – Bank of Amsterdam) iken bazısına göre de 1668'de İsveç'te kurulan ve bir merkez bankası olarak kabul edilen Riksbank'a uzanmaktadır. Bir anonim şirket olarak kurulan Banka, devlet fonlarını kredi olarak kullandırma ve ticari işlemlerde takas merkezi görevini üstlenme imtiyazına sahipti. İngiltere Merkez Bankası da devlet borcunu satın almak üzere bir anonim şirket olarak 1694'te kurulmuştur. Daha sonra Avrupa'da başka merkez bankaları da benzer amaçlar için kurulmuş olup bunlardan bazıları parasal düzensizliği giderme amacıyla kurulmuşlardır. Mesela, Fransa Merkez Bankası (Banque de France) 1800'de Napolyon tarafından, Fransız Devrimi sürecinde hiperenflasyona maruz kalan para birimini istikrara kavuşturmak amacıyla kurulmuştur. İlk kurulan merkez bankaları para birimi olarak kullanılan özel senetler basmışlar ve genellikle para basımında tekel olmuşlardır (Bordo, 2007:1).

İki kişinin banka hesapları arasındaki karşılıklı para hareketi, bu hesaplar aynı bankada tutulduğu sürece kolaydır. Banka bir hesaba borç değerine de alacak kaydederek havale işlemini hemen halledebilir. Sistemde iki banka olduğunu ve para hareketinin bu iki bankadaki hesaplar arasında olacağı varsayılırsa, bu durumda bankalar birbirlerinde karşılıklı olarak birer takas hesabı bulunduracak ve genellikle gün sonunda takas hesaplarında netleştirme yaparak borçlu olan banka değerine ödeme yapacaktır. Günümüzdeki gibi çok sayıda bankanın ve büyük bir işlem hacminin bulunduğu bir sistemde her bir bankanın diğer tüm bankalarla tek tek takas

hesabı açarak karşılıklı netleştirme yapmaları çok zordur. Bu durumun üstesinden gelmek için takas odaları kurulmuştur.

ABD’de 1850’lere kadar bankalar birbirleri ile günlük olarak çeklerini takas ederek netleştirme yapmak için diğer bankalara postacılarını (porter) göndermekteydiler. Her bir bankanın diğer bankalar nezdinde banka hesapları bulunmaktaydı. Banka postacısı yanında hesap defteri, diğer bankalara yazılan çekler ve kese kese altın taşımaktaydı. Takas odalarının (clearing houses) kurulması ile birlikte her banka, diğer her bir bankada tek tek hesap açmak yerine, sadece takas odasında hesap açmaktaydı. Ancak netleştirme işlemleri altınla yapılmaya devam edilmiştir. Takas işlemlerini hızlandırmak için takas odaları altın karşılığında senetler yazmaya başlamıştır (Gorton, 1984:4). Takas odasına altın yatıran banka karşılığında takas işlemlerinde kullanmak üzere bu senetlerden almaktaydı. Bu şekilde, nakit kullanımını azaltılarak altını taşıma riski ortadan kalkmış ve banka postacısı gibi bazı personel maliyetleri azalmıştır (Gorton, 1984:5).

Bankalar arasındaki bu takas işlemlerinin gerçekleşmesi için ortak bir para birimine ihtiyaç vardır ve çoğu durumda bunun için bankaların merkez bankaları nezdindeki rezerv hesapları kullanılmaktadır. İki banka arasındaki para transferi, bankaların merkez bankası nezdindeki hesapları arasında muhasebe kayıtları üzerinden gerçekleşir. Merkez bankası nezdindeki hesaplarının eksi bakiyeye düşmemesi için bankalar genelde bankalar arası para piyasasında denkleştirme işlemleri yaparlar. Merkezi bir takas sistemi oluşturarak bu işlemleri yapmak en tercih edilen yoldur (Rule, 2015:6).

Merkez bankalarının en temel gelir kaynağı senyoraj gelirleridir. Senyoraj gelirinin büyüklüğü, kâğıt para ve rezervlerin merkez bankasının toplam yükümlülüklerle oranı ile merkez bankası varlıklarının kompozisyonuna göre şekil almaktadır. Likidite sıkıntısı çeken merkez bankaları pozitif senyoraj geliri elde ederler. Çünkü yükümlülüklerinde büyük oranda kâğıt para bulunmaktadır ve bankalara verdikleri krediler pozitif getiri sağlayan varlıklara veya politika faiz oranına eşit veya yakın orandaki repo sözleşmelerine dayanmaktadır (Rule, 2015:23).

Kâğıt paranın aksine rezerv üretmenin hiçbir fiziki maliyeti bulunmamaktadır. Merkez bankası elektronik bir işlemle, bir bankanın hesabına alacak kaydederek rezerv üretebilir. Ancak, kâğıt paranın aksine merkez bankası rezervlere genelde faiz ödemektedir. Ödenen faiz oranı politika faiz oranı ile piyasa faiz oranına yakın tutulmaktadır ki bankaların rezervler nedeniyle fırsat maliyetine maruz kalmaları önlenibilsin (Rule, 2015:22).

Merkez bankalarının geçmişte ve günümüzde bankacılık sistemindeki yerinin nasıl değiştiğini, kuruluş amaçları ile bugünkü varoluş sebeplerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, merkez bankacılığında önemli yeri olan üç merkez bankası kuruldukları tarihe göre sırayla burada incelenmiştir.

1.3.5.1. Amsterdam Bankası

Rönesans döneminde çoğu Akdeniz şehrinde Kambiyo Bankası (Exchange Bank) adı verilen finansal teşebbüsler kurulmuştur. Bu bankaların amacı, buldukları şehirlerdeki ticari ödeme sistemlerini kısmi rezerv bankacılığının öngörülemeyen etkilerinden korumak olmuştur. Kambiyo bankaları 100% oranında rezerv tutmuşlar ve kâğıt para basmamışlardır. Ticari borçlar banka hesapları arasında mevduat transferi yapılarak ödenmiş ve banka iflası gibi bir endişe duyulmamıştır. Madeni paralar bankada hırsızlığa karşı güvende tutulmuş ve madeni paraların tekrar tekrar ayarlarıyla oynanması gerek duyulmamıştır. 1609 senesinde kurulan Amsterdam Bankası, Kuzey Avrupa'da açılan ilk kambiyo bankasıdır (Quinn ve Roberds, 2005:1).

Günlük sıradan ve zor bir iş olduğu için madeni paraların ağırlıklarının ve ayarlarının belirlenmesi, ödeme işlemlerinin bankalar aracılığı ile yapılmasındaki etkenlerden biri olmuş ve taşışın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple kurulan Amsterdam Bankası, müşterilerinden her para yatırma ve çekme işlemi karşılığında 1/40 oranında komisyon almaktaydı. Bunun karşılığında, güvenli bir para birimi sağlanması, taşıma ve saklama maliyetlerinin ortadan kaldırılması gibi avantajlar sunulmaktaydı (Mises, 1953:324).

17'inci yüzyıl başında madeni paralar ve ticari krediler arasındaki etkileşim nedeniyle Amsterdam'da tağşiş sorunu baş göstermiştir. Küçük ve açık bir ekonomi olan Hollanda'da piyasada çeşitli madeni paralar dolaşmakta ve bu yüzden yetkililer sürekli madeni paraların değerini belirleyen hükümler koymaktaydı. Bu değer tespitleri ile değeri düşürülen madeni paraların Amsterdam'a getirilip resmi değerinden satılabilmesi, madeni paraların tağşiş edilmesini teşvik etmiştir. Değeri düşürülmüş sikkelerle kredilerin geri ödenmesi kreditorlerin zarar etmesine yol açmıştır (Quinn ve Roberds, 2005:1).

Amsterdam Bankası, sakladığı mevduatı usulsüz şekilde kullanarak orantısız kazanç elde etmeye çalışmamış, mevduat saklama ve para mübadele işlemleri ile diğer verdiği hizmetler karşılığında komisyon alarak %100 oranında nakit rezervi tutmayı başarmıştır. Elde ettiği gelir idari giderleri ile faaliyet giderlerinin üzerinde getiri sağlayarak bir miktar kar elde etmesini sağlamıştır (Huerta de Soto, 2009:101).

Amsterdam Bankasındaki mevduat zamanla günümüzde merkez bankası parası¹⁴ olarak tabir edilen paraya benzemeye başlamıştır. Mevduat çekme hakkı ortadan kaldırılmıştır. Bankanın fonlarının değeri, açık piyasada banka fonlarının sikke veya kıymetli metal alacaklarına karşılık alım satımları ile belirlenmiştir (Quinn ve Roberds, 2005:2).

Bankanın kuruluş mevzuatı ile birlikte bir takım yeni kanuni kısıtlamalar getirilmişti. Bu kısıtlamaların konmasının sebebi çeklerin tağşiş edilmiş sikkeler ile ödenmesinin önüne geçmektir. Sadece bu tür bir parasal görevi üstlendiği için Banka herhangi bir türde kredi kullandırmamış, sadece yatırılan sikkeleri kasasında muhafaza etmiştir (Quinn ve Roberds, 2005:8). Banka, 1683 senesinde dekont sistemini devreye sokmuştur. Külçesini veya sikkesini Bankaya yatıran biri bunun karşılığında avans ve dekont almıştır. Bu dekontun hamili, alınan avansı geri verme ve buna tahakkuk eden faizi ödemesi koşuluyla, söz konusu külçeyi veya sikkeyi geri alma hakkına sahip olmuştur (Quinn ve Roberds, 2005:10).

¹⁴ Merkez bankası parası dışsal para şeklinde de isimlendirilmektedir. Bankalardaki vadesiz mevduat hesapları ise içsel para şeklinde isimlendirilmektedir. Ticari bankalar açısından yapılan bu isimlendirmenin temelinde, vadesiz hesapların kredi işlemleri sonucu büyümesi sebebiyle kısmi rezerv sisteminin kendi içinde üretilen para ile kredi işlemlerinden bağımsız olarak üretilen paranın ayırt edilmesi vardır.

1.3.5.2. İngiltere Merkez Bankası

İngiltere'nin Fransa ile yaptığı savaşta masrafların finanse edilmesi amacıyla, İngiltere Kralı kreditorlerden anapara geri ödemesi için vade şartı olmayan, sadece faiz ödemesi şartı olan süresiz bir kredi almıştır. Alınan kredinin koşulları arasında kreditorlere milli para birimi olarak tedavüle çıkacak kâğıt paraları basacak İngiltere Merkez Bankası (Bank of England) kurmaları için imtiyaz verilmesi, basılan kâğıt paraların sadece bir kısmının karşılığında madeni para tutulması ve kalanının karşılıksız olarak basılması yer almaktadır. Bu karşılığı olmayan kısım aslında devletin borçlanma senetlerine dayalı olarak basılacak ve yine devlete ve diğer kesimlere borç olarak verilebilecektir. Kreditorler devletten alacaklarını garanti altına almak için vatandaşlara doğrudan vergi yükümlülüğü getirebileceklerdir (Brown, 2008: 68). Kreditorler, verdikleri kredinin bir kısmının kurulacak bankanın hissesine dönüştürülmesi şartıyla İngiltere Merkez Bankası 1694'te kurulmasını sağlamışlardır (Ferguson, 2011:45).

İngiltere Merkez Bankasının kuruluşu 1694 Tonnage Kanunu (Tonnage Act) ilelerdir. Banka, Devletin bankası olarak öncelikli bir role ve para basma konusunda ayrıcalıklı yetkiye sahip olmuştur. İngiltere Merkez Bankasının, mudilerin talebiyle mevduatları nakde dönüştürmesinin yasaklandığı 1797 senesinde, vergilerin ve borçların Bankanın bastığı banknotlarla ödenmesi gerektiği duyurulmuş ve Devlete verilen avans ve kredilerin sınırlandırılması hususunda girişimde bulunulmuştur. Bu durum, kısmi rezerv oranına dayalı olan ve merkez bankalarının son kredi merci rolünü üstlendikleri modern bankacılık sisteminin başlangıcıdır (Huerta de Soto, 2009:108-109). Başta zımnen ve isteksizce yürütülen son kredi mercii olarak finansal sıkıntı dönemlerinde mali kuruluşları kurtarma görevi, zamanla resmi bir hal almıştır (Selgin, 2010:486-487). 1857 ve 1866 krizlerinde bu rolünü gayriresmi ve isteksizce yürüten Banka, daha sonrasında likidite sıkıntısı çeken bankaları kurtarmayı bir görev bilmıştır (Selgin, 2010:486-491).

Banka, 1826 senesinde para basma konusundaki tek otorite olma imtiyazının yenilenmesiyle, Londra çevresinde şubeler açmaya ve tüm bu bölgenin parasını

basmaya başlamıştır. Ancak, özel bankaların para basma yetkileri devam etmekteydi. Bankaların birbirleriyle olan işlemlerin mahsuplaşması giderek artan bir şekilde Bankanın şubelerinde yapılırken, Bankanın uyguladığı reeskont oranı ise para piyasasında en düşük kısa vadeli faiz olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Ferguson, 2011:49).

1844 yılına kadar İngiltere’de ticari bankaların kendi kâğıt paralarını basmalarına izin verilirken, madeni paralar sadece devlet tarafından basılabiliyordu. Zamanla bankaların daha fazla kâğıt para basması ve bunları kredi vererek piyasaya sürmesi sonucunda önemli oranda enflasyon oluşmuş ve ekonomik istikrar bozulmuştur. Bu nedenle, 1844 yılında Robert Peel hükümeti döneminde çıkarılan ve Peel Kanunu (Peel’s Act) olarak da anılan Bankacılık Kanununa göre İngiltere Merkez Bankası dışında kimse kâğıt para basamayacaktır. Böylece para arzının kontrolü tekrar devlete geçmiş olacaktı (Dyson v.d., 2010:31). Peel Kanunuyla İngiltere Merkez Bankası, ticari faaliyetlerden sorumlu bir bankacılık birimi ile menkul kıymet ve altına dayalı para basacak bir para basma birimi olmak üzere iki ayrı birime ayrılmıştır. 1847, 1857 ve 1866’daki krizler para basma konusundaki sıkı politikanın bir kısıtlama getirdiğini göstermiş ve bu tür krizlerde bir likidite krizinin önüne geçmek için Kanun kısa süreli olarak askıya alınmıştır (Ferguson, 2011: 49).

Para basma birimi ve bankacılık birimi olmak üzere iki koldan faaliyette bulunan Bankanın bu iki birimi kendi bilançolarını birbirinden ayrı olarak günümüzde halen tutmaya devam etmektedirler. Bu nedenle, para basmadan doğan yükümlülükler yalnızca para basma biriminin yükümlülüğü olarak görülmektedir. Bankanın diğer faaliyetleri ise bankacılık biriminin bilançosundan izlenebilir (Rule, 2015: 20).

Peel Kanunu gibi merkez bankası kanunu çıkaran diğer ülkelerde, madeni paraya dayalı olmayan kâğıt paranın belli bir noktaya kadar artmasına imkân sağlanmıştır. 1844 tarihli Peel Kanunu ile 1875 tarihli Almanya’daki benzer kanun arasında temel bir farklılık göze çarpmaktadır. Birinde madeni paraya dayalı olmadan tedavüle giren kâğıt para miktarı her zaman için net biçimde sınırlandırılıyordu. Diğerinde ise madeni paraya dayalı olmayan belirli bir oranda

kâğıt paranın tedavülde olmasına izin veriliyor ve diğer kâğıt paralara vergi tahakkuk ettiriliyordu. Tüm bu merkez bankası kanunları kâğıt para basımına sınır koyarken bankaların banka mevduatları oluşturmasına mani olunamamış ve amaca tam olarak ulaşamamıştır (Mises, 1953:372). Ferguson, bankaların mevduat oluşturmasının parasal genişlemeyi sağlayarak İngiltere ekonomisini tamamıyla durmaktan koruduğunu savunmaktadır. İngiltere Merkez Bankasının sıkı para basma politikası nedeniyle 1890'ların ortalarından Birinci Dünya Savaşına dek külçe altın rezervleri tedavüldeki banknotların değerinden daha yüksekti. Para arzı sadece Bankanın rezervlerindeki altına dayalı olsaydı, 19'uncu yüzyıldaki yeni altın madeni keşiflerinin sebebiyle para arzında oluşacak genişletici etki bile ekonomideki büyümeyi tamamıyla durmaktan kurtaramayacaktı (Ferguson, 2011:50).

1946 Bankacılık Kanunuyla hükümete banka üzerinde meşru otorite verilmiş, Bankanın millileştirilmesiyle para basma imtiyazı hükümetin eline geçmiştir. Ancak, basılan kâğıt para tutarı toplam para arzının küçük bir oranını karşılamaktadır. Çünkü bankaların kredi vererek para üretme fonksiyonları halen devam etmektedir (Brown, 2008:394).

1.3.5.3. ABD Federal Rezerv Sistemi

19'uncu yüzyılın başlarında ABD iki kez merkez bankası deneyimi yaşamıştır. Bunlar 1791 ile 1811 arasında faaliyet gösteren Birleşik Devletler Bankası (the Bank of the United States) ve 1816 ile 1836 arasında faaliyette bulunan İkinci Birleşik Devletler Bankasıdır (the Second Bank of the United States). Birleşik Devletler Bankasının bastığı kâğıt paralar gerçekte kıymetli madene dayalı olmamıştır. Çünkü kâğıt paranın madeni para ile değiştirilmesi için çok fazla talep gelmemesi şartı koşulmuştur. O dönemki tartışma konusu paranın mahiyetinden çok, özel bankaların mı yoksa devletin mi para üretmede yetkili otorite olacağıydı (Zarlenga, 2002:404). Birinci ve İkinci Birleşik Devletler Bankalarının her ikisi de İngiltere Merkez

Bankası modeline göre oluşturulmuş, bastıkları para her tür devlet ödemesi için kabul edilmiştir (Zarlenga, 2002:417).

ABD’de 1836 ile İç Savaş arasındaki dönem serbest bankacılık dönemi (free banking era) olarak adlandırılır. Bu dönemde eyaletler bankacılık düzenlemelerini asgari düzeyde tutarak bankacılık faaliyetlerini neredeyse serbest hale getirmişlerdir. Bu nedenle sık sık banka iflasları ortaya çıkmış ve çok sayıda bankacılık paniği yaşanmıştır. Görünüşleri birbirinden farklı binlerce çeşit banknot ve bunların sahteleri tedavülde olduğundan ödeme sistemi etkinliğini kaybetmiştir. Hükümet, buna çözüm olarak, İç Savaş döneminde ulusal bankacılık sistemini kurmuştur. Ulusal banknotları temel alarak standart bir para birimi basılması ile ödeme sisteminin etkinliği artırılmıştır. Ancak herhangi bir son kredi mercii bulunmadığı için bu dönemde bankacılık paniklerinin yaygın olduğu savunulmaktadır. 1907’de yaşanan paniğin de teşvikiyle 1913’te FED kurulmuştur. FED’in görevi standart ve elastik bir para birimi sağlamak ve son kredi mercii olmaktır (Bordo, 2007:2). Ferguson, FED’in kuruluşunun 1913’e kadar gerçekleşememe sebebini, kanun yapıcıların güçlü bir finansör yapıdan çekinmelerine bağlamaktadır (Ferguson, 2011:51).

ABD’de bankacılık paniği yaşanan zamanlarda bankacılık sektörüne olan güvenin tekrar sağlanmasına yönelik başarılı bir yöntem geliştiren özel takas odaları FED sisteminin kurulmasında model olmuştur. Serbest bankacılık döneminde banka mevduatları karşılığı yazılan çeklerin sayısı hızla artmış ve böylece mevduat en yaygın ödeme aracı haline gelmiştir. Alışveriş için elde az miktarda kâğıt veya bozuk para tutulurken, geri kalanı mevduat olarak yatırılmakta ve bunlar kolaylıkla kullanılmaktaydı (Gorton, 1984:4). 1893 ile 1907 paniklerinde takas odaları kendi paralarını basmış ve bunlar ülke para biriminin yerini almıştır. Ödemelerin durdurulduğu dönemlerde, takas odası parası ülke para birimine çevrilememiştir (Gorton, 1984:7). Takas odaları bankaları üyeliğe kabul etmişler, üyelikten ihraç etmişler, kendi denetçileri ile hesaplarını denetlemişler, katı şeklide muhasebe ve rezerv standartları uygulamışlar ve kriz zamanlarında kendi paralarını basmışlardır. FED kurulurken bu fonksiyonları yerine getirmek için tasarlanmıştır (Gorton, 1984: 10).

1913 Federal Rezerv Yasasıyla FED'in tek temel para politikası aracı, üye bankaların reeskont senetlerinin kontrolü olarak belirlenmiştir. Açık piyasa işlemleri para politikası aracı olarak henüz benimsenmemiş, zorunlu rezerv oranları Federal Rezerv Yasasıyla sabitlenmişti. Reeskont aracı FED bankalarının ve FED Kurulunun ortak kararıyla kontrol edilmekte, dolayısıyla para politikasının belirlenmesi yetkisi eşit şekilde paylaşılmaktaydı. Ancak, Kurulun reeskont oranını gözden geçirme ve belirleme gücü, bu politikayı belirlerken bölge bankalarına baskın gelmesini sağlamıştır (Mishkin, 2004:345). Günümüzde FED içinde yer alan kurumlar arasında bölgesel FED Bankaları, FED Sistemi Guvernörler Kurulu, Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC), Federal Danışma Konseyi ve üye ticari bankalar yer almaktadır.

FED çok sayıda ticari bankanın sahibi bulunduğu 12 bölgesel FED bankasından oluşan tamamen özel kişilerin sahipliğinde bağımsız bir kurumdur. Üye bankalar büyüklükleriyle orantılı şekilde FED hissesine sahip olabilmektedir. New York Federal Rezerv Bankası sistemdeki hisselerin yaklaşık %53'ünü elinde tutmaktadır (Brown, 2008:127).

Zarlenga, FED sistemi ile İngiltere Merkez Bankasının kurulma sürecindeki bazı benzerlikleri saymaktadır. Bunlardan bazıları her iki bankanın yapısının karmaşık ve zor anlaşılır olmaları, özel mülkiyet altında olmalarına rağmen kamu kurumu gibi gösterilmeleri, tamamen altın karşılığında para bastıkları gibi izlenim vermeleri ve her iki bankanın kurulmasından hemen sonra bu ülkelerin savaşa girmeleri yer almaktadır (Zarlenga, 2002:526-528).

Büyük Buhran döneminde değişen bankacılık mevzuatı ile yeni kurulan Guvernörler Kuruluna diğer iki para politikası aracı olan açık piyasa işlemleri ve rezerv karşılıkları üzerinde etkin kontrol yetkisi verilerek Kurulun daha güçlü olması sağlanmıştır. 1933 Bankacılık Kanunu (Glass-Steagall Kanunu) FOMC'ye açık piyasa işlemlerini belirleme yetkisi vermiştir. 1935 Bankacılık Kanunu, Kurula FOMC'nin oy hakkının çoğunluğunu ve ayrıca rezerv karşılıklarını değiştirme yetkisi vermiştir (Mishkin, 2004:345).

FED'in para politikaları 1920'ler ve 30'larda ciddi sorunlara yol açmıştır. Para arzının yönetilmesi konusunda FED, Reel Para Doktrinini¹⁵ (Real Bills Doctrine) takip etmiştir. Bu doktrine göre, ekonomide ihtiyaç duyulan para miktarı doğal olarak, Merkez Bankasından borçlanan bankaların buna karşın teminat olarak kendini itfa etmeye elverişli finansman bonosu gösterebildikleri sürece arz edilecektir. Reel Para Doktrini, FED'in menkul kıymet piyasasının spekülasyonu finanse edecek banka borçlanmasına izin vermemiştir (Bordo, 2007:2).

ABD'de tüm ulusal bankalar FED'e üye olmak zorundadır. Eyaletlerden lisanslanmış bankalar için ise üyelik zorunlu değil, isteğe bağlıdır. 1980'den önce sadece üye bankalar FED bankalarında rezerv tutmak zorunda iken, üye olmayan bankalar ise eyaletlerin belirledikleri rezerv zorunluluklarına tabiydiler. FED bankalarında tutulan rezervlere faiz uygulanmadığı için sistemde üye banka olmanın getirdiği fırsat maliyeti sebebiyle bankalar giderek üyelikten ayrılmışlardır. FED'in para arzı üstündeki kontrolünün azalmasına ve para politikasının yürütülmesinin zorlaşmasına neden olan bu ayrılışların önüne geçmek için, tüm mevduat kurumları 1987 senesi itibariyle FED'de mevduat tutmaya tabi kılınmış, üye olan ve olmayan bankalar rezerv zorunlulukları bağlamında aynı çizgiye getirilmişlerdir (Mishkin, 2004:340).

1.3.6. Son Kredi Mercii, Mevduat Sigortası ve BASEL Düzenlemeleri

Ticari bankaların kaldıraç ile çalıştıkları ve kısmi rezerve dayalı olarak sürekli kredi genişlemesine neden oldukları günümüz bankacılık sisteminin ayakta kalmasını sağlamak için son kredi mercii kurumu, mevduat sigortası ve BASEL düzenlemeleri gibi destekleyici unsurlar devreye sokulmuştur. Son kredi mercii işlevini merkez bankaları yerine getirirken, hükümetler mevduatları sigorta kapsamına almakta, bankaların yasal çalışma çerçevelerini ise Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) bünyesindeki BASEL Komitesi belirlemektedir. Bütün bunlara rağmen banka iflasları ve finansal krizler yaşanmaya devam etmiştir.

¹⁵ Reel Para Doktrinine göre bir bankada mevduat olarak oluşturulan tüm ticari krediler %100 oranında yeni üretime dayalı ticari yükümlülüklerle ve ilave olarak %14 altına dayalı olmak zorundadır. (Zarlenga, 2002:529)

Merkez bankaları ortaya çıkmadan önce, bankaların birbirleri ile günlük olarak kâğıt paralarını ve çeklerini takas ederek netleştirme yapmak için diğer bankalara postacılarını (porter) gönderdiklerini anlatmıştık. Merkez bankasının olmadığı bu dünyada, gün sonunda yapılan netleştirmeler sonucu bakiyesi eksik veren bankalar, ellerinde bulunması gereken rezervi göz önüne alarak, bir şekilde borç bularak bu açıklarını kapatmak zorundaydılar. Bankaların hep birlikte orantılı bir şekilde krediyi genişletmeleri daha sürdürülebilirdi, çünkü her bankanın tedavüldeki çekleri orantılı şekilde arttığında, gün sonunda çekler takas edilerek borçlar netleştirildiğinde fazla bir açık söz konusu olmazdı. Ancak, bir bankanın diğerlerine göre hırslı davranarak daha fazla kredi verdiğini düşünürsek, gün sonunda ödemesi gereken daha fazla çeki olacak ve fon arayışına girecektir. Bu nedenle, bankaların bunu gözeterek birbirleriyle ahenkli şekilde kredi arzını artırmaları gereği, kendiliğinden bir kontrol mekanizması olarak değerlendirilebilir.

Kısmi rezerv bankacılığı sistemine yönelik en büyük tehdit olan banka hücumlarında bankaların tedavüldeki paralarının karşılığı olan altının bir kısmını tutmaları ve mudilerin bankanın ödeme aczine düşeceği korkusuyla bankadan mevduatını çekmek için akın etmeleri sonucunda bankalar bu talepleri karşılayamaz. Paniğin halk arasında yayılmasıyla diğer bankalara da hücum başlar ve bankalar yükümlülüklerini karşılayamazlar. Bu tür finansal kriz zamanlarında, para basımında tekel olan ve bastıkları para yasal ödeme aracı ilan edilen merkez bankaları, ticari bankaların acil ihtiyaçlarında son kredi mercii olarak her tür likit varlığı sağlama görevini üstlenmiştir.

Kurulan ilk merkez bankaları, kamu finansmanı için başvuru olan birincil kaynak olurken, aynı zamanda bankacılık faaliyeti yürüten özel şirketlerdi. Diğer bankaların mevduatlarını sakladıkları için bankalar arasındaki işlemleri hızlandırarak veya diğer bankacılık hizmetlerini sunarak bankaların bankası olarak hizmet vermişlerdir. Tuttukları büyük miktarda rezervle ve bankalar arasındaki geniş ağlarıyla bankacılık sistemindeki çoğu banka için bir depo (repository) haline gelmişlerdir. Bu sayede finansal kriz zamanlarında talep eden bankaya acil nakit sağlayacak kurum olarak son kredi mercii rolünü üstlenmişlerdir (Bordo, 2007:1). Huerta de Soto'ya göre, kısmi rezerv sisteminde kredi hacmini genişleterek daha çok kazanç elde etmeyi

hedefleyen bankalar, bu sistemin düzenini sağlayacak son kredi mercii olan merkez bankalarının kurulmasını ilk olarak kendileri talep etmiştir. Bu şekilde devlet ile ticari bankalar arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi kurulmuştur. Devlet kolay kredi imkânına ve enflasyon üzerinden ek gelire sahip olurken vatandaşlar daha fazla yük altında kalmaktadır. Özel bankalar ise banka krizleri ve iktisadi buhran dönemlerinde merkez bankası güvencesiyle kurtarılmayı beklemektedirler (Huerta de Soto, 2009:648).

Walter Bagehot, 1873 senesinde yazdığı Lombard Street isimli kitabıyla literatüre son kredi mercii terimini kazandırmıştır. Kitabında son kredi mercii (lender of last resort) sözcüklerini zikretmemiş olsa da, bu terimin kapsamını belirlemiştir. Buna göre, bir bankacılık paniğini durdurmak için kredi imkânı sağlayacak merkez bankasının, bu kredileri cezalandırıcı denebilecek kadar çok yüksek bir faiz oranı üzerinden vermesi gerekmektedir. Bu sayede, gereksiz yere bu imkân için yapılacak çok sayıda başvurunun önüne geçilmiş olacaktır (Bagehot, 1896:199). İngiltere Merkez Bankasının bankacılık paniklerine verdiği rutin tepkiler sonucunda 19'uncu yüzyılın başlarında bu rol öngörülmeğe başlanmıştır. İngiltere Merkez Bankası ve Avrupa'daki diğer merkez bankaları, genelde öncelikle kendi altın rezervlerini korumuş ve muhataplarını ihtiyaç içinde bırakmışlardır. Bagehot'un doktrinini uygulamaya koyan İngiltere Merkez Bankası, önerilen uygun bir teminat karşılığında ve piyasa faiz oranından daha yüksek bir oranda kredi vermeye başlamış ve bunun sonucunda 1866'dan 2007'e kadar İngiltere'de herhangi bir finansal kriz vuku bulmamıştır (Bordo, 2007:2).

Öte yandan, Selgin, Bagehot'un merkez bankalarının finansal istikrarı bozan kurumlar olduğuna inandığını ve son kredi mercii önerisini ideal olarak değil, acil ihtiyaçlara cevap verecek bir öneri olarak sunduğunu belirtmektedir. İdeal olmayan bu öneriye göre daha iyi bir alternatif, merkez bankalarının olmadığı, kendi kâğıt parası ve çekleri olan çok sayıda bankanın bulunduğu serbest bankacılık modelidir (Selgin, 2010:492).

Büyük Buhran döneminde, 1929'dan 1933'e kadar geçen sürede, ABD'deki para arzı ve ticari bankaların sayısı üçte bir oranında azalmıştır. Bankalardan

mevduatın çekilmesi rezervleri azaltmış ve çarpan etkisiyle para arzının daha fazla azalmasına yol açmıştır. Bazı bankalar kısmi rezervi bırakıp mevduata karşı tam rezerv tutarak ayakta kalmayı başarmıştır. Tam rezerve geçen bankaların ellerindeki nakit miktarı ile başta devlet tahvilleri olmak üzere yaptıkları yatırımlarda hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Bankaların mevduat kurumu olarak faaliyete devam etmeleri ile azalan para arzını artırmak için FED bir şey yapmamıştır (Zarlenga, 2002:551). Krizin daha da büyümesine yol açan bu tutumu nedeniyle FED'e dokunulmamış, son kredi mercii ile desteklenen kısmi rezerv sisteminin ayakta durması için daha fazla desteğe ihtiyacı olduğu düşünülerek 1933'de Federal Mevduat Sigortası Kurumu (FDIC) kurulmuştur.

Bankaların kredi yoluyla likidite oluşturma fonksiyonları, kısmi rezerv sisteminden dolayı beraberinde bankacılık panikleri ile banka iflası riskini de getirmektedir. Diamond ve Dybvig'e göre, bankaların likidite üretmelerine mani olmadan bu riskleri indirgemenin en etkin yolu mevduat sigortasıdır. Bu sayede, riskler sigortacıya kaymakta ve bankaların daha fazla risk almak için iştahları kabarmaktadır (Diamond ve Dybvig, 1986:67). Bu tür bir ahlaki risk ise bankaların daha fazla düzenlenmesi ve gözetimde tutulmasını gerektirmekte olup, bunların getirdiği ilave maliyetler faiz oranları üzerinden bankaların müşterilerine yansımaktadır (García v.d., 2004:2). Yine de, hükümetler muhtemel bankacılık paniklerinin yayılması riskine karşı mevduat sigortası kurumlarını devreye sokmaktadır.

Mevduat sigortası uygulamasının başlamasından günümüze kadar finansal istikrara büyük oranda katkı sağladığını, ancak bunun bedelinin ahlaki risk olduğunu savunan Miles, buna örnek olarak 1990'lardaki tasarruf ve kredi krizlerini, Japonya'nın yaklaşık on yıl kötü kredilerle uğraşmasını ve Doğu Asya'daki çoğu ülkede bankacılık sisteminin çökmesini göstermektedir. Bu hadiseler, mevduat sigortasının bankacıları riskli krediler vermeye teşvik etmiş ve maliyetini tüm toplum karşılamıştır (Miles, 2001:3). Mevduat sigortası imkânını sağlayarak, bankaların mudilerine karşı yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda, para basma yoluyla bu yükümlülükleri üstlenme taahhüdünde bulunan hükümetin, bu şekilde bankalara para basma yetkisi vermiş olduğunu belirten Tobin, bu imkânın

günümüzde bankaları ihtiyatsız hareket etmeye, maceracı davranmaya ve başarısızlık durumunda kendi çıkarına işlem yapmaya sevk ettiğini savunmaktadır (Tobin, 1987:12).

Mevduat sigortasının bankacılık sisteminin istikrarına etkisini 61 ülkenin 1980 ile 1997 arasındaki verilerine göre inceleyen Demirguc-Kunt ve Detragiache (1999), mevduat sigortasının bankaların istikrarına zarar verdiği bulunmuştur. Özellikle, sigortanın kapsamı daha genişse ve bu imkân hükümet tarafından sağlanıyorsa, mevduat sigortasının bankaların istikrarı üzerindeki olumsuz etkisi artmaktadır. Burada mudiler açısından da ahlaki risk sorunu bulunmaktadır, çünkü mevduat sigortalandığı için mudiler bankaların yapısının ne kadar güçlü olduğuna bakmaksızın, bir araştırma ihtiyacı duymadan zayıf yapıda olan bir bankaya mevduat yatırarak yükü mevduat sigortası kurumunun üzerine atmaktadırlar.

BIS bünyesinde 1974 senesinde kurulan Basel Bankacılık Denetim Komitesi, gelişmiş ülkelerin merkez bankaları ve bankacılık denetim otoritelerinin temsilcilerinden oluşan ve uluslararası standartlarda bankacılık konusunda istişari mahiyetli standartları yayınlamak bankacılığı düzenleyici mahiyette kararlar alan bir komitedir.

BASEL I olarak isimlendirilen ve 1988 senesinde yayımlanan Sermaye Uzlaşısı ile bankaların varlıkları 5 adet risk sınıfına ayrılarak risk ağırlıklarına göre farklı sermaye yükümlülükleri getirilmiştir. 2007 senesinde uygulanmaya başlanan BASEL II ile asgari sermaye yükümlülüğü, denetim otoritelerinin gözden geçirilmesi ve piyasa disiplini konularında standartlar devreye sokulmuştur. 2007/08 Küresel Krizinin ardından istişare edilmeye başlanan ve 2013'te kademeli olarak uygulamaya konan BASEL III'de, BASEL II'de olduğu gibi kapsamlı bir düzenlemeye gidilmemiş olup asgari sermayenin nitelik ve nicelik bakımından artırılması ve beklenmedik kayıplara karşı likidite tamponları oluşturulması hedeflenmiştir.

BASEL düzenlemeleri, temeli sağlam olmayan bir binayı ayakta tutmaya çalışmak için çeşitli yerlerine konan destekleyici unsurlara benzemektedir. Yeni türetilen tanımların, uyulması istenen çeşitli sermaye yeterlilik rasyolarının yer aldığı yığıla belge bankacılığı sağlamlaştırmaktan ziyade bankacılık sektörü içindeki ve

dışındakiler için daha fazla kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Düzenlemeler ne kadar çok olursa uygulama daha zor olacak ve bankaların daha sıkı takip edilmesi gerekecektir.

1.3.7. Parasal Standartlar

Parasal standart ile kastedilen, bir ekonomide para arzını yöneten kurumların ve düzenlemelerin bütünüdür. Başka bir ifadeyle, ödeme sistemindeki ilgili kurumların ve uygulamaların oluşturduğu parasal sistemdir. Ülkelerin para standartları ile ilgili tercihlerini yurtiçinde para arzı ve talebi, uluslararası ödemeler açısından da altın gibi hâkim olan para etkilemiştir. Ancak, para standardı zaman içinde paranın değişen biçimi ve bankacılığın gelişmesi ile devletlerin tercihine bırakılmaktan ziyade dayatılmıştır. Şüphesiz, kısmi rezerv sisteminin gelişimi bu süreci etkilemiştir.

İnsanlık tarihinde en uzun süre kullanılan para standardı mal para standardı olmuştur. Mal para standardı içinde altın ve gümüş gibi metaller daha yaygın kullanılmış, tek metalin kullanıldığı monometalist sistemde altın veya gümüş tek başına tedavülde iken, çift metalin kullanıldığı bimetalist sistemde genelde altın ve gümüş birlikte kullanılmıştır. Daha sonra kâğıt para dediğimiz banka çekleri ve kupürlü paraların çıkması, merkez bankalarının kurulması, devletlerin milli para birimlerini oluşturmasıyla para standartlarında çeşitlilik ortaya çıkmış ve hızlı bir dönüşüm başlamıştır. Günümüzde itibari para standardı dediğimiz sisteme bizi getiren bu sürecin son bir asırlık kısmı özellikle uluslararası para sistemi açısından çalkantılı olmuştur.

19'uncu yüzyılda enflasyona neden olacağı gerekçesiyle devletin itibari kâğıt para basmasını istemeyen bankacılar, kâğıt paranın altına dayalı olmasında ısrar etmekteydiler. Ancak, bankaların kasalarında basılan kâğıt parayı karşılamaya yetecek düzeyde altın stoku bulunmuyordu. Enflasyonu bahane eden bankacılar göstermelik bir altın standardı ile ellerindeki altın rezervinin üzerinde kredi vererek para arzını artırmış ve enflasyona neden olmuşlardır (Brown, 2008:453). Bu dönemde, Avrupa'da gümüşün tedavülden kalkması ve ülkelerin para birimlerini

belirli bir oranda altına sabitleyecek şekilde belirlemesi sonucu farklı para birimleri arasında altın üzerinden sabit bir kur oluşmuştur. Merkez bankaları, sahip oldukları imtiyaz gereği, kâğıt paraların altına dönüştürülmesini sağlayabilecek şekilde büyük miktarlarda altın rezervi tutmaktaydılar. Ödemeler dengesi açığı veya iç piyasadaki olumsuzluklar nedeniyle rezervler azaldığında reeskont oranlarını artırmaktaydılar. Bu şekilde, genel anlamda faiz oranları artmakta ve yabancı sermayeyi çekmekte ve böylelikle ülkeye daha fazla altın girişi sağlanmaktaydı (Bordo, 2007:1).

Dünyada 1880 ile 1914 yılları arasında hâkim olan altın standardında, ülkeler kendi para birimlerini kur üzerinden sabitlemiştir. Fiyatlarda ve döviz kurlarında istikrar sağlanmasına yarayan altın standardı, yurtiçi ve uluslararası ticaret ve yatırımlarda risk sermayesi kaybının asgari düzeyde kalmasına katkıda bulunmuş, para birimlerine ve altın standardına olan güven artmıştır (Abdul Gafoor, 2014:33). Altının, özellikle küçük ödemelerde, fiziki kullanımının terkedilmesiyle merkez bankalarının kasalarında külçeler halinde altın birikmeye başlamıştır. Sonra, altının fiziki olarak saklanması yerine altına alacak hakkı değişik şekillerde kâğıt para kullanılmaya başlanarak altının sadece stok olarak tutulması uygulamasına bazı merkez bankaları geçmiştir. Bu nedenle, parasal amaçlarla kullanılan büyük çoğunluktaki altın stoku tedricen birkaç büyük merkez bankasında birikmeye başlamıştır (Zarlenga, 2002:391).

Altın standardının altının konvertibilitesini sağlama kuralına bağlılık merkez bankaları açısından her şeyden önemli olmuştur. Bankaların arz edebileceği para miktarı rezervde tutulan altının değeri ile sınırlıydı ve bu nihai olarak genel fiyat düzeyini belirliyordu. Fiyat düzeyinin, uzun dönemdeki değeri piyasadaki arz ve talebe göre belirlenen altına bağlı olması nedeniyle, gelecekteki fiyat düzeyi hakkındaki beklentiler de altının değerine bağlıydı (Bordo, 2007:1).

Altın standardı bankaların kısmi rezerv sistemine meşruiyet vermek için gerekli bir adım olmuştur. Kâğıt paranın belli bir ağırlıkta külçe altına dayalı olması zorunluluğu gerçekte yerine getirilmiyordu. Bankaların bastıkları kâğıt paranın altına çevrilmesi talep edildiğinde, tüm bu kâğıt parayı karşılayacak altın bulunmamaktaydı. Yurtdışına olan borç ödendiğinde veya dış ticaret açığı

verildiğinde ülkedeki altın stoku azalması buna dayalı olan kâğıt para arzının da azalmasına neden oluyor ve ekonomik istikrarsızlık ortaya çıkıyordu (Brown, 2008:101). Tıpkı sarrafların kendilerine saklamaları için emanet edilen paranın bir kısmını kredi olarak kullandırmaya başlamaları gibi, merkez bankaları da kasalarındaki kıymetli madenlerin bir kısmını, rezerv tutma maliyetini azaltmak için, yurtdışı tahvillere ve diğer yurtdışı kredilere yatırmaya başladılar. Belli ülkelerdeki merkez bankalarının yurtdışı tahvil portföyü oluşturmalarının nedeni, yurtdışında reeskont işinin yeterince kazançlı olmamasıdır (Mises, 1953:338).

Altın standardı ABD’de 1890’larda sorunlara yol açmıştır, çünkü genişleyen ekonominin ihtiyaçlarını finanse edecek yeterli miktarda altın o dönemde bulunmamaktadır. Bankalar altına dayalı parayla kredi vermekte ve yine aynı şekilde geri ödenmelerini istemekteydi. Ancak, altını kontrol altında tutan bankalardı ve altının fiyatı spekülörlerin manipülasyonlarına maruz kalmaktaydı. Altının fiyatı artarken işçilerin ücretleri düşmekteydi. Altın açığı olanlar bankalardan borçlanmak zorundaydı ve bankalar kredileri geri çağırarak ve faiz oranlarını artırarak para arzını kısımlıydılar (Brown, 2008:13-14).

1914 senesinde ABD’de yaşanan krizin uygulanan altın standardı sebebiyle likidite krizini tırmandırması neticesinde, bazı merkez bankaları, yabancıların yurtdışına paralarını çıkararak altın rezervlerini azaltmalarını önlemek için, krizin ilk safhalarında iskonto oranlarını yükseltmişlerdir. Birinci Dünya Savaşında birçok ülke kendi para biriminin altına dönüşümünü durdurmuş ve para basarak likiditeyi artırmaya çabalamıştır (Ferguson, 2011:241). Birinci Dünya Savaşının getirdiği mali yükü birlikte İngiltere 1914’te altını yurtdışında tedavülden kaldırmış ve bunu diğer ülkelerin altın ile paraları arasındaki bağı koparmaları izlemiştir. Almanya 1924’te Reichsmark adı verilen yeni bir para birimi çıkararak altın standardına dönerken, İngiltere 1925’te ve Fransa 1928’de altın standardına dönmüştür (Shapiee ve Zahid, 2010:771).

Altın rezervlerinin erimeye başlamasıyla ülkeler altın standardını terk etmeye başlamıştır. 1931’de İngiltere altın ile para birimi arasındaki bağı koparıırken bunu ABD ve 1936’da Fransa takip etmiştir. Ülkelerdeki para otoriteleri altın fiyatını

hedeflemeye devam etmiş, ancak para birimlerini altına göre yeniden değerlememişlerdir. 1936 itibariyle, ABD dışında¹⁶ neredeyse tüm ülkeler altın ile kendi para birimleri arasındaki bağı koparmış ve döviz kurları dalgalanmaya başlamıştır. Ülkeler arasındaki altın hareketlerine getirilen kısıtlamalar da göz önüne alındığında, uluslararası ticaret ve ödemeler dengesinde zorluklar yaşanmıştır. Bu sürecin böyle devam etmesinden endişe duyan ülkeler yeni bir standart arayışı içerisinde Bretton Woods Konferansında bir araya gelmişlerdir (Abdul Gafoor, 2014:33; Redish, 1993:788).

En başta döviz kurlarında istikrarın sağlanmasını amaçlayan Bretton Woods Konferansında, 1 ABD Doları değer olarak 1 ons altının 1/35'ine (1 ons altın 35 ABD Dolarına) sabitlenirken, diğer para birimlerinin değerleri ise ABD Doları üzerinden bir kura sabitlenmiştir. Dolayısıyla, tüm para birimleri ABD Doları üzerinden altının belirli bir karşılığına sabitlenmiş bir değer almış oluyor, ABD Doları altına konvertibl iken diğer para birimleri altına değil, ABD Dolarına konvertibl oluyordu. Altın kambiyo standardı denen bu sistemde ABD Dolarının rezerv para olması ile ABD 1 ons altın karşılığı 35 dolar basabilmekteyken, diğer ülkeler rezerv para olarak tuttıkları doların sabit kuru karşılığı kendi paralarını basmaktaydılar. Bu dolaylı çıpa nedeniyle ABD altın rezervleri iki kez sayılmış oluyor ve dünyadaki toplam altın rezervini artırmış oluyordu (Zarlenga, 2002:611; Abdul Gafoor, 2014:34). 1960'larda bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler, Bretton Woods sistemi olarak adlandırılan bu altın kambiyo standardı şeklindeki uluslararası para sisteminin içine, ülkelerinin yeni kurulan merkez bankaları ve yeni para birimleri ile çekilmişlerdir (Shapiee ve Zahid, 2010:771).

Bretton Woods sisteminde, merkez bankaları kendi para birimlerini talep edilmesi halinde veznede altına dönüştürmeyi bırakmış, altın rezervi tutulmaya devam ederken ABD Doları en büyük rezerv kalemi olmuştur. Yalnızca merkez bankaları ve bazı sınıai altın kullanıcıları ellerindeki ABD Dolarını ABD Hazinesinin altın penceresinden altına dönüştürebiliyorlardı (Abdul Gafoor, 2014:34). Bretton

¹⁶ 1934 Altın Rezervi Kanunu (Gold Reserve Act): ABD yurtiçinde altın standardını terk ederken uluslararası ödemelerde altın standardına devam etmiştir. Vatandaşların \$100 değerinde altın sikke veya altın sertifikası taşımalarına müsaade edilmiştir. (Zarlenga, 2002:561)

Woods sözleşmesi 1944 senesinde imzalanmasına rağmen az sayıda ülke elindeki doları altına çevirmiştir. Vietnam Savaşı yüzünden ağır borç yükü altına giren ABD'nin ödeme gücünden yabancı yatırımcılar şüphe etmeye başlayınca durum değişmiştir. Bretton Woods sisteminin çalışması için kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), 1969 senesinde ABD'nin altın açığını kapatmak için Özel Çekme Hakkı (SDR) oluşturmuş, ancak bu yeterli olmamıştır (Brown, 2008:207).

1970'lerin başlarında Vietnam Savaşıyla birlikte artan enflasyon sebebiyle ticaret açığı vermeye başlayan ABD, bu açığı kapatmak için stokladığı altınları harcamış ve söz verdiği şekilde doları altınla değiştiremeyecek duruma gelmiştir (Shapiee ve Zahid, 2010:769). 1971'de ABD Başkanı Nixon'ın altın penceresini kapatmasıyla sabit kur sistemi kırılmış ve Bretton Woods sistemi sona ermiştir. Bundan sonra artık para birimleri itibari para olarak yollarına devam etmiş, 1973'ten itibaren ülke para birimleri serbestçe dalgalanmaya başlamıştır (Zarlenga, 2002:612).

Doların altın standardından kopması durumunu diğer ülkeler kabul etmek zorunda kalmıştır, çünkü borçlarının ertelenmesini (debt relief) isteyen ülkelere bu yeni sistem bir koşul olarak dayatılmıştır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ile yapılan anlaşmaya göre petrolün sadece ABD Doları karşılığında satılması kabul edilmiş ve bu sebeple 1974'de petrol fiyatlarının hızla artmasıyla çoğu ülke borç ertelemesine ihtiyaç duymuştur. OPEC ülkelerinin petrolün satışını yalnız dolarla yapacak olmasıyla ABD Dolarının petrole dayalı olduğu bu sisteme petro-dolar ismi verilmiş olup, petro-dolarların ABD bankacılık sistemi üzerinden mali piyasalarda çeşitlendirilmesi öngörülmüştür. Petrol satın almak isteyen her ülke ABD Doları bulmak zorunda kalmış, dış ticaret açığı veren ülkeler ise Dünya Bankasının ve IMF'nin tavsiyesi ile sabit kur rejiminden dalgalı kur rejimine geçmişlerdir. Teoriye göre aşırı değerlenmiş para birimlerinin değerleri doğal olarak düşerek gerçek seviyesini bulacaktır (Brown, 2008:209-210).

Günümüzde dünya nüfusunun çoğunun itibari para standardı üzerine kurulu bir parasal sisteme gözünü açmış olduğu bir dünyada yaşamaktayız. Kısmi rezerv sisteminin gerektirdiği şekilde parasal sistemlerde meydana gelen dönüşüm, bizi itibari para standardı denen, devletlerin itibarlarına ve yasal ödeme aracı olarak

dayatmalarına dayalı para birimlerinin hâkim olduğu bir noktaya taşımıştır. Redish'in deyimiyle, kâğıt paraya yasal ödeme aracı olma statüsü verilince para arzı ile altın veya diğer rezervlerle olan bağ kopmuş ve kâğıt paranın dayandığı rezerv varlık büyüklüğü giderek azalmıştır (1993:785). Sadece altının para olarak kullanıldığı bir yerde para arzı (M) altın stokuna (G) eşit olacaktır ($M = G$). Altın standardında ise, para arzı, altın stoku ile altının belirli bir ağırlığına göre kıymeti belirlenen para biriminin (mesela, altın kambiyo standardında olduğu gibi 1 ons altın karşılığı ABD Doları, $\$G = \35) çarpımına eşit olacaktır ($M = \$G * G$). Devlet, para biriminin altın karşılığını düşürerek $\$G$ 'yi artırabilir (mesela, ABD Dolarının değerini düşürerek $\$G = \40 yapabilir). Kısmi rezerv sisteminde bankalar ve hükümet rezerv oranlarını azaltarak para arzını artırmışlardır. Bu durumda, para arzı rezerv oranının tersi ($k = 1/r$) kadar artmıştır ($M = k * \$G * G$). Bretton Woods sistemi döneminde altın arzındaki azalma üzerine Özel Çekme Hakları (SDR) adı altında uluslararası bir para birimini devreye sokan IMF, para arzının genişlemesine neden olmuştur ($M = k * \$G * (G + SDR)$) (Redish, 1993).

Ülkeden ülkeye merkez bankaları arasında altın transferinin getirdiği zorluklar nedeniyle, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası bir altın takas sistemi olarak üye devletlerin birbirlerine olan alacak ve borçlarını netleştirmek üzere 1930 senesinde BIS kurulmuştur. Üye merkez bankalarının sahipliğinde ve kontrolünde çalışan kurum, altın fiyatlarındaki yükselişi önlemek amacıyla 1961'de oluşturulan Altın Havuzunu (Gold Pool) koordine etmiştir. Dünyadaki döviz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulunduran kurum, aynı zamanda dünyadaki altın rezervlerinin çoğunu tek başına elinde tutmaktadır. Para basma yetkisi olmamasına rağmen, kısmi rezerve dayalı olarak merkez bankalarına aşırı miktarda kredi vererek para arzını büyük ölçüde artırma imkânına sahiptir (Zarlenga, 2002:606-608).

1.4. Kısmi Rezerv Bankacılığı Sistemi

Bankaların kredi verme süreçleri banka mevduatı oluşmasını sağlamaktadır. Ancak, sanılanın aksine, tasarruf sahiplerinin mevduatının kredi talep edenlere kullandırılması şeklinde olmamaktadır. Bankalar kredi kullanan kişinin mevduat

hesabına bilgisayar ekranında rakamlar girerek yeni para oluşturmaktadırlar. Bankalar için bu noktadaki tek kısıt, merkez bankasında bir miktar rezerv bulundurmaları gereğidir (Dyson v.d., 2010:31). Bankaların banka mevduatı oluşturarak yeni para üretmelerinin meşru görüldüğü bu sistem günümüz bankacılık düzeninin temelidir.

Bir zamanlar %100 rezerv tutarak faaliyette bulunan bankalar, daha fazla kazanma hırsı ve hükümetlerin göz yumarak desteklemeleriyle, sakladıkları mevduatı tedrici şekilde ve genellikle devlet yöneticilerine olmak üzere kredi olarak kullandırmışlardır. Böylece yayılan kısmi rezerv bankacılığı ve kredi genişlemesi başlangıçta ekonomik büyümeyi hızlandırırken, diğer taraftan ekonomik krizler ve durgunluk nedeniyle mevduatı geri ödeyemeyen bankaların iflasları ile sonuçlanmıştır (Huerta de Soto, 2009:79).

Kısmi rezerv bankacılığının resmen başlangıcı kabul edilen 1694 tarihli İngiltere Merkez Bankası kuruluş kanunuyla özel bankaların rezervleri karşılığında kredi verdikleri modern bankacılık sistemi doğmuştur. Başlangıçta bu rezervler altından oluşmakta iken günümüzde sadece devlet borçlanma senetlerinden oluşmaktadırlar. ABD altın standardını terkettiğinde, kısmi rezerv sistemine devlet tahvilleri rezerv tutularak devam edilmiştir. Bu tahviller sürekli yenileri ihraç edilerek ödendiğinden, aslında hiç ödenmemiş olup birikmiş ve bugünkü ABD para arzının temelini oluşturmuştur (Brown, 2008:542-543). Kısmi rezerv bankacılığı ile bankaların kendi içinde ve bankalar arasında kâğıt para kullanılmadan yapılan işlemlerin hızla yayılmasıyla birlikte, paranın mahiyeti önemli ölçüde değişmiş ve para arzı büyük ölçüde kaydi paranın hâkimiyeti altında kalmıştır (Ferguson, 2011:47).

Bir banka, müşterisine kredi verdiğinde bunu öncelikle müşterinin vadesiz mevduat hesabına kaydeder. Müşteri, hesaptaki parasını çekle, banka kartıyla veya nakit olarak hemen kullanabildiği için, kredinin verilmesiyle paranın tedavüle girerek para arzını artırması hemen gerçekleşir. Bankalara olan güven sarsılmadıkça ve bankalar piyasanın ihtiyacından fazla kredi vermedikçe, kimse elindeki senedi paraya dönüştürmek veya mevduatını çekmek istemeyecektir. Bu nedenle banka, kendi

müşteri portföyü dışından biri senedin parayı dönüştürülmesini talep etmedikçe senedinin tedavülde kalmasını bekleyecektir (Mises, 1953:320). Bankaların bu şekilde üretebilecekleri para miktarını belirleyen unsurları ve para arzının kontrolü konusunda merkez bankasının otoritesini ne derece etkileyebildikleri bu kısımda ele alınmıştır.

1.4.1. Kaydi Para Üretimi ve Para Arzının Kontrolü

Faiz oranlarını ve ekonomiyi etkileyen bir unsur olması sebebiyle para arzının kontrolü önemlidir. Para arzının kontrolü merkez bankalarının sorumluluğundadır, ancak bu süreçteki diğer aktörler arasında ticari bankalar, mevduat sahipleri ve bankalardan kredi kullananlar yer almaktadır. Merkez bankaları kâğıt parayı basmakta, bankalar ise kaydi para üretmektedirler. Mudiler tasarruf tercihleriyle, kredi kullananlar ise kredi talep tercihleriyle para arzı sürecini etkiler. Ancak, para arzının kontrolünü kullandığı araçlarla merkez bankasının sağladığı kabul edilmektedir.

Bu noktada, kimin para basacağına ve para arzının nasıl kontrol edileceğine dair farklı görüşler ortaya koyan geçmişten günümüze iki farklı ekolün geldiğini söylenebilir. Bunlardan para ekolüne (currency school) göre, bankaların para üretme fonksiyonları ile finansal aracılık fonksiyonlarının birbirinden ayrılması gerekir. Üçüncü bölümde anlatılan tam rezerv bankacılığı, Chicago Planı ve dar bankacılık önerileri bu çerçeveye girmektedir. Bu ekole göre, para basmak devletin tekelinde olmalıdır. Para arzının ise bir altın standardı veya bir fiyat seviyesi kuralına göre ya da bunlara benzer bir kurala göre belirlenmesi önerilmektedir (Goodhart ve Jensen, 2015:3-4). Mises'a göre, para ekolü herhangi bir varlığa dayalı olmayan banka mevduatının yine herhangi bir varlığa dayalı olmayan kâğıt para ile birebir aynı olduğunu algılayamamıştır. Bu nedenle, mevduatı kâğıt para ile benzer yasal düzenlemelere tabi tutmamışlardır. Hâlbuki kâğıt para ve mevduat aynı fonksiyonları icra etmektedir (Mises, 1953:370).

Bankacılık ekolü (banking school) ise, kuralcılıktan ziyade bir takdir alanı bırakılarak esneklik sağlanması taraftarıdır, çünkü kurallar ekonominin ihtiyaç

duyduğu para ihtiyacını karşılamada hareket kabiliyetini sınırlayacaktır. Merkez bankasının makroiktisadi hedefi doğrultusunda bir politika faiz oranı belirleyerek tüm ticari bankaların rezerv ihtiyacını bu faiz oranı üzerinden karşılamasını önermektedir. Ticari bankalar, bu faiz oranını esas alarak, kendi kurallarını ve şartlarını belirleyerek, bunlara bağlı şekilde müşterilerinin kredi ihtiyacını karşılayacaktır. Kaydi para üretimi, para ile reel ekonomi arasındaki temel bağlantıdır (Goodhart ve Jensen, 2015:9-10). Anlaşıldığı gibi, kısmi rezerv sistemi bankacılık ekolü çerçevesine girmektedir.

1.4.1.1. Merkez Bankası Bilançosu ve Para Arzı Tanımları

Merkez bankası bilançosunun yükümlülükler kısmındaki kalemler arasında merkez bankası parası görölmektedir. Bu kalemler temel olarak banknotlar, banka rezervleri ve diğer merkez bankası parasından oluşmaktadır. TCMB bilançosunda banknotları emisyon, banka rezervlerini ise banka mevduatı ismiyle görebiliriz. Merkez bankası bilançosu bize para arzının sadece merkez bankasındaki kısmını göstermektedir.

Merkez bankası analitik bilançosu, para ve kur politikasının ana göstergelerini kapsamaktadır. Analitik bilançonun pasifinde parasal büyüklükler yer almaktadır. Burada yer alan Merkez Bankası Parası kalemi, merkez bankasının sağladığı likiditenin en önemli göstergesidir ve ulusal para biriminden yükümlülüklerini göstermektedir. Merkez Bankası Parası kaleminin altında rezerv para ve diğer merkez bankası parası alt kalemleri yer almaktadır. Rezerv Para piyasalara olan cari yükümlülüğu göstermektedir. Bu kalem altında emisyon, bankacılık kesimine olan ulusal para biriminden yükümlülükler (zorunlu karşılıklar ve bankalar serbest mevduatı), fon hesapları ve banka dışı kesimin mevduatı yer almaktadır. Diğer Merkez Bankası kalemi altında ise açık piyasa işlemleri ve kamu mevduatı alt kalemleri yer almaktadır (Yanar v.d., 2016:43).

Merkez Bankası Parası

A. Rezerv Para

a. Emisyon

- b. Bankalar Mevduatı
 - i. Zorunlu Karşılıklar Bloke Hesabı
 - ii. Serbest Mevduat
 - c. Fon Hesapları
 - d. Banka Dışı Kesim Mevduatı
- B. Diğer Merkez Bankası Parası
- a. Açık Piyasa İşlemleri
 - b. Kamu Mevduatı

Analitik bilanço kalemi olmayan parasal taban büyüklüğü, rezerv para ile merkez bankasının açık piyasa işlemleri nedeniyle piyasaya olan nakit borcunun veya alacağının toplanmasıyla elde edilir. Açık piyasa işlemlerinin pozitif veya negatif değer alması durumuna göre parasal taban rezerv paradan büyük veya küçük olabilmektedir. Parasal tabana kamu mevduatının eklenmesiyle merkez bankası parası büyüklüğüne ulaşılır (Yanar v.d., 2016:45).

Basitleştirilmiş bir merkez bankası bilançosu üzerinden para arzı anlatılacak olursa, bilançonun aktifler kısmında devlet borçlanma senetleri ve reeskont kredileri yer alırken, pasifler kısmında ise tedavüldeki nakit ile rezervler yer almaktadır. Merkez bankası para arzını ve piyasadaki likiditeyi düzenlemek amacıyla devlet borçlanma senetleri alıp satmaktadır. Merkez bankası bankalardan devlet borçlanma senetleri alarak banka rezervlerini ve dolayısıyla para arzını artırmakta, bu senetleri satarak da para arzını kısmaktadır. Reeskont kredileri, reeskonta kabul edilen senetler karşılığında bankalara kullandırılan krediler olup bu kalemdeki artış rezervlerin ve dolayısıyla para arzının artması anlamına gelmektedir. Tedavüldeki nakit, merkez bankasının ihraç ettiği kâğıt parayı göstermektedir. Basılan her kâğıt para hemen bu kalemde gösterilmez. Merkez bankası yeni basılan kâğıt parayı ya devlet borçlanma senedi olarak ya da bankalara kredi vererek dolaşıma sokmaktadır. Ancak bu şekilde basılan kâğıt para bir taraf için yükümlülük olurken diğer taraf için varlık olmakta ve bilanço kalemlerinde yerini almaktadır. Her bankanın merkez bankası nezdinde mevduat hesabı vardır ve bu hesaplarda tutulan zorunlu ve serbest rezervler bilançonun rezervler kaleminde yer almaktadır. TCMB bilançosunda bu kalemin adı yurtiçi bankalardır. Tedavüldeki nakit ve rezervler hesaplarındaki artışlar para arzını artırmaktadır.

Merkez bankasının kâğıt para basmasının küçük bir maliyeti olsa da rezerv üretmesinin fiziki bir maliyeti yoktur. Sadece bir klavye işlemiyle bir bankanın hesabına alacak kaydederek rezerv oluşturabilir. Merkez bankası rezervlere faiz ödüyorsa, kâğıt para için katlanmadığı bir maliyete katlanıyor demektir. Merkez bankaları rezervlere faiz ödeyerek zorunlu rezerve alternatif bir para politikası aracı kullanmaktadırlar. Ödenen faiz oranı genelde politika faiz oranına veya piyasa faiz oranına denk tutularak bankaların rezerv tutmasının alternatif maliyeti giderilmiş olur (Rule, 2015:22).

Para arzının büyüklüğünü tespit etmek için merkez bankası bilançosu ile bankacılık sektörü bilançosunu konsolide etmek gerekir, çünkü para arzının önemli bir kısmını özellikle vadesiz mevduat şeklinde bankalarca üretilen kaydi para oluşturmaktadır. Para arzına etki eden kalemleri açısından bankacılık sektörü bilançosu basitçe şöyle gösterilebilir:

- Kasa	- Vadesiz Mevduat
- Merkez Bankasındaki Mevduat	- Vadeli Mevduat
- Açık Piyasa İşlemleri	

Dar tanımlı para arzı M0 ve M1 büyüklüklerine ulaşmak için tedavüldeki nakitten banka kasalarındaki nakit çıkartılır. Bu suretle, M0 para arzını tedavüldeki nakit olarak da isimlendirilebilir. M0 tanımlı para arzına bankalardaki vadesiz mevduat eklenerek M1 tanımlı para arzına ulaşılır. Dolayısıyla, M1 para arzı devletin bastığı para ile bankaların ürettikleri kaydi paranın toplamına eşittir.

M0 = merkez bankasının tedavüldeki banknotları + darphanenin bastığı tedavüldeki madeni para – banka kasalarındaki nakit

M1 = M0 + vadesiz mevduat

Dar tanımlı para arzına vadeli mevduatın eklenmesiyle geniş tanımlı para arzı M2 elde edilir. M2'ye repo ve para piyasası fonları ile bankaların ihraç ettiği menkul kıymetler eklenerek en geniş tanımlı para arzı M3 büyüklüğüne ulaşılır.

M2 = M1 + vadeli mevduat

$M3 = M2 + \text{repo} + \text{para piyasası fonları} + \text{ihraç edilen menkul kıymetler}$

TCMB'nin 09.02.2018 tarihi itibariyle parasal büyüklükleri ile o günkü para arzı büyüklükleri Tablo 1.1'de yer almaktadır. Bu tablonun üst kısmı merkez bankasının kendi bilanço kalemlerinden para arzı ile ilgili olanlar yer almakta iken, para arzı ile ilgili kısımda ise merkez bankası bilançosu ile bankacılık sektörünün konsolide bilançosunun para arzı ile ilgili kalemleri yer almaktadır.

Tablo 1.1: TCMB Bilançosunda yer alan Merkez Bankası Parası ve Para Arzı Büyüklükleri - 09.02.2018 itibariyle (Bin TL)

09.02.2018	
MERKEZ BANKASI ANALİTİK HESAPLARI	
-Merkez Bankası Parası	92.950.367
A-Rezerv Para	155.756.179
<i>Emisyon</i>	126.673.432
<i>Bankalar Mevduatı</i>	28.388.851
B-Diğer Merkez Bankası Parası	-62.805.812
PARA ARZI	
M1=	423.909.686
Dolaşımdaki Para	
117.269.437	
Dolaşıma Çıkan Banknot + Madeni Para	129.008.193
Banka Kasaları (-)	11.738.756
+ Vadesiz Mevduat (TL)	161.137.637
Mevduat Bankaları	148.663.874
Katılım Bankaları	12.468.727
TCMB	5.036
+ Vadesiz Mevduat (YP)	145.502.612
Mevduat Bankaları	131.916.480
Katılım Bankaları	13.579.954
TCMB	6.178
M2= M1 +	1.618.853.497
Vadeli Mevduat (TL)	
708.767.426	
Mevduat Bankaları	668.135.279
Katılım Bankaları	40.632.147
TCMB	-
+ Vadeli Mevduat (YP)	486.176.385
Mevduat Bankaları	456.069.032
Katılım Bankaları	30.107.353
TCMB	-
M3= M2+	1.673.327.829
Repo	
6.272.502	
+ Para Piyasası Fonları	13.762.699
+ İhraç Edilen Menkul Kıymetler	34.439.131

Kaynak: TCMB (Haftalık Para ve Banka İstatistikleri)

1.4.1.2. Para arpanı

Bankaların kısmi rezerv sisteminde ne kadar kaydi para retebileceklerinin belirlenmesi para çarpanı kavramı üzerinden anlatılır. Para çarpanını anlatmak için M1 para tanımını kullanılmıştır, nk bu tanım içinde dolaşımdaki nakit ve bankalardaki yurtiçi vadesiz mevduat yer almaktadır ve çalışmamız vadesiz mevduat üzerinden oluşturulan kaydi parayı kapsamaktadır.

Para arpanı, para arzı ile parasal taban arasındaki ilişkiyi gösteren bir katsayıdır ve parasal tabandaki değişlikle para arzının ne kadar değişeceğini göstermektedir. Bu ilişki şu şekilde gösterilir:

$$\text{Para arzı} = \text{para çarpanı} * \text{parasal taban}$$

Para arpanı temelde bankaların tutmakla yükümlü oldukları zorunlu rezerve oranına (zr) göre tespit edilen bir katsayı olup ($1/zr$) şeklinde ortaya çıkar. Bankaya yatırılan mevduatın %10'unun zorunlu rezerv olarak tutulması gerekiyorsa, bu durumda para çarpanı ($1/0.1=10$) olmaktadır. Yani, bankaya yatırılan mevduatın 10 katı bir parasal büyüklüğe ulaşılır.

En basit şekliyle burada ifade edilen para çarpanını etkileyen başka unsurlar da bulunmaktadır. Para arzının belirlenmesi sürecindeki aktörler arasında merkez bankası, ticari bankalar, mevduat sahipleri ve bankalardan kredi kullananlar sayılmıştı. Bankalar zorunlu rezervin yanı sıra serbest rezerv (sr : serbest rezerv oranı) tutabilirler. Nakit yönetimi kapsamında yatırım alternatiflerinin getirilerindeki artmaya veya azalmaya ve nakit giriş ve çıkışlarındaki dalgalanmaya göre az veya çok serbest rezerv bulundurabilirler. Serbest rezervin de zorunlu rezerve eklenmesiyle beraber para çarpanı küçülerek $\frac{1}{zr+sr}$ olur ve oluşturulabilecek kaydi para miktarı azalır.

Mevduat sahiplerinin para arpanına etkisi, kğit para ile mevduat arasındaki parayı nasıl tutmak istediklerine dair tercihlerine bağlıdır. Ekonomideki para talebi uzun vadede iktisadi büyümeyle ilişkilidir. Zaman içinde ekonomideki demeler,

enflasyonun etkisiyle değer olarak, nüfus ve ticaretin artması gibi etkilerden dolayı da hacim olarak arttığı için para talebi de artmaktadır. Kâğıt para bulundurmanın soyulma, çaldırma, kaybetme gibi bazı riskleri bulunmaktadır ve kişinin kendi imkânları bir kasada saklaması maliyetli olabilmektedir. Ayrıca, günümüzün gelişmiş teknolojisiyle elektronik ödeme imkânları genişlemiş, bu sayede paranın daha güvenli şekilde saklanması ve alışverişlerin elektronik ortamda daha rahat şekilde yapılması gibi imkânlar oluşmuştur (Rule, 2015: 9). Kişilerin nakit (n : nakit oranı) ve mevduat arasındaki tercihinin nakde kayması durumunda para çarpanı küçülerek $\frac{1}{zr+sr+n}$ olur ve oluşturulabilecek kaydi para miktarı azalacaktır.

Para arzı üzerinden para çarpanını farklı şekilde formüle edilebilir.¹⁷ Parasal taban (PT) rezervlerin (R) ve nakdin (N) toplamına eşittir:

$$PT = R + N.$$

Rezervler zorunlu rezerv ve serbest rezervden oluşur ve mevduat (D) ile ilişkilidirler:

$$R = (zr \times D) + (sr \times D).$$

Nakit tutma oranı da mevduat ile ilişkilidir:

$$N = n \times D.$$

Buna göre parasal taban;

$$PT = (zr \times D) + (sr \times D) + (n \times D) = (zr + sr + n) \times D \quad \text{olmaktadır.}$$

Mevduat miktarını parasal tabana göre şöyle ifade edilir:

$$D = \frac{1}{zr + sr + n} \times PT$$

M1 tanımlı para arzı mevduat ile nakdin toplamı ($M1 = D + N$) olduğuna göre;

$$M1 = D + (n \times D) = (1 + n) \times D \quad \text{olarak gösterilir.}$$

¹⁷ Burada Mishkin (2004)'ün 16'ncı Bölümünden yararlanılmıştır.

Bu denklemde mevduatın yerine yukarıdaki parasal taban eşitliği koyulduğunda:

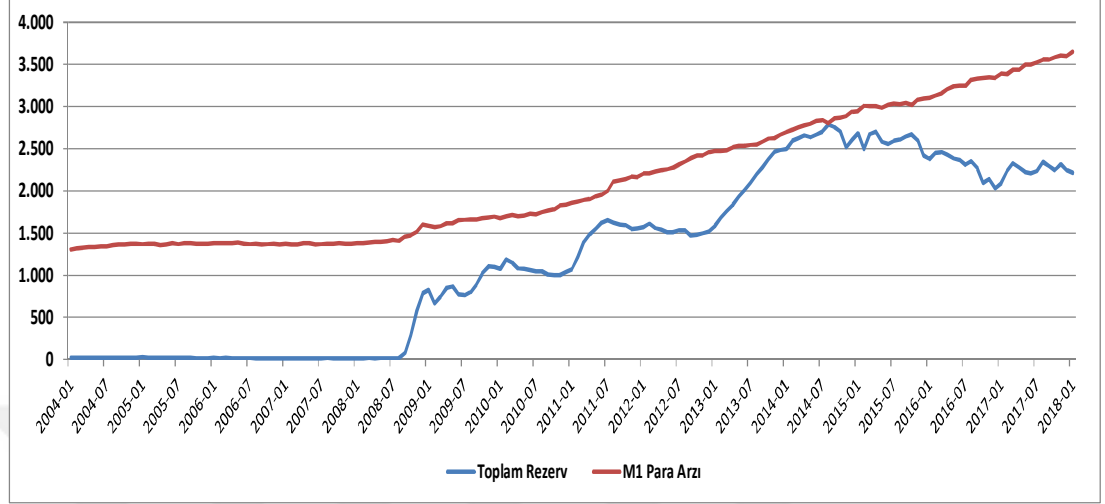
$$M1 = (1 + n) \times \frac{1}{zr + sr + n} \times PT \Rightarrow M1 = \frac{1 + n}{zr + sr + n} \times PT$$

Bu eşitlikte parasal tabandaki değişimin para arzını ne kadar etkileyeceğini gösteren katsayı para çarpanı olmaktadır:

$$m = \frac{1 + n}{zr + sr + n}$$

Para çarpanının düzgün çalışması için bankaların kredi kullandırabilmeleri gerekir. Bankalar kredi kullandırmaya isteksiz olursa veya bankalardan talep edilen kredi miktarı azalırsa kaydi para oluşmayacaktır. Bu durumu para çarpanının paydasında yer alan sr veya n 'nin artması şeklinde açıklanabilir. Bankaların kredi kullandırmaya isteksiz olmaları genellikle finansal kriz zamanlarında görülen bir olgudur ve son olarak 2007/08 Küresel Kredi Krizinde bu durum gözlenmiştir. Para arzının kontrolü her ne kadar merkez bankalarının sorumluluğunda olsa da bankaların para çarpanındaki etkileri Kriz döneminde kendini büyük ölçüde göstermiştir. FED'in parasal genişleme politikası kapsamında para çarpanı yoluyla para arzını kat be kat artıracığı beklentisiyle bankalara sağladığı likidite beklenen etkiyi göstermemiştir. Bankaların toplam rezervleri Temmuz 2007'den Aralık 2008'e kadar yaklaşık 50 kat artmış olmasına rağmen para arzında benzer bir artış olmamıştır (Carpenter ve Demiralp, 2010:3). Bu durum, ABD'de 2004 ile 2018 arasında bankaların toplam rezervleri ile M1 tanımlı para arzının büyüklüğünü gösteren Grafik 1.1'de görülmektedir. Kriz döneminde bankaların rezervlerinde hızlı bir artış görülürken, para arzının yavaşça arttığı görülmektedir. Devam eden süreçte, para arzı sabit bir artış eğilimindeyken, rezervler ise dalgalı bir şekilde artarak Ağustos 2014'te para arzı ile neredeyse aynı büyüklüğe ulaşmış ve bu noktadan sonra düşme eğilimine girmiştir.

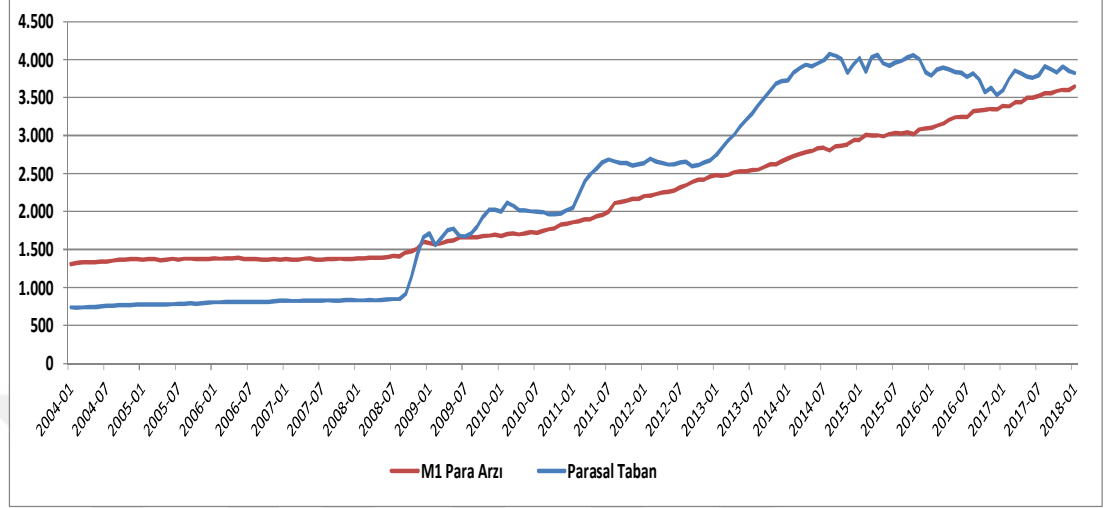
Grafik 1.1: ABD 2004 - 2018 Dönemi Bankalar Toplam Rezervi ve M1 tanımlı Para Arzı (Milyar \$)

Kaynak: FED Data H.3 ve H.6'dan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Para arzı parasal taban ile para çarpanının çarpımından ulaşılan bir büyüklük olduğu için, ABD'de aynı dönemde parasal taban ile para arzı arasındaki ilişkiye Grafik 1.2'de bakıldığında, Kriz döneminde parasal tabanın hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bunun sebebi banka rezervlerindeki artış olup, FED'in parasal genişleme politikası kapsamında bankalara sağladığı likidite bankalarca krediye dönüştürülmemiştir. Parasal tabandaki artış rezervlerdeki artıştan kaynaklanırken, M1 tanımlı para arzında rezervler yer almadığı için benzer artış görülmemiştir. Burada dikkat çeken husus, parasal taban ile para arzı arasındaki ilişkiyi kuran para çarpanıdır. Mart 2009'dan bugüne kadar parasal tabanın para arzının üstünde seyretmesi para çarpanının 1'den küçük olduğunu göstermektedir. Ancak, bu teorik olarak mümkün değildir.

Grafik 1.2: ABD 2004 - 2018 Dönemi Parasal Taban ve M1 tanımlı Para Arzı (Milyar \$)

Kaynak: FED Data H.3 ve H.6'dan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Para çarpanı denkleminde bakıldığında, çarpanın rezervlere ve tedavüldeki paraya göre belirlendiği görülür:

$$m = \frac{1 + n}{zr + sr + n}$$

Zorunlu rezerv oranı ile serbest rezerv oranı rezervlerle ilişkiyi kurarken, nakit tutma oranı ise tedavüldeki para ile ilişkilidir. Para çarpanının mümkün olan asgari düzeye gelmesinde belirleyici unsur rezerv oranlarının toplamı olup, nakit tutma oranının bu hususta etkisi yoktur. Rezerv oranları toplamı teorik olarak azami 1'e eşit olacağı için, yukarıdaki denkleme göre para çarpanı 1'e eşit olacaktır. Rezerv oranları zorunlu rezerv ile serbest rezerv büyüklüklerinin vadesiz mevduat büyüklüğüne bölünerek elde edildiğine göre, vadesiz mevduat toplamının üzerinde rezerv tutulduğu anlaşılmaktadır. Rezervin fazla görünmesinin sebebi, vadesiz mevduat ve vadeli mevduat karşılığında tutulan rezervlerin aynı hesap altında görünüyor olmasıdır. Bu hesap içinde bir ayrıştırma yapmadan M1 para çarpanını hesaplamak mümkün olmayacaktır.

Para çarpanı mekanizması mevduatın bankaya yatırılması ile başlayan bir süreç olarak anlatılsa da gerçekte durum bunun tersidir ve daha detaylı incelenmesi gerekir. Bankalar kredi verdiklerinde kredi meblağını yeni açılan veya mevcut bir

mevduat hesabına aktarılır. Bu bankanın dijital sisteminde gerçekleşen bir hadisedir ve bir klavye işleminden ibarettir. Mevduat hesabına aktarılan bu meblağ için ayrılması gereken zorunlu rezervin merkez bankasındaki rezerv hesabına aktarılması hemen gerekmemektedir. TCMB'nin 2013/15 sayılı Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliğinin¹⁸ 5'inci maddesi 1'inci fıkrasına göre, zorunlu karşılık ayrılması gereken mevduat iki haftada bir cuma günleri itibariyle hesaplanmaktadır. Söz konusu Tebliğin 8'inci maddesi 1'inci fıkrasına göre, zorunlu karşılıklar 14 gün içinde tesis edilmek zorunda olup, bu süre hesaplamının yapıldığı tarihten iki hafta sonraki cuma günü başlamaktadır. Dolayısıyla, zorunlu karşılık ayırma süresi 39 güne kadar uzayabilmektedir. Bu süre içinde banka verdiği krediden faiz almaya çoktan başlamış olmaktadır.

Bu noktada Elektronik Fon Transferi (EFT) Sisteminden de bahsetmek gerekir. Bir bankadan kredi alan bir müşteri, başka bankadaki mevduat hesabına kredi meblağının hemen gönderilmesini isteyebilir. Bu durumda, kredi veren banka muhatap bankaya karşı kredi vererek ürettiği kaydi para kadar yükümlülük altına girmiş olur. EFT sisteminde her bir bankanın mutabakat hesabı bulunmakta olup her gün sistem açıldığında bankaların zorunlu karşılık hesaplarındaki fonlar EFT hesaplarına aktarılmaktadır. EFT mutabakat hesapları ile bankaların TCMB nezdindeki diğer hesapları arasında aktarımlar da yapılabilmektedir. Bankaların EFT sistemindeki bakiyeleri gün sonunda zorunlu karşılık hesaplarına aktarılmakta ve EFT hesapları sıfırlanmaktadır. EFT sisteminde ihtiyaç duyulan likiditeyi azaltmak üzere bankalar arasındaki ödemelerin anlık mahsuplaşması yapılabilmektedir. Dolayısıyla, iki bankanın olduğu bir sistemde, bankaların eşit miktarda kaydi parayı sistem üzerinden birbirine borçlanması durumunda, mahsuplaşma sayesinde zorunlu karşılık hesabına geri aktarılacak miktar gün başındaki miktarla aynı olacağı için, kaydi para üretiminin bir sınırı olmamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, gereken ilave rezerv için 39 güne kadar mühlet bulunmaktadır. EFT sisteminde bankaların karşılıklı eşit miktarda borçlanması küçük bir ihtimaldir, gün sonunda bir kısmının

¹⁸ Tebliğin 16/2/2019 tarihli ve 30688 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 2019/3 sayılı Tebliğ ile güncellenmiş hali esas alınmıştır.

fon fazlası varken kalanının fon açığı olacaktır. Bankaların kaydi para üretimindeki kısıtlardan biri, oluşan fon açığının kapatmak üzere katlanacakları maliyettir.

Mevduat miktarı ile artan kaydi para miktarı karşılığında zorunlu rezervler de artmaktadır. Bankaların sistemdeki toplam rezerv miktarını azaltabilmelerinin tek uygun yolu kâğıt para tutmalarıdır. Bu durumda parasal taban miktarında bir değişim olmayacaktır. Ancak, merkez bankası rezervlere faiz tahakkuk ettiriyorsa, kâğıt para tutarak banka bu kazançtan mahrum kalıyor demektir. ABD’de yukarıda bahsedilen durum bunu göstermektedir. FED’in rezervlere faiz ödemesi sebebiyle bankalar nakit tutmayı veya kredi kullanılmayı tercih etmemekte, neticede parasal taban değişmese bile para arzı azalmakta ve para çarpanı düşük görünmektedir.

1.4.1.3. Kredi Verme İşlemine Dair Bir Vaka Çalışması

Bankaların kaydi para çarpanı ile para üretmesi parasal tabandan M1 tanımlı para arzına giden bir süreç olarak teorize edilse de, fiiliyatta durum böyle değildir. Bankaların para üretmesi için parasal tabanın büyümesine gerek yoktur. Bir bankanın kredi verme işlemi süreci sonucunda bilançosuna bakıldığında, bankaların rezerv veya nakit gereksinimi duymadan kredi verebildikleri görülmektedir. Bunu mümkün kılan unsurlar arasında şunları sayılabilir:

- Kanunen belirlenmiş bir oranda zorunlu rezerv tutmak zorunda olan bankaların, bir kredi verme işlemi sonunda oluşturdukları mevduatın gerektirdiği zorunlu rezervi hemen ayırmaları gerekmediği için, fon açığını kapatabilecekleri bir süre vardır. Her ülke için değişen bu süre Türkiye’de 27 ile 39 gün arasını bulmaktadır.
- Bankalar bu fon açığını kapatmak için yeni mevduat toplayabilirler, finansal piyasalardan veya diğer finansal kurumlardan veya bankalar arası piyasadan borçlanabilirler.
- Parasal sistemde kredinin sürekli genişlediği ortamda, bankaların fon açıklarını birbirlerinden veya piyasalardan kapatamaz hale geldikleri zamanlar olacaktır. Bu noktada devreye son kredi mercii olarak merkez bankaları girmektedir. Merkez bankası bir bankanın talebi üzerine fon açığını bankanın merkez

bankasındaki hesabına rezerv aktararak bankayı borçlandırabilir. Böylece merkez bankası kâğıt para basmadan yeni para basmış olur ve parasal taban genişler. Görüldüğü gibi, teorinin tam aksine, para çarpanı mekanizması para arzından parasal tabana doğru hareket eden bir süreçtir.

Werner (2014), bankaların para oluşturma süreci ile ilgili olarak ampirik bir çalışma yapmış ve bununla ilgili üç teorinin (Bankacılıkta Finansal Aracılık Teorisi, Bankacılıkta Kısmi Rezerv Teorisi, Bankacılıkta Kredi Teorisi) doğruluğunu test etmiştir.¹⁹ Buna göre, bir araştırmacı bir bankadan kredi sözleşmesi imzalayarak kredi almış ve bankanın bu işlemle ilgili muhasebe kayıtları ve mali tabloları paylaşılmıştır. Bu çalışma için birçok bankaya başvuruda bulunulmuş, ancak büyük bankaların hepsi genelde iki temel gerekçe göstererek çalışmada yer almaktan kaçınmıştır. Birincisi, muhasebe verilerini ve süreçlerini paylaşmak kendi gizlilik veya bilgi güvenliği kurallarını ihlal etmektedir. İkincisi, bu bankaların işlem hacimleri o kadar büyüktür ki araştırma kapsamındaki işlemin bankaların bilgi sisteminde ayrıştırılabilmesi zor olacaktır. Bu nedenle daha küçük bankalara başvurulmuş ve yerel bir banka işbirliği yapmıştır. Yapılan işlemin temel unsurları şu şekildedir:

- Araştırmacı €200.000 tutarında kredi alacak olup buna en düşük faiz oranı uygulanacaktır. Araştırmayı desteklemek için, banka tahakkuk eden faizden feragat etmiştir.
- Kredi sözleşmesinin imzalandığı tarihte kredi meblağı anında araştırmacının banka nezdinde açılan hesabına kaydedilmiştir. Araştırmacının bankadaki hesaplarının görünümü şu şekilde olmuştur:

EUR	Alacak	Borç	Bakiye
Cari Hesap	200.000		200.000
Kredi		200.000	-200.000
Toplam	200.000	200.000	0

¹⁹ Bu araştırma ili ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Werner, 2014:13-15).

- Sözleşmenin imzalandığı günün ertesi günü, Araştırmacı hesabındaki parayı başka bir bankada bulunan hesabına transfer etmiştir. Böylece verilen kredinin fiili işlemlerde kullanılabildiği gözlenmiştir.
- Kredi sözleşmesinin imzalanması ve kredi meblağının hesaba aktarılması sürecinde, bankanın kullanılabilir mevduat bakiyelerinin kontrol edilmediği ve içeriden veya dışarıdan herhangi bir fon transferi yapılmadığı doğrulanmıştır. Bankanın, merkez bankasında hesap tutan merkezi bir bankacılık kurumunda bulunan €350.000 tutarındaki rezervi gözlem dönemi boyunca değişmemiştir.
- Kredi sözleşmesinin ve işlemin yapıldığı günkü banka bilançosu ile bir önceki günkü bilanço karşılaştırılmıştır. Bankanın küçük olması sebebiyle kredi işleminin bilançoya etkisinin kolayca ayırt edileceği düşünülmüştür. Buna göre bilançonun yükümlülükler kısmında bulunan mevduat hesaplarının²⁰ toplam bakiyesi yaklaşık €190.000 artmıştır. Bu artışın sebebinin müşterilerin mevduat hesaplarındaki tesadüfi bir artıştan kaynaklanamayacağı yorumu yapılmıştır. Hesap bakiyesinde fark oluşan varlık ve yükümlülük kalemleri Tablo 1.2'de yer almaktadır.²¹

Tablo 1.2: Vaka Çalışmasında Bankanın Varlık ve Yükümlülük Kalemlerinin Hesap Bakiyelerindeki Değişim

Varlıklar	Önceki Gün	İşlem Günü	Fark
1. Nakit	181.703,03	340.032,89	158.329,86
2. Finansal Kurumlardan Alacaklar	5.298.713,76	5.079.709,21	-219.004,55
3. Müşterilerden Alacaklar	23.712.558,13	23.947.729,92	235.171,79
- Vadesi günlük dolan	932.695,44	967.767,32	35.071,88
- 4 yıldan kısa vadeli	1.689.619,97	1.889.619,97	200.000,00
- 4 yıldan uzun vadeli	21.090.242,72	21.090.342,72	100,00
4. Diğer Aktifler	707.569,26	711.288,64	3.719,38

²⁰ Müşterilerin alacakları hesabının 2-B. Diğer yükümlülükler kalemi altında yer alan günlük kalemi, vadesiz mevduat hesaplarını temsil etmektedir.

²¹ Yalnızca iki gün arasında bakiyesi değişen varlık ve yükümlülük kalemleri tabloya konulduğu için varlıklar toplamı ile yükümlülükler toplamı tablolarında yer almayan kalemleri de içermekte olup tablolarında yer alan kalemlerin toplamı değildir.

Varlıklar Toplamı	49.706.136,33	49.884.352,81	178.216,48
--------------------------	----------------------	----------------------	-------------------

Yükümlülükler	Önceki Gün	İşlem Günü	Fark
1. Finansal Kurumların Alacakları	5.621.456,60	5.621.879,66	423,06
2. Müşterilerin Alacakları	39.589.177,09	39.759.156,42	169.797,33
2A. Tasarruf Hesapları	10.234.806,01	10.237.118,24	2.312,23
2B. Diğer Yükümlülükler	29.354.371,08	29.552.038,18	167.667,10
- Günlük	13.773.925,93	13.963.899,89	189.973,96
- 4 yıldan kısa vadeli	13.296.042,92	13.273.736,06	-22.306,86
4. Diğer Yükümlülükler	12.378,81	12.599,44	220,63
Yükümlülükler Toplamı	49.706.136,33	49.884.352,81	178.216,48

Kaynak: (Werner, 2014:15)

- Bilançonun varlıklar kısmında bulunan müşterilerden alacaklar kalemi altında 4 yıldan kısa vadeli alacaklar kaleminde €200.000 tutarındaki artış bahsekonu kredi işleminden kaynaklanmaktadır. Vadesi günlük dolan €35.071,88 tutarındaki alacak ise kuvvetle muhtemel müşterilerin hesap limit aşımından kaynaklanmaktadır.
- 4 yıldan uzun vadeli alacaklardaki €100'lük değişim ihmal ederek verilen kredilerdeki toplam €235.071,88 tutarındaki artışın hangi varlık kalemlerinden fonlandığına bakılmıştır. Varlıklardaki yaklaşık €178.000'lik artış nakit rezervler ve finansal kurumlarda tutulan rezervler ile verilen krediler ve diğer varlıklardaki değişimden kaynaklanmıştır. Nakit ve diğer rezervler ise toplamda yaklaşık €61.000 azalmıştır.

Bankaların kredi vererek mevduat ürettiklerinin savunan bankacılıkta kredi teorisi için bu çalışmanın bir delil olduğu söylenebilir. Hummel (2002)'ın dediği gibi, bankalar sıradan finansal araçlar değildirler. Bankalar banka dışı finansal kurumlar gibi borç alabilirler ama yine onlar gibi ellerindeki mevduatı kredi olarak vermezler. Bankalar kredi alan kişinin mevduat hesabına yeni mevduat ekleyerek kredi verirler.

Kredi talebinin az olduğu bir ortamda, bankalar muhtemelen menkul kıymet satın alma yoluna gidecektir. Banka, menkul kıymeti kendi müşterisinden satın alırsa, bedelini müşterinin mevduat hesabını kredilendirerek ödeyecektir. Menkul kıymeti bir aracından alması durumunda, banka kendi namına veya kendi rezerv hesabı namına çek yazarak ödeme yapar ve bu çek, menkul kıymeti satan aracının bankasında tutulur. Bankacılık sistemindeki net etki, kredi faaliyetleri sonucu doğan etkiyle tamamen aynı olacaktır (Chicago Federal Reserve, 1963:9).

1.4.2. Kısmi Rezerv Sisteminin Ekonomik İstikrar Üzerindeki Olumsuz Yansımaları

Ekonomik istikrar kavramı üretim, enflasyon ve istihdamın kabul edilebilir düzeyde olması ve dönemsel olarak bu düzeylerde büyük dalgalanmalar görülmemesi şeklinde açıklanabilir. Bu başlıca göstergeler haricinde ekonomik istikrarın diğer göstergeleri olarak gelir eşitliği, servet eşitliği, ödemeler dengesi, tasarruf açığı ve borç oranları sayılabilir. Ekonomik istikrarın korunması, toplumun yaşam standardının yükseltilmesi ve sosyal bunalımların önüne geçilmesi açısından önemlidir.

Finansal istikrarın olmadığı bir yerde ekonomik istikrardan bahsetmek söz konusu olamaz. Finansal istikrar, finansal sistemin şoklara karşı dayanıklılığını ifade etmektedir. Finansal piyasalar, finansal araçlar ve piyasa altyapısından oluşan finansal sistem ekonomide birçok fonksiyon icra etmektedir. Bunlar arasında ödeme sistemi ile küresel çapta ödemeler, mahsuplaşma ve takas işlemleri, finansal aracılık ile tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi, vade dönüşümü ile likidite oluşturulması gibi ekonominin işlemesi için kaçınılmaz olan hizmetler yer almaktadır.

Bu çerçevede, kısmi rezerv bankacılığı sisteminin ekonomik istikrarı hangi yollarla ve ne düzeyde etkilediğini görmek gerekir. Burada bazı doğrudan ve dolaylı etkileri ele alınmıştır.

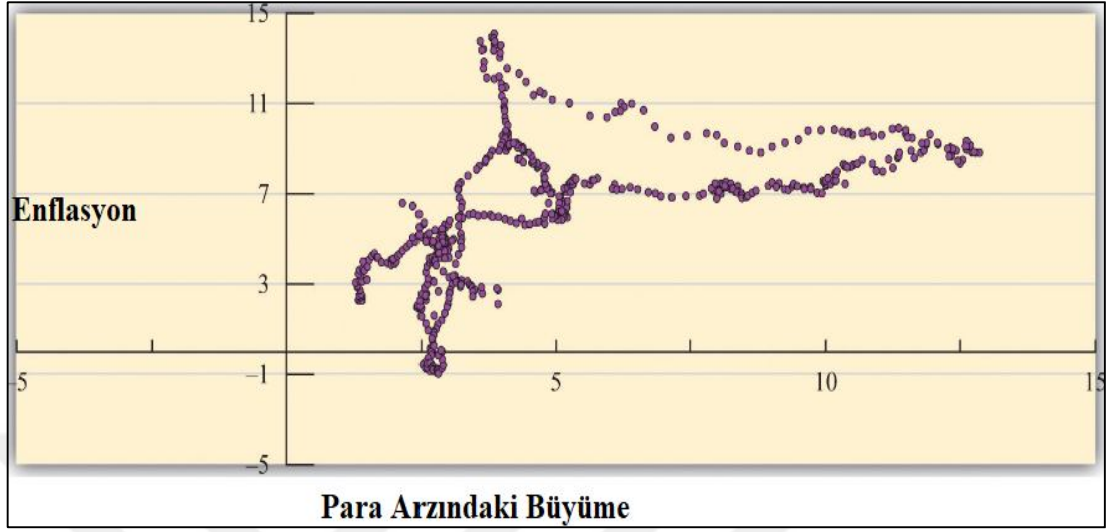
1.4.2.1. Enflasyon

Fiyatlar genel düzeyindeki artışı veya paranın değerindeki aşınmayı ifade eden enflasyon olgusu, basit şekilde, bir ekonomide para arzındaki büyümenin GSYİH'daki büyümeden daha fazla olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Tedavülde olması gereken paranın bir kısmı finansal sistem dışında, mesela yastık altında, saklanıyorsa para arzı azalmış olur. Bu nedenle, paranın tedavül hızı, yani belirli bir sürede paranın el değiştirme sayısı parasal büyüklüğü etkileyen bir unsurdur. Ekonomide mal ve hizmetlerin alım satım işlemlerinin nominal değerinin parasal büyüklüğe eşit olacağını savunan teoriye Paranın Miktar Teorisi denmektedir. Para arzı (M) ile paranın tedavül hızının (V) çarpımının, fiyatlar genel düzeyi (P) ile toplam mal ve hizmet alım satım işlemlerinin (T) çarpımına eşit olduğunu gösteren denkleme Fisher denklemi denmektedir:

$$M \times V = P \times T$$

V ile T'nin kısa vadede sabit kaldığı varsayımıyla para arzındaki artışla fiyatlar genel düzeyinin de artacağı ve enflasyonun ortaya çıkacağı sonucuna varılmaktadır. Grafik 1.3'de, ABD'de 1959 ila 1964 seneleri arasında gerçekleşen enflasyon oranları ile M1 tanımlı para arzındaki büyüme oranları arasındaki ilişki yer almaktadır. Yıllık para arzındaki büyüme oranları hesaplanırken, aylık oranların 12 ile çarpılması yerine, 5 yıllık oranlar 5'e bölünmüştür. Şekilde görüldüğü gibi para arzı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmektedir. Ancak, bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0.65'dir (Cooper ve John, 2012:523). Uzun vadede V ile T sabit kalmayacağı için bu sonuç normaldir.

Grafik 1.3: ABD’de Uzun Vadede Enflasyon ile Para Arzı Arasındaki İlişki

Kaynak: (Cooper ve John, 2012:522)

Bir ekonomide başlangıçta belirli miktarda parayla (M) birlikte alım satımı yapılan belirli miktarda reel varlık (T) varken, bir banka ürettiği parayı (B) bir işadamına kredi olarak kullanılmaktadır. İşadaminin bu parayla reel varlık satın almasıyla ekonomideki para miktarı $M + B$ olur iken, reel varlık miktarı T olarak kalmakta ve bu durum enflasyona neden olmaktadır (Meera ve Larbani, t.y.:13). Bankalar para ürettikçe, elinde para tutanlar servetlerini kaybetmektedir. Bunun sıfır toplamlı bir durum olduğunu düşünülürse, kaybedilen bu servet kaydı para üreten bankalara gitmektedir.

Kısmi rezerve dayalı ve para basma imtiyazının tek bir yerde olduğu bir finansal sistemde, sınırsız itibari para basmak enflasyonist baskıyla ve paranın değerinin düşmesiyle neticelenmektedir (Shapiee ve Zahid, 2010:769). Bankacılık sektörünün gelişmesinden sonra Avrupa’da, bankaların kısmi rezerv sistemi ile para arzını çoğaltmaları meşrulaştırılınca, paranın değeri sürekli düşmüş ve enflasyon oranı sürekli artmıştır (Javaid, t.y.:5).

Merkez bankaları enflasyonu kontrol altında tutmak için politika aracı olarak faiz oranlarını kullanarak toplam talebi sınırlamaya ve fiyatlardaki artışı durdurmaya çalışırlar. Merkez bankasının politika faiz oranını artırması, kredi vermek isteyen ama yeterli miktarda rezervi bulunmayan bankalar için ek maliyet oluşturacaktır. Bu

nedenle, bankalar da verecekleri kredilerin faiz oranlarını artıracaklardır. Dolayısıyla, krediye olan talep azalacak ve bankaların kaydi para üretmeleri sınırlanarak para arzı küçülecektir. Böylece toplam talep azalacak ve fiyatların düzeyi aşağı çekilecektir (Jackson ve Dyson, 2012:124).

İzlanda'da uzun yıllar boyunca ticari bankaların para arzını ekonomik büyümeyi destekleyecek düzeyin ötesinde bir hızla artırdığını ifade eden Sigurjonsson, ekonomik büyümenin yıllık %3.2 olduğu 2006'ya kadarki 20 yıllık dönemde, bankaların para arzını yıllık %18.6 oranında artırdıklarını belirtmektedir. İzlanda Kronunun (ISK) devalüasyonuna giden bu süreç sonunda, İzlanda Merkez Bankası politika faiz oranlarını %5.6'dan %18'e kadar artırarak kredi hacmini daraltmaya çalışmış, ancak bunu başaramamıştır (Sigurjonsson, 2015:11). Sonuçta, enflasyonun yanı sıra yüksek faiz oranı gibi bir sorun ekonominin ve toplumun sırtına yük olarak binmiştir.

Diwany, faiz oranlarını yükseltmenin para arzını kısarak enflasyonu yavaşlatacağı varsayımının çok büyük bir yanılğı olduğunu savunmaktadır. Faiz oranını artırmak para arzını kısmamakta, ancak alacak ve borç bakiyelerinin daha hızlı artmasına sebep olarak uzun vadede para arzı ile birlikte borç düzeyini artırmaktadır. Barry Riley'den aktardığına göre, faiz oranlarının artması kısa vadede mevduatları artırmakta, azalması ise kısa vadede tasarrufları ve mevduatları azaltmaktadır. Faiz oranlarının düşmesi sonucu para arzı kısılır ve ekonomi büyüyene ve kredi talebi artana kadar bu böyle devam eder (Diwany, 2011:90,105).

Enflasyonun başlıca olumsuz etkisi gelir dağılımının bozularak gelir sınıfları arasındaki adaletsizliğin artmasıdır. Enflasyon ile sermaye ve emek arasındaki gelir bölüşümü bozulmakta ve emeğe dayalı kazanç elde eden alt gelir grupları ile sermayeye dayalı kazanç elde eden üst gelir grupları arasındaki uçurum açılmaktadır. Böylece, toplumda sınıflar arasında çatışma oluşması ve sosyal patlamaların ortaya çıkması riski artmaktadır.

1.4.2.2. Gelir ve Servet Adaletsizliği

Günümüz bankacılık sisteminin teminata dayalı çalışması nedeniyle bankalar için kredinin geri ödeneceğinden emin olmak, ne için kredi verildiğinden daha önemlidir. Yoksul kimseler gösterecek teminat bulmakta zorluk çekerken varlıklı kimselerin kolaylıkla teminat gösterebilmeleri, yoksulların finansmana erişimde zorlanmasına neden olmaktadır. Varlıklıların finansmana kolay erişebilmeleri, kendi lehlerine birçok imkân elde etmelerini sağlamaktadır. Asad Zaman, çok varlıklı kimselerin servetleriyle hükümetleri, finansal kurumları, şirketleri ve bireyleri yönlendirerek bunları daha fazla servet elde etmek için bir araç olarak kullandıklarını belirtmektedir. Varlıklıların ekonominin verimli sektörlerinden para çekmesine rağmen bunun karşılığında topluma verimli bir hizmet sunmadıkları için finansal sistemin istikrarsızlaştığını savunmaktadır. Bu nedenle, verimli sektörler çöküşe doğru giderek bir krize yol açarken, çok varlıklıların kriz döneminde bile varlıklarını koruyabildiklerini, hatta krizi fırsata çevirebildiklerini savunmaktadır (Zaman, 2015a:12). Burada değinilmeyen önemli bir nokta, bankaların para üretme gücüyle hükümetler ve finansal piyasalar üzerindeki yönlendirici olma kabiliyetleridir. Bankaların kriz zamanlarında parasal genişlemeyi sağlayacak bir araç olarak görülmesi ve merkez bankalarınca para politikasının uygulanmasında kullanılmak istenmesi ellerini güçlendirmekte ve imtiyaz elde etmelerini sağlamaktadır. Bunun sonucunda, bir banka kurma gücünü elde edemeyecek büyük bir kitle ile bu imtiyazlı sınıf arasındaki gelir düzeyleri arasındaki fark sürekli açılmaktadır.

Mises'a göre, faiz oranındaki değişim, para arzının para talebine oranındaki değişimden değil, servetin sosyal dağılımındaki değişimlerle birlikte paranın objektif mübadele değerindeki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, para basmanın servetin sosyal dağılımının parayı basanın lehine değişmesi anlamına geldiğini, bankaların kaydı para üretmesi ile sermaye birikiminin artacağını belirtmektedir. Çünkü bu durumda banka, aldığı fazla serveti ya bir üretim sürecine sokarak doğrudan ya da üreticilere kredi olarak vererek dolaylı yoldan verimli amaçlar için kullanmaktadır (Mises, 1953:349). Hâlbuki bankaların temel kaygısı verdikleri

kredinin geri ödenmesi olduğu için, verimli bir amaç için kredi vermek gibi bir motivasyonları yoktur, spekülâtif amaçlar için de kredi verirler.

Kısmi rezerv sisteminde para arzı verilen kredilerle arttığına göre ekonomideki borç düzeyi sürekli artacaktır. Alınan kredilere ödenen faizin harcanabilir geliri azaltması nedeniyle reel ekonomide para azalırken finansal sektördeki para miktarı artacaktır. Faiz olarak ödenen paranın finansal sektörde kalmaya devam etmesi, finansal sektörün büyürken reel sektörün küçülmesi anlamına gelir. Finansal sektör içinde kalan faizden gelen bu paranın çoğu finansal sektör çalışanlarına dağıtılırsa, bunlarla ekonomideki diğer kimseler arasındaki gelir adaletsizliği artacaktır (Dyson v.d., 2010:21-22).

Günümüzde finansal piyasalarda birçok varlığa sahip olan zengin sınıf, enflasyonist dönemlerde varlıklarının değerlerinin artmasıyla daha da zenginleşirken, yoksul ve orta gelir sınıfindakiler ise gelirlerinin ve az miktardaki tasarruflarının kaybettikleri değerle daha da yoksullaşmaktadır. Bu şekilde, siyasi ve iktisadi açıdan güçlenen bir kesimle bunlara bağlı ücretli yaşamaya mecbur kalan yoksul ve orta gelir düzeyinde bir kesim ortaya çıkmaktadır. Üstelik ücretliler aynı zamanda sermaye sahiplerinin kazancı için de çalışmaktadırlar. Ücretli kesimin karar alma süreçlerine etki düzeylerinin düşük olması da göz önüne alındığında, toplumda sosyal çatışma riski artmaktadır (Syammon v.d., 2017:280-281).

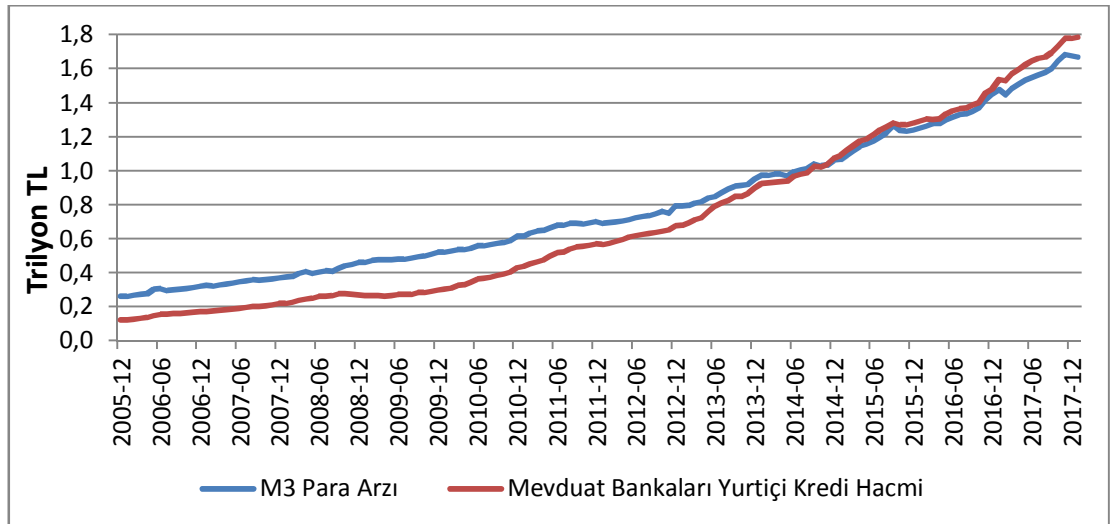
1.4.2.3. Para ve Borç Sarmalı

Kısmi rezerv sisteminde kredi kanalıyla artan para arzı ekonomide artan bir borç stoku oluşmasına neden olmaktadır. Bu yüzden, bankalardan borçlanan kesimden bankalara, yani banka çalışanları ve hissedarlar gibi menfaat sahiplerine, servet transferi gerçekleşmektedir. Dyson v.d.'nin belirttiği gibi, bankaya borçlu olan genelde düşük gelirli düzeydekilerin yaptığı faiz ödemeleri sayesinde, düşük gelir grubundan orta ve üst gelir gruplarına servet transferi gerçekleşmektedir. Benzer şekilde, verimli olan reel ekonominin çalışmak için sermaye ihtiyacını banka kredileri ile karşılaması nedeniyle, faiz ödemelerinden dolayı reel sektör finansal sektörü beslemektedir (Dyson v.d., 2010:23).

Para arzını artırmanın iki yolundan biri merkez bankasının para basması iken diğeri ise kaydi parayı artırmaktır. Her iki şekilde, neticede borç miktarı artmaktadır. Merkez bankası yeni bastığı parayı hükümetin hesabına aktarırken karşılığında devlet borçlanma senedi almaktadır. Böylece kamu borç stoku artmaktadır. Bankaların kaydi para üretmeleri için hükümete veya özel kesime kredi vermeleri gerekir. Bu şekilde de kamu kesimi veya özel kesim borç stoku artmaktadır. Bankaların verdikleri krediler nedeniyle artan rezerv gereksinimleri karşılamak için birbirlerine veya merkez bankasına borçlanırlar. Paranın borca denk olduğu bu sistemde para arzındaki artış ile borç stokundaki artış birbirine paralel olmaktadır.

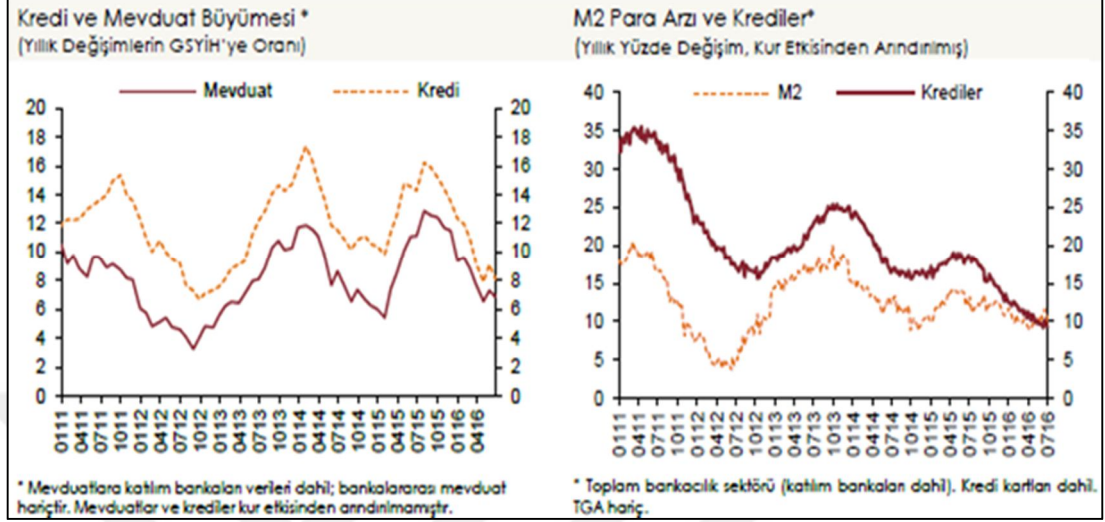
Kısmi rezerv sistemiyle para üreten bir ekonomide artan para arzının artan borca sebep olduğu, Türkiye’de Aralık 2005 ila Ocak 2018 M3 tanımlı para arzı ile mevduat bankaları yurtiçi kredi hacmi arasındaki ilişkiyi gösteren Grafik 1.4’den anlaşılabilir. Para arzı ile banka kredileri arasındaki ilişki Grafik 1.5’teki kredi büyümesi ile mevduat büyümesinin birlikte hareketi ile daha iyi görülmektedir. Para arzı ile borç arasındaki bu paralellik sonsuza giden bir borç büyümesi ile ekonomik istikrar açısından tehdit oluşturmaktadır.

Grafik 1.4: Türkiye’de M3 tanımlı Para Arzı ile Mevduat Bankalarının Yurtiçi Kredi Hacmi - 2005 - 2018

Kaynak: TCMB EVDS Para ve Banka İstatistiklerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 1.5: Türkiye’de Kredi ve Mevduat Büyümesi ile M2 Para Arzı ve Krediler

Kaynak: (TCMB Enflasyon Raporu – 2016 III:77)

Javaid, bankaların verdikleri krediler için aldıkları rehin veya ipotek teminat tutarının bir ekonomideki mevcut yurtiçi kredi tutarına (devlet borcu hariç) teorik olarak denk olduğunu ifade etmektedir. Toplam para arzı büyük oranda banka kredilerinin bir sonucu olduğu için, bankaların kredi vererek ürettikleri paranın miktarına denk tutardaki sermayenin sanal olarak sahibi olduklarını belirtmektedir. Kredi miktarının artmasıyla birlikte para arzı ve teminat miktarı da arttığı için, bir ekonomide finansal sistem derinleştikçe, derinliğin seviyesine göre reel varlıkların özel mülkiyetinin ortadan kalktığını ve bunun yerini borç mülkiyetinin aldığını savunmaktadır. Durgunluk dönemlerinde hacizler ve iflaslar artarak reel varlıkların mülkiyetinin bankalara geçmesine neden olduğunu belirterek bu sistemin servet dağılımına olumsuz etkisini anlatmaktadır (Javaid, t.y.:6).

Bankalardan en çok borçlanan devlettir ve devlet aldığı borcu faiziyle geri ödemek zorunda olduğu için ekonomideki verimli sektörlerden vergi almak durumundadır. Bu vergiler verimliliği azaltmakta ve ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesini düşürmektedir. Devletin parayı kendisi basması yerine merkez bankası ve mevduat bankalarının basmasına izin vermesi ve kendi basabileceği bu parayı faizle borç olarak alması sorgulanması gereken bir tutumdur. Hâlbuki devlet parayı kendisi bassa, en azından faiz yükü altına girmeyecek ve faize giden bu parayı

daha verimli yerlere kanalize edebilecektir. Devletin para basmasının enflasyona yol açacağı ileri sürülmesine karşın bankaların sürekli ürettikleri kaydi paranın neden olduğu enflasyon göz ardı edilmektedir.

Kredilerin varlığının ekonomi için önemli olduğunu savunanlar, krediye bağımlılığın mutlak olduğunu ve kredinin daralmasıyla ekonominin çarklarının yavaşlayacağını öne sürmektedir. Bu durumun aslında borca bağlı olmayan para kıtlığından kaynaklandığı belirtilmektedir. Ekonominin düzgün biçimde çalışması için krediye kolay erişimin şart olduğu iddiasına karşı, krediye olan bu bağımlılığın aslında ekonomi ve para arzı için bir aksaklık olduğunu savunulmaktadır. Borca bağımlı parasal sistemimiz aynı zamanda kamu, özel sektör ve hane halkı için borç arama ihtiyacı doğurmaktadır (Positive Money, 2012:31).

Merkez bankasının enflasyonla mücadelede para arzını kısımaya yönelik adımlarının, borca dayalı parasal sistemde olumsuz yansımaları olabilir. Para çarpanı mekanizmasının işlediği bir yerde, para arzının kısılmasıyla tüketim ve yatırım harcamalarının azalması sonucunda varlıkların fiyatları da düşecek, dolayısıyla yeni kredi talebinde bulunacakların gösterebilecekleri teminatların değerlerinin daha düşük olması sebebiyle kredi hacminde daralma olacaktır. Bu durumda para arzı daha da kısılmış ve ekonomi yavaşlamış olacaktır.

Kısmi rezerv sistemi para arzının sürekli artmasını gerektiren bir yapıya sahiptir. Bankaların verdikleri kredilere faiz uygulaması bunu gerektirmektedir. Diwany'nin örneklediği gibi, piyasada 100 lira itibari paraya bankaların 400 lira kaydi para eklemesi sonucu piyasadaki toplam para miktarı 500 lira olacaktır. Bankalar 400 lirayı %10 faiz uyguladıkları üç yıl vadeli kredilerle oluşturmuşlarsa, üç yıl sonra tahakkuk eden faizle birlikte 532,40 lira ödenecektir. Bu durumda, üç yıl içinde para arzının 32,40 lira artması gerekmekte olup, bunun için ya merkez bankası yeni para basacaktır veya bankalar daha fazla kredi vererek yeni kaydi para oluşturacaklardır (Diwany, 2011:67). Para arzının artırılmaması durumunda borçlulardan bazıları borcunu ödeyemez duruma düşecek ve ekonomide durgunluğa yol açacaktır. Bu durumda, ya borcun sürekli büyümesi ya da iflasların artması tercih edilecektir (Diwany, 2011:65).

1.4.2.4. Spekülatif Yatırımlar

Yatırımlar, sosyal fayda sağlama amacı taşıyanlar dışında, genellikle iktisadi kazanç elde etmek için yapılır. Bu şekilde yatırımlar verimli ile spekülatif olmak üzere ikiye ayrılmakla birlikte, bu ayırım yatırım ile spekülasyon şeklinde de ifade edilmektedir. Spekülasyon kumara benzerken, yatırım ise çalışarak kazanmak gibidir. Bu durum bir örnekle daha iyi anlaşılabilir.²² Ellerinde 100'er TL para olan iki çocuktan verimli olanı parasıyla limon, şeker ve diğer gerekli malzemeleri alarak yol üzerinde limonata satıyor. Satışları iyi gidince elde ettiği kar ile daha fazla malzeme alıp daha fazla limonata satıyor ve parasını 500 TL yapıyor. Değişik olumsuzluklarla karşılaşma ve satışların kötü gitmesi ihtimalleri pahasına, tüm riskleri göze alarak verimli bir yatırım yapıyor ve kazanıyor. Diğer çocuk ise parasının hepsiyle limon alıyor ve gelecek hafta bu limonları daha yüksek fiyata verimli çocuğa satma beklentisine giriyor. Çünkü aldığı duyuma göre havalar ısınacak ve insanlar daha fazla limonata tüketeceği için limon fiyatları artacak. Ancak hava tahminleri yanlış çıkıyor ve limon fiyatları düşüyor. Böylece spekülatif bir yatırım yapmış olan spekülatör çocuğun sermayesinin bir kısmı kayboluyor. Spekülasyon adı altında yaptığı şey kumar oynamaktan esasen farksızdır.

Bankalar, kendilerine gelen kredi taleplerinin amacını verimli mi veya spekülatif mi şeklinde bir sorgulama içine girmezler. Bankaların temel endişesi olabildiğince kredi vermek ve verilen kredilerin zamanında geri ödenmesinden emin olmaktır. Borsalarda kaldıraç uygulayarak spekülatif yatırımlar yapmak için bankalardan borçlanılması hem finansal hem ekonomik istikrarsızlık açısından tehdit oluşturmaktadır. 1929 Büyük Buhranına giden süreçte, ABD'de borsalardaki varlıkların fiyatlarının sürekli yükseldiğini görenler kazanma hırsıyla bankalardan borçlanmış, varlık balonunun patlamasıyla aldıkları kredileri geri ödeyemez olmuşlardır. Verdikleri kredileri geri alamayan bankalar ise likidite sıkıntısına

²² Bkz. <https://www.investopedia.com/ask/answers/09/difference-between-investing-speculating.asp#ixzz59kuRAo5W> (15.09.2018)

girmişler, yaşanan bankaya hücum hadiseleri ile birçok banka iflas etmiş ve ekonomi durgunluğa girmiştir.

Minsky, sağlıklı ve dengeli bir ekonomiyi spekülâtif bir yatırım balonuna dönüştürmenin kapitalist ekonominin en temel istikrarsızlığı olduğunu ifade etmektedir. Finansal araçlarda ve yöntemlerde yeni buluşlar yapılarak ve eski enstrümanların kullanımı artırılarak yararlanılabilir finansman miktarı artırılmaktadır. Bu artış varlık fiyatlarının cari çıktıya göre daha fazla artmasına ve dolayısıyla yatırımların artmasına neden olmaktadır. Ekonomide koruma (hedge) finansmanı ve spekülâtif finansmandan bahseden Minsky, faaliyetten elde edilen nakit akımlarının alınan kredinin anapara ve faizini ödeyebildiği duruma koruma finansmanı ismini vermektedir. Faaliyetlerden elde edilecek nakit girişlerinin nakit çıkışlarını karşılamaya yeterli olmaması, faiz ödenebilirken anaparanın ödenememesi durumunda ise spekülâtif finansman gerçekleşir. Spekülasyon yapanlar yükümlülüklerini yeni borçlar alarak yerine getirmeyi umarlar. Bu tanıma göre, vadesiz mevduat tutan bir banka bile normalde spekülâtif finansman yapıyor demektir (Minsky, 1977:13).

Minsky, Ponzi finansmanı isminde üçüncü bir finansmandan bahsetmekte olup, burada faaliyetten gelecek nakit akımları ile ne faiz ne de anapara ödenememektedir. Charles Ponzi'nin ismi ile anılan ve saadet zinciri olarak da adlandırılan Ponzi Planı (Ponzi Scheme), yüksek getiri vaadiyle fon toplamak ve vaat edilen getiriyi daha sonra başkalarından toplanan fonlarla ödeyerek büyük miktarda kazanç sağlamaktır. Sonradan toplanan fonlar önceden toplananların ödenecek getirilerinden daha hızlı arttığı sürece bir sorun olmayacaktır. Ancak, toplanan fonlar ödeme yükümlülüklerinden daha düşük bir oranda artıyorsa, verilen vaatler yerine getirilemeyecektir. Toplanan bu fonlar sürekli eskilerinin getirisini ödemek için kullanıldığından Ponzi Planı eninde sonunda çökecektir. Gelecekte elde edilmesi beklenen fonlar ile bugünkü yükümlülüklerin ödenmesine dayanan finansman yöntemi Ponzi Planına girmektedir (Minsky, 1977:14). Kısmi rezerv sisteminde çalışan bankacılık sistemini buna göre değerlendirdiğimizde benzer durumla karşılaşmaktayız. Varlıklarını sürekli yeni kredi vererek sürdüren bankaların kredi vermeyi durdurmaları para üretiminin durmasına ve borçluların kredileri geri ödeme

acizine düşmelerine yol açacaktır. Kredi hacmini sürekli artırma mecburiyeti bankacılık sistemine özgü bir Ponzi Planı olarak görülebilir.

İktisat teorisinin kumar ile yatırım arasında bir ayırım yapmadığını belirten Zaman, bu şekilde varlıklı kişilerin çıkarlarının korunmasına oldukça yardımcı olduğunu savunmaktadır. Özellikle 1980'lerden itibaren varlıkların servetinde görülen muazzam artışın sebebi verimli yatırımlardan ziyade spekülasyon yatırımlardır. Spekülasyon yatırımların mahiyetleri itibarıyla taşıdıkları risklerin indirgenmesi için farklı koruma yöntemleri geliştirilmiştir (Zaman, 2015a: 9-10).

Kaldıraç ve spekülasyon ilişkisini anlatan Diwany, zenginlerin varlıklarını kredi teminatı olarak göstererek aldıkları kredilerle yeni varlık alabileceklerini ve bu yeni varlıklarını da başka krediler için teminat olarak gösterebileceklerini belirtmektedir. Bu varlıkların fiyatları ile teminat değerleri artmaya başlayınca bankaların güveni artar ve spekülasyon bir balon oluşur. Borçla finanse edilen projelerde bu varlıkların fiyatındaki küçük bir artış kaldıraçla daha fazla kazanç imkânı sağlar. Ancak, kaldıraçın getirisi ne kadar çoksa götürüsü de bir o kadar fazla olur. Spekülasyon balon patladığında bankalar kredi vermekte çekingen olurlar ve piyasada azalan para nedeniyle varlık fiyatları düşer. Kredi geri ödemelerini yapamayanların ipotekli varlıklarına bankalar el koymaya başlar (Diwany, 2011:163-164). Ancak, balonun şişmesine de sönmeye de katkıda bulunan banka günün sonunda kaybeden olmaz. Teminat, sigorta ve benzer diğer yollarla kendini korumaya alan banka için son sığınak yine devlettir. Faturayı toplumun ödemesi pahasına hükümetler çok defa bankaları kurtarmış, vergileri artırarak bunu telafi etmeye çalışmışlardır.

Spekülasyon amaçlı para ve kredi talebi arttıkça, verimli amaçlar için ve ekonominin düzgün çalışması için daha az para ve kredi kalmaktadır. Chapra, spekülasyon amaçlı para talebi azaltılabilirse, ekonomi ve verimli yatırımlar için paraya olan talebin enflasyonist olmayacak şekilde karşılanma imkanı olabileceğini ifade etmektedir. Toplumun ulaşmayı hedeflediği tüm amaçların gerçekleşmesine imkân sağlayacak para talebi etkin ve adil kabul edilir. Bu hedeflere ulaşmada katkısı olmayan veya engel olan para talebi ise lüzsüz ve verimsiz olarak değerlendirilir

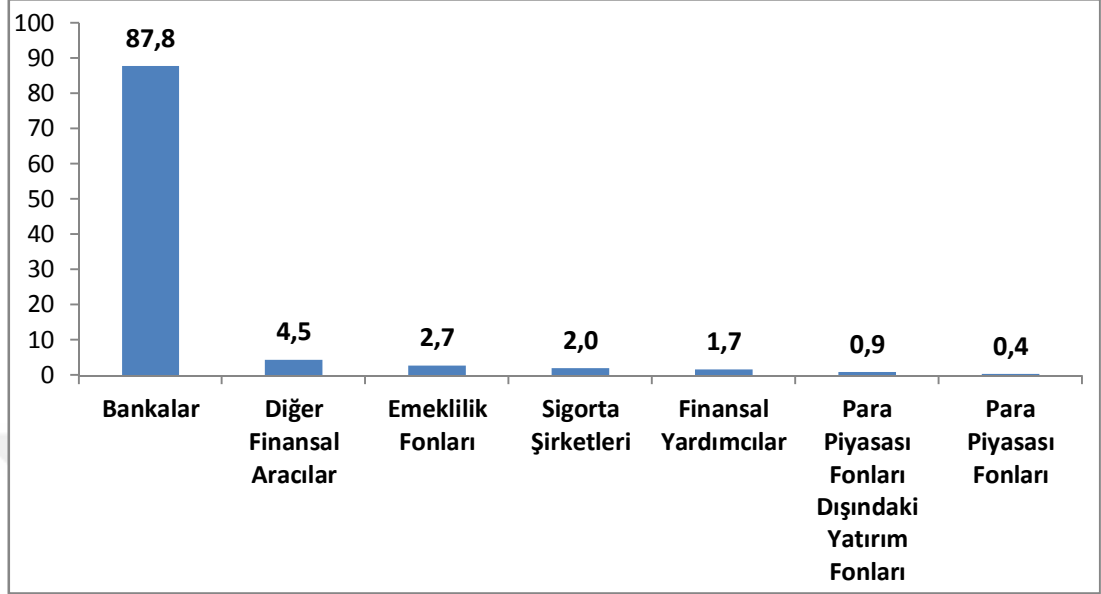
(Chapra, 1996: 8). Spekülatif para talebinin karşılanmasına imkân veren kısmi rezerv sistemi finansal istikrarı ve dolayısıyla ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Reel bir karşılığı olmayan finansal varlık balonları yine reel bir karşılığı olmayan kaydi para ile şişmekte, sonucu ise iflaslar, ekonomik durgunluk, işsizlik ve yoksulluk olmaktadır.

1.4.2.5. Finansal İstikrara Yönelik Tehdit

Finansal sistemdeki gelişmelerin reel ekonomiye yayılan ve ekonomideki kırılğanlıkları ve istikrarsızlığı artıran etkileri vardır. Finansal piyasalar günümüzde yüksek oranda kaldıraçla çalışmakta ve bir noktadan sonra ekonominin taşıyamayacağı potansiyelde yük oluşturmaktadır. Para ile kredinin eşanlımlı kullanıldığı günümüzde, para veya kredi arzındaki daralmaların tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasına ve varlıkların fiyatlarının düşmesine yol açması nedeniyle teminatları daha düşük değerli hale gelecek ve kredi hacminin daha da azalması ve ekonominin durgunluğa girmesi kaçınılmaz olmaktadır. Borçla dönen bir ekonomide para ve yeni kredi bulunamaması ile durgunlaşan ekonomi, iflasları kaçınılmaz hale getirmektedir.

Finansal sistemi oluşturan unsurlar arasında finansal kurumlar, finansal piyasalar ve bunların faaliyetlerini yürütmelerini sağlayan altyapı sistemleri bulunmaktadır. Finansal sektörün yapısı incelendiğinde mevduat toplayan kurumların finansal sistemin neredeyse tamamını kapladığı görülmektedir. Mesela, Grafik 1.6'da Türkiye'de 2017'nin 3. çeyreğinde finansal sektörü oluşturan kurumların finansal varlıkların büyüklükleri incelendiğinde, mevduat toplayan bankaların finansal sistemin %88'ini oluşturmakta olduğu görülmektedir. Finansal piyasaların daha gelişkin olduğu ekonomilerde bu oran biraz daha düşük olabilir. Bu nedenle, finansal istikrardan bahsedildiğinde aslında mevduat bankacılığı sistemindeki istikrarın dikkate alınması gerektiği söylenebilir.

Grafik 1.6: Finansal Sektör Finansal Varlıklarının Büyüklüklerinin Dağılımı

Kaynak: TCMB Parasal ve Finansal İstatistikler Finansal Hesaplar - 2017 III. Çeyrek verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mevduat bankacılığı sisteminin asıl önemi ödeme sisteminin işlemlerini sağlayan temel yapı olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, bankalar likidite sıkışıklığına girerse, ödeme aczine düşerse²³ ve iflasa sürüklenirse ekonomi büyük bir durgunluğu girecektir. Buna dair tarihte birçok örnek bulunmaktadır. Bazı bankaların diğerlerine göre oldukça büyük yapıya sahip olmaları “batamayacak kadar büyük (too big too fail)” tabirinin doğmasına yol açmıştır. Zaten son kredi mercii ve mevduat sigortası gibi diğer sektörlerde tanınmayan ayrıcalıklara sahip olan bankacılık sektörü, kısmi rezerve dayalı kırılğan yapısından dolayı hükümetlerce sıkı bir düzene konulmak bir yana, kaydi para üretme ayrıcalığı ile birlikte batamayacak kadar büyük olma ayrıcalığı sayesinde, özellikle büyük bankalar, hükümet tarafından diğer bankalara sağlanmayan olağanüstü imkânlarla kavuşmuşlardır. Belki de milyonlarca insanın soyulması ve fakirleşmesi pahasına hiçbir zaman batmama garantisine sahip olmaktadır. Günümüzde batamayacak kadar büyük ifadesi

²³ Likidite sıkışıklığı, bankanın elinde nakit veya nakde kolayca dönüşebilen varlıkların yetersiz olmasıdır. Ödeme aczi, bankanın gelecekteki net nakit akımlarının bugünkü değerinin negatif olmasıdır. Bu ikisi arasındaki fark, likidite sıkışıklığının kısa vadeli, ödeme aczinin ise uzun vadeli sorunu yansımasıdır.

kavramsallaştırılarak sistemik olarak önemli kurumlar isminde yeni bir terim ortaya atılmış olup, bu tür kurumlara ayrıcalıklı tedbirler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

Bankacılık sistemi tarih boyunca çoğu durumda başarılı şekilde işlemiş olsa da bankacılığın kısmi rezerv yapısı sistemin kırılğan ve finansal istikrarsızlığa karşı dayanıksız olduğu anlamına gelmektedir. Gerçekte sistemin tümü güvene dayanmaktadır. Bu güvenin içinde borçluların borçlarını geri ödeyebileceklerine dair güven, ticari bankaların talep edildiğinde likidite sağlayacaklarına dair güven, merkez bankasının faiz oranını belirledikten hemen sonra ticari bankaların ihtiyaç duydukları tüm likiditeyi sağlayacaklarına dair güven yer almaktadır (Dow v.d., 2015: 5). Bu nedenle, bankalar reel tasarruflarla desteklenen miktarın üzerinde kaydi para ürettiğinde finansal istikrar zarar görmektedir. Finansal sermaye reel sermayeden bağımsız olarak kat kat arttığında enflasyon artar ve hisse senedi, emlak ve emtia fiyatlarında spekülâtif balon oluşur. Bu balon patladığında finansal istikrarın bozulmasıyla ekonominin durgunluğa girdiği ve servetin adaletsiz şekilde yeniden dağıldığı bir ekonomik istikrarsızlık ortamı oluşur (Askari ve Krichene, 2014:21).

Minsky'e göre, finansal istikrarsızlık İkinci Dünya Savaşına kadar tekraren yaşandığı için, finansal krizleri tesadüfi olmaktan ziyade sistemik olarak görmek doğrudur. Bu açıdan bakıldığında, İkinci Dünya Savaşından sonraki yirmi yılda hiç finansal kriz olmaması bir anormalliktir. 1970'lerde ise finansal krizler Federal Rezervin müdahaleleri ve büyük bir kamu sektöründen kaynaklanan gelir ve istihdam etkisiyle ve finansal etkiler sayesinde durdurulmuş olup bunun yan etkisi artan enflasyon olmuştur (Minsky, 1977:9-10).

Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezine göre ekonominin genişlemesiyle birlikte varlık fiyatları artmakta, hisse senetleri değerlenmekte ve yatırımlar iyi getiri getirmektedir. Getiri oranı ile faiz oranları arasındaki fark artınca borçlanarak yatırım yapmak cazip hale gelmektedir. Böylece bankalar bol miktarda para üretmektedir. Ancak, bu ekonomik genişleme varlık fiyatları ile hisse senetleri fiyatlarının daha hızlı artmasına neden olmaktadır. Zamanla bu fiyat artışları sürdürülemez hale gelmekte ve fiyat balonları patlayarak finansal krize yol açmaktadır. Krizle birlikte

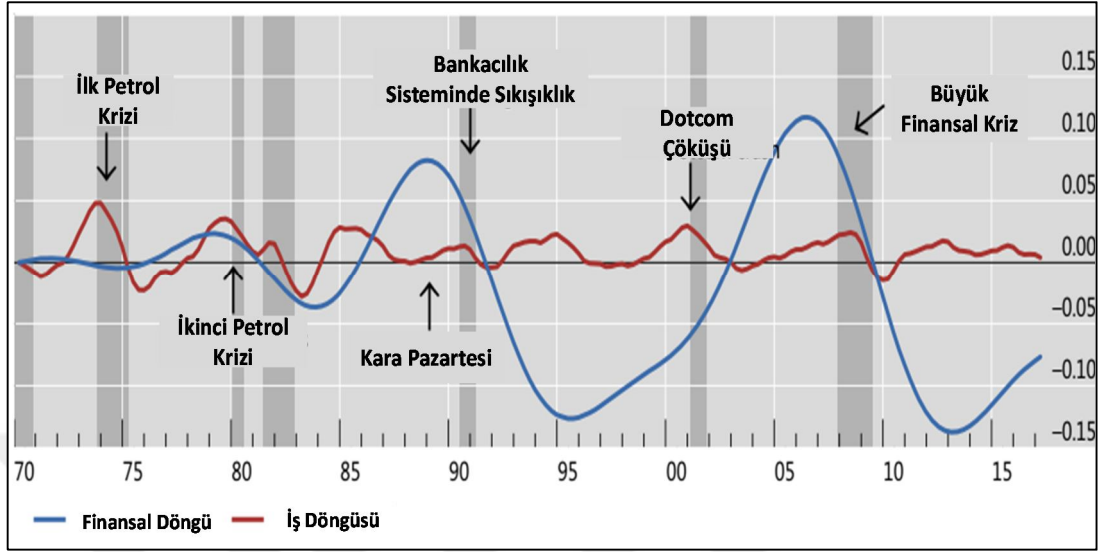
artan işsizlik ve iflaslar ile düşen fiyatlar getiri oranlarının düşmesine ve yatırımların cazibesini kaybetmesine neden olmaktadır. Bu durumda bankalar borç vermekten kaçınmakta ve para üretimini oldukça azaltarak piyasada likidite sıkıntısına yol açmakta ve krizi tırmandırıcı etki yapmaktadırlar (Minsky, 1992). Görüldüğü gibi, bankaların para üretme davranışları istikrar sağlayıcı olmanın tam aksine istikrarsızlaştırıcıdır.

Grafik 1.7’de ABD’de 1970 ila 2017 seneleri arasındaki finansal döngü ile iş döngüsü²⁴ görülmektedir. Finansal döngü frekansa dayalı olarak ölçülmüş olup reel krediyi, reel konut fiyatlarını ve kredi-GSYİH oranını içermektedir. İş döngüsü 1 ile 8 senelik dönem arasında reel GSYİH’deki dalgalanmaları içeren şekilde frekansa dayalı olarak ölçülmüştür. Büyük makro iktisadi maliyetleri ve bankacılık krizlerini dikkate alır bir yaklaşım içinde, finansal döngünün en dar kapsamlı tanımı kredi ve emlak fiyatlarına göre olacaktır. Grafikte görüldüğü gibi, finansal dalgaların büyüklüğü ve uzunluğu giderek artmıştır ve finansal dalgalar konjonktür dalgalarına göre oldukça uzundur. Bunun bir sebebi, 1980’lerdeki finansal serbestleşme ile finansman kısıtlarının azaltılmış, fonlama maliyetlerinin düşmüş ve kaynak bulmanın kolaylaşmış olmasıdır. Ayrıca, bankacılık krizleri veya bankacılık sistemindeki sıkışıklıklar finansal dalganın tepe noktasına yakın zamanda meydana gelme eğilimindedir (Borio v.d., 2018:2).

Finansal dalgalanmalardaki ani yükseliş ve sert düşüşlerin (booms - busts) reel döngü üzerinde etkileri vardır. Kredi patlamasıyla kaynaklar daha az verimli büyüyen sektörler yöneltmekte ve ani yükseliş evresinde kaynakların yanlış dağılımının etkisi, takip eden bankacılık krizinin hemen öncesinde iki katı büyüklüğe ulaşmaktadır. Aşırı borçluluk ile bozuk bir bankacılık sistemi, sert düşüş evresinde kaynakların şişkin sektörlerden diğerlerine dağılımını zorlaştırmaktadır (Borio v.d., 2018:3).

²⁴ İktisadi döngü veya konjonktür dalgası şeklinde de isimlendirilmektedir.

Grafik 1.7: ABD'de Finansal Döngü ve İş Döngüsü

Kaynak: (Borio v.d., 2018)

Bir finansal döngünün şişme, patlama ve patlama sonrası olmak üzere üç evresi bulunmaktadır. Şişme evresinde kredi patlaması yaşanır. Bankaların bilançoları aşırı büyür, maruz kalınan riskler birikmeye başlar ve tüm bunlar kaldıraçla finanse edilir. Bu para bolluğu sayesinde reel sektör için finansman maliyetleri düşer ve ekonomi büyür. Varlık fiyatlarının aşırı şişmesi ile patlama evresine geçiş başlar. Bankaların kaldıraçlı olarak aldıkları riskleri düşürmeleriyle daha az kredi vermeye ve verdikleri kredilere daha fazla teminat istemeye başlarlar. Böylece likidite hızla azalmaya başlar ve borçlular kredilerini geri ödemekte zorlanır. Patlama sonrası dönemde likidite miktarı azalmış ve risk primleri yükselmiş bir ekonomi vardır. Bankalar kredi vermekten kaçınma eğiliminde olacağı için yeniden toparlanana kadar ekonomik durgunluk devam edecektir.

Finansal döngü büyük oranda kredilere bağlı olarak devam eden bir süreç olduğu için, bankalar finansal krizlerde başlıca aktörlerden biridir. Konjonktürle aynı yönde hareket eden, ekonomi büyürken daha fazla kredi veren ancak ekonomi durgunluğa girdiğinde kredi musluğunu kapatan bankalar, ekonomik istikrarı korumak yerine bozmaktadırlar. Kısmi rezerve dayalı sistemi koruyarak bankalara bu imkânı veren hükümetler de aynı sorumluluğu taşımaktadırlar. Para ve kredi arzının ekonomik maliyetten ziyade sosyal maliyeti düşünecek şekilde devlet tarafından

kontrol edilmesi yerinde bir karar olacaktır. Çünkü merkez bankaları para arzını tam olarak kontrol edememektedir. Mesela, 2003 ila 2006 arasında İzlanda'daki ekonomik genişleme döneminde İzlanda Merkez Bankasının politika faiz oranını artırması ve bankalara uyarıda bulunması işe yaramamış, bankalar para arzını genişletmeye devam etmişlerdir (Sigurjonsson, 2015:11).

Kısmi rezerv sistemindeki bankaların merkez bankasındaki rezervlerini mümkün olduğunca asgari düzeyde tutma eğilimleri vardır. Çünkü tutulan her fazlalık rezervin alternatif maliyeti bunun kredi olarak kullanılmasından elde edilecek kazançtır. Asgari düzeyde serbest rezerv tutan bankalar ödeme aczine düşme riskini göze almaktadırlar. Dow v.d.'nin de belirttiği gibi, merkez bankalarının böyle bir durumda bankalara son kredi mercii olarak vereceği destek piyasa riskinin (ahlaki risk) aşırı derecede artmasına neden olmuş ve birçoğuna göre piyasa güçleri finansal istikrarı sağlamakta başarısız olmuştur. Dolayısıyla, merkez bankaları finansal istikrarsızlığa çare olmaktan ziyade bunun sebebi olmuşlardır. Son kredi mercii ortadan kaldırılarak bankaların maruz kaldıkları riskin sonuçlarına katlanmalarının sağlanmasının en iyi çözüm olacağı savunulmaktadır (Dow v.d.,2015:2).

Kâğıt para basma imtiyazına tek başına sahip olan merkez bankaları çok az bir nakit rezerv ve buna kıyasen büyük bir merkez bankası sermayesi kaldırıcıyla faaliyette bulunmaktadır. Selgin, merkez bankalarının bu sayede krediyi genişletebileceklerini ve kasalarındaki değerli metallerin aniden tükenmesine dair bir endişe duymadan ticari banka rezervlerini artırebileceklerini belirtmektedir. Ancak, bu avantajların yanı sıra, merkez bankasının varlığının bedelinin daha fazla makroekonomik ve finansal istikrarsızlık olduğunu savunmaktadır. Çünkü merkez bankalarının dayandığı ayrıcalıklar, yurtiçi kredi genişlemesinin sürdürülebilir sınırları aşmasına ve genel dengenin uzun vadede nakdin dışarıya akarak tükenmesi pahasına sağlanmasına yol açabilir. Merkez bankasının genişlemesiyle artan para arzı ve toplam harcama hacmi dengesi (para arzı ile paranın tedavül hızının çarpımı) sonucunda fiyatlar artar ve nakdin merkez bankasından dışarıya doğru akmasına neden olur. Merkez bankası muhtemel bir temerrüt durumuna düşeceğini hissederek bundan korunmak için mümkün olduğunca krediyi daraltır. Bu daralma sonucu

rezervleri azalan ticari bankaların kredilerini daraltmalarıyla genel bir kredi darlığı (credit crunch) ortaya çıkar (Selgin, 2010:491).

1.5. Kısmi Rezerv Bankacılığının İslam İktisadı Açısından Değerlendirmesi

Elinde imtiyazı olan bazılarının karşılıksız para basması ve faizle çalışmaya bağımlı olması sebebiyle, kısmi rezerv bankacılığı sisteminin İslami bir ekonomi modeli için uygun bir yapı olmadığı değerlendirilmektedir. Günümüzde finansal araçların ve işlemlerin ne kadar İslami olduğu konusundaki çalışmalar İslami finans literatürünü tek başına doldurur hale gelmiştir. Ancak, kısmi rezerv sisteminin tüm finansal sistemin zeminini oluşturması nedeniyle, özellikle geniş bir açıdan bakıldığında, bu tartışmaların üstünde ve öncelikli bir yere sahip olduğu kanaati oluşmaktadır.

Kısmi rezerv sisteminin başlıca zararlarından biri ribayı teşvik etmesi ve verilen zekâtın azalmasına sebep olmasıdır. Tamamen krediye bağımlı yaşayan kısmi rezerv sisteminin en önemli güdüleyicisi faiz olduğu için, sistemin varlığını sürdürmesi sürekli yeni krediler oluşturulmasına bağlı kalmakta, dolayısıyla faize harcanan paranın giderek artmasına neden olmaktadır. Geçmişe bakılınca bu böyle olmuştur ve borcun anaparası geri ödenemez hale gelmiş, borçlular sadece borcun faizini öder hale gelmişlerdir. Sürekli borç altına giren potansiyel zekât mükellefleri ise, tüketim kültürüne uyup bankaların daha fazla kredi kullandırma tuzaklarına düşerek daha çok borçlanmaya itilmişlerdir. Böylece, ömrü boyunca sürekli evini, arabasını veya mobilyasını yenileyen, böylece varlıkları bankaya ipotekli sanal servet sahibi bir toplum yapısı oluşmuştur. Görünürde bir servet sahibi olan, ancak zekât veremeyecek kadar borcu olan bir toplumsal kitle oluşmuş ve bu durum potansiyeline göre verilen nisbi zekât miktarının giderek azalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle, karşılıksız ve haksız yere kaydi para üretilmesi, “*O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)*” (Haşr Sûresi: 7) ayet-i kerimesinde emredilenin aksine servetin bankalarda ve bunların menfaat çevrelerinde toplanmasına sebep olmaktadır. Üzerine

zekâtın farz kılındığı ve ribanın yasaklandığı Müslüman toplumlar, bunun tam zıddını hayatlarına tatbik eder olmuşlardır.

Öte yandan, kaydi para üretiminin milli para birimlerinde değer kaybına yol açmakta olup toplumdaki her ferдин parasının ve servetinin azalmasına sebep olmaktadır. “... *Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin*” (A'râf Sûresi: 85) ve “*Ey kavim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın*” (Hûd Sûresi: 85) ayet-i kerimeleri ile böylesi bir düzen men edilmektedir.

İslam âlimlerinin çoğunun ittifakıyla İslam'da para basma hususunda meşruiyete yalnızca devlet sahiptir, bunun haricinde kimse devletin bastığı paraya ister denk ister farklı olan bir para üretemez. Kendi sikkesini üreten birisi bunları Emevi Halifesi Ömer bin Abdulaziz'e getirdiğinde, hem bu sikkeler imha edilmiş hem de kendisi hapse atılmıştır. Hanefi mezhebinin ise bu konuyu daha geniş yorumlayarak İslam'a veya Müslümanlara bir tehdit oluşturmadığı sürece devletin bastığı paraya denk şekilde şahıslarca üretilen paraya cevaz verdiği belirtilmektedir (Asmatullah, 2011:39-40).

Kısmi rezerv sisteminde kredi olarak verilen para yeni mevduat oluşturduğuna ve bu mevduat karşılığında yeni krediler kullandırılabilmesine göre, krediden kredi türeyen bir döngü oluşmaktadır. Aslında burada para yoktan oluşmakta ve kredi geri ödemesiyle yok olmaktadır (Shapiee ve Zahid, 2010:776). Burada göze çarpan unsur, bankanın var olmayan paradan kredi şeklinde kullandırarak aldığı faizdir.

Bankaların ürettiği kaydi parayı toplumdan ticari bankalara giden bir tür sübvansiyon olarak değerlendiren Chapra, bu sübvansiyonun doğrudan veya dolaylı olarak üç grup arasında paylaşıldığından bahsetmektedir. Bunlar bankacılık hizmetlerinden ücretsiz yararlanan müşteriler, düşük faiz oranıyla kredi kullanabilen ayrıcalıklı müşteriler ve artan kar oranlarından dolayı banka hissedarlarıdır. Bankacılık sistemi dışında kalanlar ile yoksul ve ihtiyaç sahibi olanların burada doğrudan bir fayda elde edemediklerini belirtmektedir (Chapra, 1985:92).

Bankaların oluşturdukları kaydi paranın, hiçbir ciddi çaba gösterilmediği gerekçesiyle, mahiyet itibariyle fey geliri (uğraşsız elde edilen servet) olduğuna dair Anas al-Zarqa'nın görüşünü aktaran Chapra, bunlardan elde edilen faydanın şu Ayet-i Kerime doğrultusunda dağıtılması gerektiğini savunmaktadır: “*Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)*” (Haşr Sûresi: 7). Böylece, servetin daha adil dağılmasıyla genel refahın da artabileceğini ifade etmektedir (Chapra, 1985:103).

İslam hukukunun maksadının dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın korunması olduğunu göz önüne aldığımızda, konunun daha çok malın korunması ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Kısmi rezerv sisteminde para üretme imtiyazına sahip olan ticari bankalar, para arzını hızla artırarak enflasyona sebep olmakta, satın alma gücü azalan başkaları yoksullaşırken, kendileri ise giderek zenginleşerek gücün ve servetin kendilerinde toplanmasını sağlamaktadırlar. Dolayısıyla, yukarıdaki Ayet-i Kerime'de zikredildiği şekilde mallar zenginler arasında dolaşan bir servet ve güç haline gelmekte olup, bu durum İslam hukukunun amacına aykırıdır. Kısmi rezerv sistemini İslam hukukunda makasid açısından inceleyen Dangulbi v.d. (2012), servetin adaletsiz dağılımında ve yoksullukta bu sistemin önemli bir etken olduğu sonucuna varmıştır.

Meera ve Larbani'ye göre, servetin kaydi para üretenlerin elinde toplanması ile millet hâkimiyetini kaybedecek, dolayısıyla gücü elinde bulunduranların dayatmalarıyla İslam hukukunun diğer maksatları da etkilenmiş olacaktır. Mesela, hâkimiyetini kaybeden Müslüman coğrafyada değiştirilen eğitim sistemi aklın korunması maksadını, İslami yaşam tarzına müdahale ise dinin korunması maksadını olumsuz etkilemiştir (Meera ve Larbani, 2006:23).

Kısmi rezerv sistemi ve kaydi para konusunda İslam âlimlerinin farkındalık düzeyleri ve anlayışlarını bilmek önemlidir. Syammon v.d., yirmi altı İslam âlimiyle yapılan 10 soruluk bir anket ile bu durumu tespit etmeye çalışmıştır. Anketin

sonucuna göre çoğu İslam âliminin bu konu hakkında bilgisiz ve kafası karışık olduğu görülmüştür. Sistemin işleyişini kavradığını söyleyen bazı âlimlerin ise olumsuzluklarına rağmen yegâne sistemin bu olduğunu ifade ettikleri görülmüştür (Syammon v.d., 2017:218).

Shapiee ve Zahid, kısmi rezerve dayalı olarak kredi vermenin İslam hukukunda yeri olmadığını belirtmektedir. Ancak, günümüz İslam âlimlerinin modern İslami bankacılığı meşru göstermek adına bu konuyu yeniden yorumlamak gibi çaresiz adımlar attığını savunmaktadır (Shapiee ve Zahid, 2010:778).

İslami bankacılık konvansiyonel bankacılıkla aynı zeminde kısmi rezerv sistemine göre çalışmaktadır. Merkez bankaları, konvansiyonel bankalara uyguladıkları zorunlu rezerv şartlarını İslami bankalara da uygulayarak kısmi rezerv sisteminde çalışmalarına imkân vermektedirler. Mesela, ülkemizdeki katılım bankaları kredi verdiklerinde kaynak olarak katılım havuzlarındaki parayı veya özkaynaklarını kullanıyor görünmektedirler. Ancak, vadesiz mevduat hesaplarındaki parayı bu doğrultuda kullanıp kullanmadıkları belli değildir, çünkü bunu danışma kurulu dışında denetleyecek bir yapı bulunmamaktadır. Her ne kadar kar-zarar paylaşımı esasıyla ortaklık yapısı üzerinde çalıştığı belirtilse de, zorunlu rezerv uygulamasına diğer bankalarla benzer şekilde tabi olmaları ve %100 rezerv tutmak zorunda olmamaları sebebiyle kısmi rezerv üzerinden para oluşturdukları değerlendirilmektedir. Katılım bankalarının kredi verme işleminden kaynaklanan muhasebe kayıtları ve hesap hareketleri detaylı şekilde incelenerek konvansiyonel bankalara göre ürettikleri kaydi para kıyas edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TAM REZERV BANKACILIĞI SİSTEMİ VE BU KAPSAMDA ÖNERİLEN MODELLER

2.1. Tam Rezerv Bankacılığı Sistemi

Kısmi rezerv bankacılığının sebep olduğu istikrarsızlığa ve diğer olumsuzluklara yapısal bir çözüm alternatifi olarak öne çıkan tam rezerv bankacılığının temel hedefi bankaların para üretme kabiliyetinin ortadan kaldırılmasıdır. Yaklaşık iki yüz yıldır tam rezerv sistemine geçilmesi için çeşitli fikirler ortaya atılmış, ancak kısmi rezerv sisteminin ve hamilerinin gücünü kıracak kadar destek bulamamıştır. En son 2007/08 Küresel Krizi ile birlikte kısmi rezerv sisteminin yeniden sorgulanmasıyla tartışmalar yeniden alevlenmiş ve tam rezerv sistemi kapsamında birbirinden farklı çok sayıda öneri ortaya atılmıştır. Tüm bu önerilerin ortak noktası ticari bankaların para üretme kabiliyetinin ortadan kaldırılarak ekonomik istikrarın tesis edilmesidir. Öne çıkan fikir ise ticari bankaların mevduat saklama kuruluşu ve kredi kuruluşu şeklinde ikiye ayrılması ve böylece bankaların iddia edildiği gibi önce fon toplayan ve sonra bu fonu kullandıran finansal aracı rolüne girmeleridir. Yakından incelendiğinde önerilen modeller arasında uygulamaya dönük önemli farklılıklar olduğu görülecektir.

Dittmer, tam rezerv bankacılığının özünde devletin ekonomideki para arzını kontrol etme gücünü tek başına eline alması olduğunu ifade etmektedir (Dittmer, 2014:142). Bize göre ise, bankacılık sistemi üzerinden çalışan ödeme sistemini banka iflaslarına ve diğer bankacılık krizlerine karşı güvenceye alan ve böylece sorunun ekonomi geneline taşmasını önleyen yapısal önerileri ifade etmektedir. Tam rezerv sistemi önerileri yapısal reform niteliğindedir. Mevcut sistemdeki düzenlemelerin değiştirilmesi yeterli görülmemiştir, çünkü zaman içinde çıkar gruplarının baskısı ile tekrar eski kırılabilir yapıya dönülmesi endişesi doğmuştur (Dixhoorn, 2013:32). Fontana ve Sawyer, kısmi rezerv bankacılığına ilişkin literatürü iki gruba ayırmaktadır. Birinci gruptaki görüşlerin temeli 1930'lardaki Chicago Planı

önerilerine, hatta daha öncesine dayanmaktadır. Diğer grupta ise istikrarlı büyüme ve denge durumundaki ekonomi hedeflerini başarmanın yollarını arayan ve daha çok yakın zamanda ortaya çıkan öneriler bulunmaktadır (Fontana ve Sawyer, 2015:1).

Tam rezerv önerilerinin ayrıştığı noktalar arasında mevduata karşılık tutulacak varlıkların neler olacağı, paranın tanımı içine neler gireceği, para arzının kontrolünü sağlayacak bir yapının varlığı ve oluşumu ile görevleri, merkez bankası ve tasarruf mevduatı yapılarının varlıklarını sürdürüp sürdürmemeleri, yeni basılan paranın hangi kanallarla tedavüle gireceği, sistemin dönüşümü için öngörülen süre gibi konulardır. Mesela, Chicago Planına göre mevduat karşılığında devletin bastığı paranın rezerv olarak tutulması önerilirken, safi emtia standardında ise rezerv olarak altın tutulması önerilmektedir. Aynı model çatısı altında farklı uygulama önerileriyle de karşılaşabilmekteyiz. Mesela, orijinal Chicago Planında para arzının kontrolü FED'e bırakılırken, Chicago Planını destekleyen Irving Fisher bağımsız bir para otoritesi kurulmasını önermiştir.

Bu bölümde tam rezerv bankacılığı kapsamında yapılan önerilerden başlıca yedi model incelendikten sonra, bu modeller hakkındaki belli başlı eleştiriler ve çekinceler ile bu eleştirilere karşı öne sürülen görüşler anlatılmıştır.

2.2. Tam Rezerv Bankacılığı Sistemi Kapsamında Önerilen Modeller

2.2.1. Chicago Planı Önerisi

1929 Büyük Buhranı sonrası dönemde Chicago Üniversitesi profesörlerinden Henry Simons önderliğindeki bir grup akademisyenin hazırladığı Bankacılık Reformuna dair Bildiri,²⁵ Chicago Planı ismiyle adlandırılan bir tam rezerv bankacılığı modeli akımının doğmasına neden olmuştur. Planın en temel özelliği bankacılık sisteminde para ile kredi fonksiyonlarının birbirinden ayrılmasıdır. Buna göre bankalar ellerindeki mevduat karşılığında yüzde yüz oranında rezerv

²⁵ Bkz. (Knight v.d., 1933)

tutacaklardır ve bu rezerv devletin bastığı para olacaktır.²⁶ Rezerv oranının mevcut düzeyinden yüzde yüz düzeyine gelmesi hemen veya zaman içinde olabilir. Banka mevduatı tamamen kâğıt paraya dayalı olduğunda tedavüldeki para miktarı değişmeyecek, bankalar tamamen nakit para ile çalışmaya devam edebilecektir (Dixhoorn, 2013:7; Benes ve Kumhof, 2012; Fisher, 2009:13).

Plana göre bir ticari banka, bir mevduat bankası ile bir kredi kuruluşu (veya yatırım fonu) olmak üzere ikiye ayrılacaktır. Bankalar kredi verme fonksiyonunu para üretmekle devam ettiremeyeceklerdir. Douglas v.d., Plana göre yeni verilecek krediler için başvurulabilecek üç kaynaktan bahsetmektedir. Birincisi, bankaların yüzde yüz rezerv sistemine geçmeden önce verdikleri kredilerin geri ödemeleridir. Rezerv oranı zaten yüzde yüz olacağı için geri ödenen bu krediler fazla rezerv olacak ve kredi olarak kullanılabilir. Böylece mevcut kredi hacminde bir daralma olmayacaktır. İkinci kaynak bankaların kendi kaynakları olup bunlar arasında özsermaye, dağıtılmamış karlar ve diğer özkaynaklar bulunmaktadır. Üçüncüsü, bankalardaki vadeli mevduatın kredi olarak kullanılmasıdır (Douglas v.d., 1939:30). Bankalar bu şekilde finansal aracı olma fonksiyonlarını yerine getirerek önce ödünç fon toplayacaklar ve sonra bu fonları kullanarak aradaki marja göre kazanç elde edebileceklerdir. Bankaların yerine gelecek olan ikraz kurumları da aynı yöntemi izleyecektir. Dolayısıyla bankaların kredi vererek mevduat üretmesinin önüne geçilecektir.

Chicago Planının ABD’de kanunlaştırılıp uygulamaya konmasına ramak kalmıştır denebilir. O dönemki ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt 1933 senesinde göreve başladığında büyük ekonomik sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu sorunların mali sistemi ilgilendiren kısmında öne çıkan üç husus para biriminin emniyetinin sağlanması, ekonomide sermaye gelişiminin finansmanı ve Federal Rezervin para ve krediyi kontrol etmesidir (Phillips, 1992:4). Amerikan halkının finansal sisteme olan güvenini yeniden tesis etmek için acil bir düzenlemeye

²⁶ Devletin bastığı paranın değeri devletin itibarından ve ekonominin üretken kapasitesinden kaynaklandığı için, devletin bastığı para karşılığında herhangi bir rezerv tutmasına gerek olmadığı kabul edilerek bu bildiri hazırlanmıştır. Böylece, para arzı daha iyi kontrol edilecek ve vadesiz mevduat devlet müdahalesine gerek kalmaksızın sürekli emniyet içinde olacaktır. bkz. (Dixhoorn, 2013:7).

gidilerek Mart 1933’de Acil Bankacılık Kanunu (Emergency Banking Act) çıkarılmıştır. Chicago Üniversitesindeki iktisatçıların “Bankacılık Reformuna Dair Bildirisi” tam da bu zamana denk gelmektedir. Dağıtılan bu bildirilerden biri o dönemki Tarım Bakanı tarafından ABD Başkanı Roosevelt’e iletilmiş, Mart ile Kasım aylarında dağıtılan bildiriye gelen yorum ve eleştirilere göre Kasım 1933’de “Bankacılık ve Para Reformu”²⁷ adında başka bir bildiri hazırlanmıştır (Phillips, 1992:8,14).

Mart 1933’de yayımlanan bildiride öne çıkan önerilerden biri, kasasında banknot ve merkez bankasındaki hesabında %100 oranında rezerv tutacak yeni bir tür mevduat bankası oluşturulmasıdır. Diğer bir öneri ise özel banka kredilerinin merkez bankası kredileriyle iki yıllık bir geçiş süreci içerisinde değiştirilmesidir. Kasım ayındaki bildiriye eklenen maddeler ise basit bir para politikası kuralını kanunlaştırmak ve Kongre tarafından belirlenmiş bir fiyat düzeyini tutturaktır (Phillips, 1992:15). Phillips, Senatör Cutting’in cesaretlendirmesiyle Kasım ayındaki bildiriye kaleme alanlardan biri olan H. Simons, Chicago Planı doğrultusunda bir kanun teklifi hazırlamak istediğini, ancak bunun için yeterli teknik kabiliyete sahip olmaması sebebiyle teklifi bir gazete yazarı hazırladığını anlatmaktadır (Phillips, 1992:19). Senatör Cutting tarafından Haziran 1934’te sunulan bu teklif kanunlaşmamıştır. Cutting, Federal Para Otoritesi kurulmasını ve %100 rezerv zorunluluğu getirilmesini içeren aynı kanun teklifini Mart 1935’te tekrar sunmuş, ancak bu teklif de kanunlaşmamıştır (Phillips, 1992:35).

Phillips, Chicago Planının 1933-35 döneminde ABD’de tüm çabalara rağmen hayata geçememesinin sebebini Planın ilkelerinin kabul görmemesinden kaynaklanmadığını, siyasi menfaatlerin buna mani olduğunu belirtmektedir. O dönemde kanunlaşan bankacılık mevzuatı, Chicago Planının uç bir alternatif olarak durması sebebiyle karar vericilerin daha da cesaretlenmesini ve Federal Rezervin kontrolünün güçlenmesini sağlamıştır (Phillips, 1992:41). Nitekim Glass-Steagall Bankacılık Kanunuyla (1933) ticari bankacılık ile yatırım bankacılığı birbirinden ayrılmış, federal mevduat sigortası ortaya çıkmış, rezerv zorunluluğu getirilmiştir.

²⁷ Bkz. Simons v.d. (1933)

Chicago Planın destekçilerinden Irving Fisher para arzının ancak devletin oluşturduğu parasal bir otorite tarafından kanuni bir düzenlemeye göre artırılmasını önermektedir. Chicago Planında para otoritesi yerine benzer sorumlulukların merkez bankasınca üstlenilmesi öngörülmüştür. Fisher, Kısmi rezervden tam rezerve geçiş sürecinde bankaların rezerv eksikliklerini tamamlamaları için devletin bankalara faizsiz ve vadesiz borç verebileceğini ve bankaların varlıkları üzerinde kanuni rehin hakkına sahip olabileceğini önermektedir (Fisher, 1936:13). Benzer öneriyi yapan Douglas v.d.'e göre, bankaların rezervlerini yüzde yüz oranına getirerek mevduat miktarı ile rezerv miktarını eşitlemelerini sağlamak için, mevduat saklayan her bankaya gereken nakdi faizsiz biçimde borç vermek üzere bağımsız bir para otoritesine yetki verilecektir. Söz konusu nakit Federal Rezervin bastığı banknotlar, diğer Federal Rezerv kredileri, Birleşik Devletler banknotları ve diğer kanuni kâğıt paralar şeklinde olabilir (Douglas v.d.,1939:22). Douglas v.d.'nin önerdiği diğer bir yöntemle göre, belirli bir azami seviyeye kadar bankanın elindeki devlet tahvillerinin nakit yerine sayılması ve bankanın talebi üzerine bu tahvillerin devlet tarafından nakde çevrilmesidir. Bankaların rezerv olarak devlet tahvili tuttukları göz önüne alındığında, bu yöntemi uygulamak daha kolay olacaktır (Douglas v.d., 1939:24).

Fisher'in önerisine göre, para arzının kontrolü bağımsız para otoritesinde olacak ve bu kurum para arzını artıran nüfus ve ticaret hacmine göre artıracaktır. Bankaların para üretmesi son bulacak ve bankaların rezervlerindeki devlet tahvillerinin yerini devletin bastığı banknotlar alacağı için devletin borcu azalacaktır. Böylece, bankaların para üretme işinden kazanç elde etmeleri engellenmiş olurken, bu kazancı devlet elde etmiş olacaktır. Fisher'ın bu süreçte önerdiği adımlar özetle şu şekildedir:²⁸

- 1) Para basma yetkisi sadece Para Otoritesine verilecektir. Para Otoritesi bankaların elindeki devlet tahvillerini bastığı parayla alarak bankalardaki vadesiz mevduatlara karşılık tutulan rezervlerin tamamen fiziki para olmasını sağlayacaktır. Kamuoyunun elindeki devlet tahvillerinin yeterli bir miktarını da satın alarak tedavüldeki para miktarını belirli bir seviyeye getirecektir.

²⁸ Bkz. (Fisher, 2009:Bölüm 2)

- 2) Bu noktada para arzı sabit tutulabilir ama para arzının daima sabit kalması uygun değildir. Çünkü artan nüfus ve ticaret hacmi göz önüne alındığında bu durum deflasyona sebep olacaktır. Bu nedenle, para arzını dengede tutmak için Para Otoritesine tahvil ve diğer benzer araçları alma ve satma yetkisi verilmelidir.
- 3) Kaydi para üretimine yol açacak tüm yollar kapatılacaktır.

Fisher'ın tam rezerve dair önerilerini eleştiren Angell, desteklediği Chicago Planının uygulamasına yönelik bazı farklı öneriler getirmektedir. Angell'in önerilerinde öne çıkan hususlar şu şekildedir (Angell, 1935:30-34):

- 1) Ticari bankalar ile merkez bankaları aldıkları yeni paraya eşit değerde toplam varlıkları üzerinde hükümete öncelikli alacak hakkı vereceklerdir. Faizsiz olan bu alacak hakkı zamanla geri ödenecek veya ortadan kalkacaktır. Bankalardaki vadesiz mevduat hesapları hükümet adına bankalarca işletilecek, bunlardan doğan yükümlülükleri ise hükümet üstlenerek mudileri koruyacaktır. Böylece bankaların mevduatı kredi olarak kullanması engellenecektir.
- 2) Bankalardaki vadeli mevduatın yükümlülükleri bankalarda kalacak olup bu tür mevduata bankanın tüm varlıkları dayanak olacak, yalnızca hükümetin genel bir alacak hakkına konu olabilecektir. Vadeli mevduat ise alım satımı yapılabilir farklı vadeli faizli senetlere dönüştürülecektir.
- 3) Hükümet adına vadesiz mevduat hesabı işleten her banka toplam kazancından bir kısmını ortak bir havuza, hükümetin bankanın toplam varlıklarından alacak hakkına orantılı olarak, yılda bir veya altı ayda bir ödeyecektir. Hükümet, adına bankalarca işletilen toplam mevduattan kendi işlettiği kısma orantılı olarak banka ortak havuzdan pay ödemesi alacaktır.
- 4) Toplam para arzı nüfusun büyüme oranına ve paranın tedavül hızına göre ayarlanacaktır. Bu tedrici ve kısa vadeli değişimler dışında para arzı sabit tutulacaktır.

Fisher, rezerv oranının yüzde yüze çıkmasıyla bankaların ihtiyaç duyacağı rezerve dair Angell (1935)'in devletin kredi vermesi önerisini beğenmemiş olup,

bunun yerine bankaların elindeki devlet tahvillerinin yeni basılan parayla satın alınması önerisini yinelemiştir. Bu sayede, tam rezervin getireceği öncelikli fayda devlet borcunun bir gecede ödenecek olmasıdır (Fisher, 1936:19).

Rafa kaldırıldıktan uzun yıllar sonra 2007-08 Küresel Krizi ile yeniden gündeme gelen tam rezerv akımının önemli çalışmalarından biri olan Benes ve Kumhof (2012), Fisher'ın iddialarını sınamaktadır. Kısmi rezerv esasında çalışan bankacılık sisteminden Chicago Planı doğrultusunda tam rezerv bankacılığına geçiş süreci anlatılırken bu çalışmadan yararlanılmıştır. Benes ve Kumhof, ABD'de hükümetin ve bankaların bilançolarından yararlanarak Dinamik Stokastik Genel Denge Modelinde Chicago Planına göre bir bankacılık sistemi modelini ABD ekonomisi için uyarlamıştır. Bu bağlamda, geçiş dönemi iki ayrı aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, bankaların bilançoları değişmemiş biçimde durmaktadır. Ancak, bankalar ellerindeki mevduatın tamamı için rezerv bulundurma gerekliliği yüzünden hazineden borçlanmak zorundadır. Dolayısıyla, bankaların aldıkları hazine kredisine eşit tutarda rezervleri artacaktır. İkinci olarak, yatırım kredileri dışında bankaların özel sektöre ve devlete verdikleri kredilerin anaparaları, kredi geri satın alımı yoluyla hazine kredisine karşılığında silinmiş olacaktır. Ayrıca, bankalar net değerlerini oldukça azalan sermaye yeterliliği gereksinimi ile aynı çizgide tutmak için özsermayelerinin bir kısmını geri ödeyebilirler (Benes ve Kumhof, 2012:49).

Şekil 2.1'de geçiş döneminde konsolide finansal sistemin bilançosundaki değişim görülmektedir. Ekonomi yeni bir durağan duruma yaklaştığı için olması muhtemel sonraki değişimler göz ardı edilmiştir. Chicago Planı öncesi durumda bilançonun pasif tarafında duran özsermaye ve mevduatın GSYİH'a oranı sırasıyla %16 ve %184'tür. Bilançonun aktif tarafında bulunan devlet tahvillerinin ve yatırım kredilerinin GSYİH'a oranı sırasıyla %20 ve %80'dir. Girişim sermayesi kredileri, tüketici kredileri ve konut kredilerinden oluşan kısa ve uzun vadeli kredilerin GSYİH'a oranı ise %100'dür. Geçiş süreci şekilde iki aşama halinde gösterilmiştir. Bankaların ellerindeki mevduatı tamamen rezervle desteklemeleri için mevduat tutarına denk miktarda hazineden kredi almaları sonucunda bilançonun aktif tarafında rezervler ve pasif tarafında hazine kredisine GSYİH'nın %184'ü kadar artacaktır. Şeklin en sağında görüldüğü gibi, devlet tahvilleri hazine kredisine

karşılığında terkin edilirken, devletin bankalara transfer ettiği kredi ise yatırım kredisi dışında bankaların özel kesime verdikleri vadesi gelecek kredilerin anaparalarının geri ödenmesi amacıyla kullanılacaktır. Resmi sermaye yeterliliğinin azalmasıyla özsermayenin bir kısmının geri ödenmesi mümkündür, ancak özsermayenin değişmeyeceğini varsayılmıştır. Bu durumda konsolide finansal sistem bilançosunun son halinde özsermaye, hazine kredisi ve mevduat GSYİH'nın sırasıyla %16'sı, %64'ü ve %184'ü olmaktadır (Benes ve Kumhof, 2012:7).

Şekil 2.1: Chicago Planı - Geçiş Döneminde Banka Bilançosundaki Değişiklikler (GSYİH'nın yüzdesi)

Chicago Planı Öncesi				Geçiş Süreci 1				Geçiş Süreci 2			
20	Devlet Tahvilleri			20	Devlet Tahvilleri						
100	Kısa ve Uzun Vadeli Krediler	Mevduat	184	100	Kısa ve Uzun Vadeli Krediler	Mevduat	184	184	Rezervler	Mevduat	184
80	Yatırım Kredileri	Özsermaye	16	80	Yatırım Kredileri	Özsermaye	16	80	Yatırım Kredileri	Hazine Kredisi	64
										Özsermaye	16
				184	Rezervler	Hazine Kredisi	184				

Kaynak: (Benes ve Kumhof, 2012)

Şekilde 2.1'de görüldüğü gibi, mevduat tamamen rezervlere dayalı olurken, kredi kısmında yalnızca yatırım kredileri bulunmakta olup, bu krediler özsermaye ve hazine kredisi ile finanse edilmektedir. Burada aslında bilanço ikiye bölünmüştür; üst kısımda mevduat bankasının bilançosu yer alırken alt kısımda kredi kuruluşununki yer almaktadır. Mevduat bankası mudilerin mevduatını yüzde yüz rezerv karşılığında saklamakta ve hesaplar arası ödeme sistemini yürütmektedir. Kredi kuruluşu ise finansal aracılık fonksiyonunu yerine getirerek kreditorlerin yatırdıkları fonlar ve kendi özsermayesi karşılığında kredi kullanılabilecektir (Dixhoorn, 2013 8). Burada bir ticari bankadan iki farklı kuruluş doğmaktadır. Ticari bankanın aktifleri kredi kuruluşunun eline geçmiş olmaktadır, ancak ticari bankanın yükümlülükleri arasında yer alan mevduat yerine hazine kredisi bu kuruluşa geçeceği için söz konusu kuruluş

mudiler yerine hükümete borçlu olacaktır. Kredi kuruluşu hazine kredisinin bir kısmını elindeki devlet tahvilleriyle ödeyecektir. Hazine kredisinin diğer bir kısmı ise, bankadan kullanılan kısa ve uzun vadeli kredisi kredilerin geri ödenmesinde kullanılacaktır. Böylece ekonomideki özel sektör borç stoku azaltılmış olacaktır (Dixhoorn, 2013:9).

Şekil 2.2’de hükümetin bilançosu yer almaktadır. Chicago Planı öncesinde bilançonun pasif tarafında hükümetin yükümlülükleri durumundaki devlet tahvilleri yer alırken aktif tarafında diğer net varlıklar²⁹ yer almakta olup her ikisi de GSYİH’nın %80’i kadardır. GSYİH’nın %184’ü oranında hazine kredisi hükümet için yeni bir finansal varlığı göstermekteyken, buna eşit miktarda rezerve konulmak üzere basılan para hükümetin yeni özsermayesini göstermektedir. Özel kesim borçlarının terkin edilmesiyle hazine kredisi ve hükümetin özsermayesi GSYİH’nın %100’ü kadar azalırken, bankaların ellerindeki devlet tahvilleri gibi devletten alacaklarının terkin edilmesiyle birlikte devlet borcu ve hazine kredisi GSYİH’nın yüzde 20’si oranında azalacaktır (Benes ve Kumhof, 2012:8). Bilançonun nihai durumuna bakıldığında, devletin borç stokunun azaldığı ve bunun yerine özsermayesinin arttığı görülmektedir. Bu uygulama sonucunda devletin faiz giderleri düşmektedir.

Şekil 2.2: Chicago Planı - Geçiş Döneminde Hükümet Bilançosundaki Değişiklikler (GSYİH’nın yüzdesi)

Chicago Planı Öncesi		Geçiş Süreci 1		Geçiş Süreci 1	
80	Diğer Net Varlıklar	80	Diğer Net Varlıklar	80	Diğer Net Varlıklar
	Devlet tahvilleri (Borç)		Devlet tahvilleri (Borç)		Devlet Tahvilleri (Borç)
	80		80		60
					Rezervler ile Kredi Geri Satın Alımlarının Farkı (Özsermaye)
				64	84
					Hazine Kredisi (Finansal Varlıklar)
					184
					Rezervler (Özsermaye)
					184

Kaynak: (Benes ve Kumhof, 2012)

²⁹ Diğer net varlıklar, hükümet bilançosunu denkleştirmek için konulmuş tanımlı olmayan diğer varlıklardır.

Benes ve Kumhof, Fisher (2009)'da sayılan ve Chicago Planının sağlayacağını iddia ettiği başlıca avantajları sınavarak bunların doğrulandığı sonucuna ulaşmıştır. Chicago Planının uygulanmasıyla kredi döngüsü daha iyi kontrol edilerek iş döngüsündeki dalgalanmaların azaldığı, banka iflaslarının ortadan kalktığı ve kamu borcu ile özel kesim borcu düzeylerinin ani şekilde büyük oranda düştüğü bulguları elde edilmiştir (Benes ve Kumhof, 2012:55). Bunun dışında, ekonominin durağan durumundaki enflasyon oranının sıfıra yaklaştığı görülmüştür. Bu sonuç, tam rezerv bankacılığında devletin para basmasının yüksek enflasyona yol açacağı iddialarını yanıtlamaktadır (Benes ve Kumhof, 2012:56).

Parasal düzenle ilgili yapısal bir çerçeve çizen ve bu bağlamda Chicago Planını destekleyen Friedman bazı öneriler sunmaktadır. Devlet vergi gelirleriyle veya para basarak harcamalarını finanse edecek ve faizli borçlanma senedi ihraç etmeyecektir. Merkez bankası ise açık piyasada işlem yapmayacaktır. Para arzı bütçe açığı veya fazlasına göre değişecek olup, bütçe açığı para miktarının azalması anlamına gelecektir. Tam rezerve geçildiğinde satın alınanlar dışında kalan devlet tahvilleri ise ya vadesiz (geri ödemesiz) tahvile dönüştürülerek borç stoku sabitlenecek ya da para arzı artırılarak bu tahviller satın alınacaktır (Friedman, 1948:250-251).

2.2.2. Safi Emtia Standardı Önerisi (Pure Commodity Standard)

Safi emtia standardına göre, nakit para ve merkez bankası rezervlerinin yanı sıra, banka mevduatı da dâhil olmak üzere ekonomideki tüm paranın emtiaya dayalı olması gerekmektedir. Bu fikir akımının öncüsü olarak David Ricardo'yu gösterebiliriz. Ricardo, İngiltere Merkez Bankasının kâğıt para basma ve kredi yoluyla başkalarına borç para verme şeklinde iki faaliyet yürüttüğünü, bunların birbirinden ayık olduğunu ve aralarında önemli bir bağ olmadığını, bu alakasız faaliyetlerin farklı yapılar altında birbirinden bağımsız olarak yürütülebileceğini belirtmektedir (Ricardo, 1824:1).

Ricardo, İngiltere Merkez Bankasının metal paraya ikame olarak kâğıt para bastığını, Bankanın bu imtiyazının elinden alınması gerektiğini, para basma işinin aynı düzenlemeye tabi bir şekilde devlet eliyle ama kâğıt para yerine metal para basılarak yürütülmesini önermektedir. Eğer hükümet, Bankadan borçlanmak yerine para basma konusunda tek yetkili olursa, bunun oluşturacağı tek fark devletin ödediği faiz olacak ve bu durumun bankacılar dışında topluma olumsuz bir etkisi olmayacaktır (Ricardo, 1824:2).

Ricardo, hükümetin para basma imtiyazını suistimal edebileceği konusundaki çekincelere karşı, hükümetçe tayin edilecek ancak hükümet tarafından görevden alınmayacak yetkililerden oluşan bir komisyonun para arzı konusunda tek söz sahibi olabileceği ve hükümete asla kredi vermeyeceği bir model önermektedir (Ricardo, 1824:10). Para arzının azalması durumunda, komisyon, yeni kâğıt para basarak piyasadaki devlet tahvillerini satın alabilir ve basılacak yeni kâğıt para için ithalat yoluyla altın külçe satın alabilir (Ricardo, 1824:32).

Kredi veren bankaları merkez bankası ve kaydi para üreten bankalar olmak üzere iki sınıfa ayıran Mises, merkez bankasının ayrıcalıklı konumuyla para basma konusunda tekel olduğunu, buna karşın, ne kadar itibarlı veya sağlam olursa olsunlar, kaydi para basma kapasiteleriyle diğer bankaların merkez bankasıyla rekabet edecek güçleri olmadığını belirtmektedir. Bu bankalar ürettikleri kaydi paraya karşılık yeterli miktarda varlık buldurmalarıdır (Mises, 1953:326). Yaşadığı dönemde altın standardına dönülmesini öneren Mises, iktisadi ve teknik açıdan bunun mümkün olduğunu savunmuştur. Bu doğrultuda, öncelikli olarak enflasyonun önlenmesi için daha fazla para basılmamalı ve bankaların daha fazla kaydi para üretmesine izin verilmemelidir. Bu sayede reformun ilk gününde hâlihazırda var olmayan vadesiz mevduata karşılık %100 oranında rezerv tutulmaya başlanacaktır. Altının alım satımına ve saklanmasına yönelik tüm kısıtlamalar kaldırılarak altının piyasada dolaşımını tekrar serbest hale getirilecektir (1953:448). Değişirme Ajansı (Conversion Agency) adında kurulacak kuruluşa hükümet altın külçe şeklinde yeni bir kurdan hesaplanmış belirli bir miktarda geri ödemesiz ve faizsiz kredi verecektir. Değişirme Ajansının fonksiyonlarından biri, kredi olarak verilen altını belirlenmiş kurdan ABD Doları karşılığında piyasada satmaktır. Bir süre sonra, darphane yeterli miktarda yeni

Amerikan altınını basmış olduğunda, Değişirme Ajansı kâğıt para ve banka çekleri karşılığında altın sikkeleri dağıtmakla yükümlü olacaktır. Ajansın diğer bir fonksiyonu, kendisine getirilen altınları yasal bir kur karşılığında kâğıt para karşılığında almaktır. Bu fonksiyonu yerine getirebilmesi için, ajansa karşılığında %100 altın rezerv tutmak kaydıyla kâğıt para basma yetkisi verilmelidir (Mises, 1953:449).

Hazine, reformun başlangıcından önce yasal ödeme aracı olarak kabul edilen her tür Amerikan banknotu, madeni parası veya çeki karşılığında yasal bir kurdan Değişirme Ajansına altın külçe veya yeni Amerikan madeni parası satmakla mükellef olacaktır. Bu şekilde, zaman içinde reformdan önce basılmış kâğıt para ve banka mevduatı ile birlikte hükümetin altın rezervleri de azalacaktır. Paranın nakit olarak altın şekilde elden ele dolaşması gerektiğini savunan Mises, tüm alışveriş işlemlerinin altınla yapılması gerektiğini belirtmektedir (Mises, 1953:450).

Bu sürecin piyasadaki tüm kupürlü paraların tedavülden çekilmesiyle başarılı olabileceğini belirten Mises, yeni parasal düzende yasal ödeme aracı olarak eski stok ve yeni stok şeklinde iki tür kâğıt para bulunacağını ifade etmektedir. Eski stok, reformun başlangıç anında mevcut bulunan ve yasal ödeme aracı olarak kabul edilen her tür kâğıt parayı kapsamaktadır ve bu tür paranın basılması artık kesinlikle yasaktır. Hazine, yeni altın sikkelerle tedavüldeki tüm banknotları yasal bir kurdan belirli bir süre içinde çekmekle mükellef olacak ve eski stok tamamen yok olacaktır (Mises, 1953:451).

Mises, tam rezerv sisteminin tam anlamıyla bir altın standardıyla uygulansa bile, hükümetin bankacılık sistemine her tür müdahalesinin sebep olduğu sorunları tamamen ortadan kaldırmaya yeterli olmayacağını iddia etmektedir. Daha fazla kredi genişlemesinin önüne geçebilmek için asıl yapılması gereken, bankacılığın ticaret hukuku ve medeni hukukun genel ilkeleri altına konulması ve sözleşmelerin gerektirdiği yükümlülükleri tam olarak yerine getirme konusunda herkesin zorlanmasıdır. Ayrıca, merkez bankasının var olmadığı serbest bankacılık sisteminin kredi genişlemesinden kaynaklanan sorunlar için tek yol olduğunu, yalnızca serbest

bankacılığın piyasa ekonomisini krizlere ve buhranlara karşı koruyabileceğini belirtmektedir (Mises, 1996:443).

Hayek, son kredi mercii ile milli rezerve olan ihtiyaç arasındaki farka dikkat çekmekte, belli bir bölge veya ülkedeki tüm bankaların tek bir milli rezerve bel bağlamaları gerektiğini ifade etmektedir. Mises'ın savunduğu serbest bankacılığı tamamen uygulanamaz bir model olarak gören Hayek (1989:76-77), o dönemde bankacılık reformuna dair ortaya çıkan en ilginç önerinin Chicago Planı olduğunu belirtmektedir. Chicago Planının teorik açıdan doğru ve uygulanabilir olmasının yanı sıra sorunun köküne indiğini savunmaktadır. Önerinin en uygulanabilir yanının, bankalara yeterli miktarda kâğıt para verilerek mevduata karşılık %100 oranında rezerv tutmalarını ve daima bu oranı korumak zorunda bırakılmalarını sağlamak olduğunu belirtmektedir. Plan bu şekliyle uluslararası bir para biriminin oluşturulması için de kullanılabilir. Buna göre, her ülkedeki paranın tamamı %100 oranında altına dayalı olacak ve bundan sonra ülkedeki altın miktarındaki değişime orantılı şekilde ülkedeki para tedavülü değişecektir (Hayek, 1989:81).

Hayek, Planın hayata geçmesiyle para benzeri likit varlıkların azalacağını ve paranın tek tip olacağını, kaydi para da bu çerçevede ele alındığında mevduat bankacılığının ortadan kalkacağını belirtmektedir. Ancak, 1844 senesinde İngiltere Merkez Bankasına kâğıt para basma konusunda tekel olma yetkisi veren Bankacılık Kanununun banka mevduatındaki hızlı büyümeyi önleyemediğini belirterek, Chicago Planının da benzer bir başarısızlığa uğrayarak yeni tür para ikamelerinin ortaya çıkmasından endişe duymaktadır (Hayek, 1989:82). Paranın tanımı konusunda net bir ayırım yapmak mümkün değildir ve para olarak kabul edilen aracın arzını net biçimde sabitlemek ciddi sorunlara yol açacaktır. Yine de, para olarak kullanılan araçların çeşitliliği sıkıntıların kaynağıdır ve bu çeşitliliğin olabildiğince ortadan kaldırılması gerekmektedir (Hayek, 1989: 83).

Rothbard, kısmi rezerv bankacılığının eldeki maldan daha fazla miktarda ödeme taahhüdü verilmesi anlamına geldiğini ve bunun bariz bir dolandırıcılık olduğunu belirtmektedir. Bankaların sahte para basarak meşrulaştırılmış kalpazanlık faaliyeti içine girdiklerini ve kısmi rezerv bankacılığı sisteminin piyasa ekonomisinin

hem ahlaki açısından hem de temel dayanakları ve kurumları açısından bir felaket olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle tam rezerv bankacılığını destekleyen Rothbard, kendi önerisinin Chicago Planından önemli bir farkının rezervlerin kâğıt para yerine altın veya gümüş şeklinde tutulması olduğunu belirtmektedir (Rothbard, 2001:43-44).

Rothbard, bankalarda karşılığında rezerv bulunmayan mevduatın değişik vadelerde borç senetlerine dönüştürülmesini önermektedir. Bu şekilde para arzında muazzam bir düşüş olacak, basit biçimde kredinin farklı bir sureti olan bu mevduattaki dönüşüme mudiler itiraz etmeyecek ve tam rezerv destekçileri de memnun olacaktır. Bu borç senetlerinden satın alınması mevcut paranın tasarrufa ve yatırıma dönüşmesini sağlayacak, para arzında sağlıksız bir artış önlenmiş olacaktır. Banka çekleri ile mevduat standart parayı çekme hakkı veren banka makbuzlarına dönüşecektir. Hukukta bir ödünç veya borç muamelesi olarak kabul gören mevduat ise vedia muamelesi olarak kabul edilmiş olacaktır (Rothbard, 2001:47).

Rothbard'ın önerdiği modelin ilk adımında %100 rezerv sistemine geçilecektir. Bunun için ya bir ons altın 35 ABD Dolarına eşitlenerek deflasyon yapılacak, ya mevcut Dolar arzına eşit miktarda altın stoku olacak şekilde Doların altına karşı değeri yükseltilecek, ya da bu iki seçenek harmanlanacaktır. İkinci olarak, Federal Rezerv sisteminin tasfiyesiyle ve mevduata karşılık kanunen %100 rezerv şartıyla birlikte hükümetin elindeki altın stokunun alınarak bankaların ve halkın eline geçmesi sağlanacaktır. Üçüncü adım Hazinesinin ve Federal Rezervin para basma fonksiyonlarının özel bankalara geçirilerek müşterilerin takdirine göre tüm bankaların mevduat veya çek yoluyla para basmasına izin verilmesidir. Dördüncüsü, gümüş külçenin ve bunu temsilen bankalarca ihraç edilecek olan gümüş sertifikalarının altına karşı değerinin sabit hale getirilmesidir. Beşinci olarak Dolar terimi ortadan kaldırılarak gram altın veya ons altın şeklinde ağırlık birimlerinin kullanılmasıdır. Son olarak, altın ve gümüşün kamusal bir otorite yerine özel kesim tarafından sikke olarak basılmasını önermektedir (Rothbard, 2001:69-70).

Huerta de Soto, krizlerden ve buhranlardan uzak istikrarlı bir finansal ve parasal sistemin kurulmasını sağlamak üzere bankacılık sisteminde her zaman tam

rezerv tutma zorunluluğunu içeren ve üç temel unsurdan oluşan görüşünü anlatmaktadır. Bahsedilen üç unsurdan birincisi para birimini seçme özgürlüğü olup, paranın basılması ve değerinin kontrolü hususunda devletin veya merkez bankasının hiç bir müdahalesi olmamasıdır. Bu nedenle, yasal ödeme aracı kavramı ve bununla ilgili kanuni düzenlemeler ortadan kaldırılarak vatandaşlara seçme hürriyeti verilmeli, finansal piyasalarda deregülasyona gidilmelidir (Huerta de Soto, 2009:737). Şimdiki haliyle paranın süreç içerisinde devlet elinden çıkıp özelleşmesiyle sonunda tek hâkim para altın olacaktır. Altının yerine yeni bir para birimi düşünmek yersizdir, ancak uzun bir tarihi süreç boyunca kullanılmış ve toplumda mübadele aracı olarak genel kabul görmüş olan altın veya gümüşe dayalı olan bir para birimi kabul edilebilir. Geçiş sürecinden itibaren altının genel kabul edilen para birimi olduğunu onaylayarak veya diğer para standartlarının kendiliğinden ve tedrici girişine izin vererek piyasanın gelişmeye devam etmesinin sağlanmasını önermektedir (Huerta de Soto, 2009:739).

İkinci unsur bankacılık mevzuatının yürürlükten kaldırılması ve finansal piyasayı düzenleyen ve denetleyen tüm kurumlar ile merkez bankasının ortadan kaldırılmasıdır. Serbest bankacılık anlamına gelen ve bankaların geleneksel hukuk ilkelerine bağlı çalışacakları bu düzende, bankaların ellerindeki vadesiz mevduat karşılığında %100 oranında rezerv tutmaları gerekmektedir. Serbest bankacılık tam rezerv tutma kuralının ihlal edilebileceği anlamına gelmemekte olup, genel hukuk ilkelerinin çizdiği çerçevede serbest bankacılığı kısıtlayacak bir hüküm getirme gereği bulunmamaktadır (Huerta de Soto, 2009:740).

Son unsur, serbest bankacılık sisteminde tüm aktörlerin başta tam rezerv zorunluluğu olmak üzere geleneksel hukuk ilkelerini gözetmesi ve çizginin dışına çıkmaması gereğidir. Merkez bankasını veya parasal ya da finansal sistemin kontrolünden sorumlu olan merkezi otoritenin ortadan kaldırılması için gereken tek şey, toplumun eski zamanlardaki gibi altın veya gümüşü para olarak kullanmasının önünün açılmasıdır. Serbest piyasa ekonomisi ancak temel haklara dayalı bir çerçevede işleyebileceği için, tamamen serbest olan tam rezerv oranını sağlayarak mudilerin hakkını koruyan bir bankacılık sisteminin varlığı gereklidir (Huerta de Soto, 2009:742).

2.2.3. Devlet Parası Sistemi Önerisi (Sovereign Money)

Pozitif Para (Positive Money) ile Yeni İktisat Kurumu (New Economics Foundation) tarafından desteklenen devlet parası sistemi günümüz parasal sisteminden iki önemli noktada ayrılmaktadır. Öncelikle, merkez bankası temel para politikası aracı olarak politika faiz oranını kullanmayı bırakacak, bunun yerine doğrudan bastığı paranın oransal büyüklüğüyle para politikasını yürütecektir. Diğer taraftan, ticari bankalar vadesiz mevduat suretinde para üretme imkânlarını kaybedecekler, teoride iddia edildiği şekilde sadece finansal aracı olacaklardır. Özetle, bankaların ürettikleri kaydi paranın yerini tamamen devletin bastığı para alacaktır (Dyson v.d., 2010:4).

Devlet parası olarak isimlendirilen tam rezerv bankacılığı modeli önerisinin öncüsü sayabileceğimiz, Kimya dalında Nobel ödülüne sahip Frederick Soddy, bu modeli milli para olarak isimlendirmektedir. Soddy, antik Yunan ve Sparta'da piyasada tedavülde bulunan toplam sikke miktarının kamuoyunca bilindiğini belirterek bunun günümüzde de aynı şekilde olması gerektiğini ve toplam para miktarını artırma veya azaltma gücünün bankacılık sisteminin elinden alınarak milletin merkezi kontrolü altında olması gerektiğini savunmuştur (Soddy, 2003:203). Bu şekilde bankaların para üretmesinin önüne geçilerek tedavüldeki para miktarı istikrarlı bir seviyede tutulabilecektir.

Devlet sadece kendisi para basmaya karar verdikten sonra bankalara makul bir süre tanıyarak zamanla vadesiz mevduat hesabında tutulan paradan kredi vermeyi durdurmalarını ve bu iş için yalnızca vadeli mevduat hesabını kullanmalarını isteyecektir. Para üretme ve ürettikleri bu kaydi parayı faizli kredi olarak kullandırma gibi bir gelir kaynağından mahrum kalan bankalar hesap işletim ücreti gibi başka kaynaklara yönelmelidir. Bankalara kredi borcu olanların bu krediler karşısında gösterdikleri teminatları satmaları ya da devletten veya bir başka kaynaktan borçlanmalarını gerekecektir. Devlet ise yeni para basarak bankalardaki devlet borçlanma senetlerini geri alacak ve bunları yok edecektir. Yeni basılan para ileride bankalar tarafından vadesiz mevduata karşılık yüzde yüz oranında tutulacak ve tam

rezerve geçilmiş olunacaktır (Soddy, 1961:174). Soddy, bu sisteme geçildiğinde ülkedeki toplam para miktarının değişmeyeceğini ve bu işlem neticesinde vergilerdeki düşüşle kamuoyunun bu sürecin işlemiş olduğunu bileceğini belirtmektedir. Bankalar ise yalnızca belirli bir süre kullanılmak istenmediği için mülkiyeti kendilerine transfer edilmiş olan vadeli mevduat hesaplarındaki parayı kullanarak kedi verebileceklerdir (Soddy, 1961:175).

Soddy, burada amacın geçerli muhasebe işlemlerini veya diğer finansal kurumları kontrol altına almak olmadığını, sadece bankaların kaydı para üretiminin durdurularak paranın millileştirilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Geçiş sürecinde para arzının artırılmasında ölçüt olmak üzere bir fiyat endeksi belirlenmesi açısından orta gelir düzeyindeki ortalama bir hane halkının en önemli harcamalarının maliyetine göre bu endeksin sabitlenmesini, bankaların daima tam rezerv tutmalarını, bağımsız bir milli istatistik ofisinin kurulmasını ve darphanenin tüm parayı basacak şekilde yeniden yapılandırılmasını önermektedir (Soddy, 2003:211). O dönem için öngörülen istatistik ofisi şartı günümüzde çoğu ülkede karşılanmış olup, darphanenin yapılandırılması gereksinimi ise günümüz teknolojik imkânları ve paranın elektronik ortamda varlığı nedeniyle geçerliliğini yitirmişir denebilir.

Positive Money, tam rezerv bankacılığının hayata geçirilmesine dair önerisini İngiltere üzerinden bir örnekle anlatmıştır. Sistemin hayata geçmesiyle bankalardaki mevduat hesapları gerçek para olacak ve sadece İngiltere Merkez Bankası bunların toplam miktarını artıracaktır. Devlet parası sisteminde para basma rolünü tek başına üstlenen merkez bankasının hükümetin enflasyon hedeflerine göre bunu yürütmesi için ne kadar para basılacağı kararını banka bünyesindeki Para Politikası Kurulu verecektir. Tabi ki Kurulun siyasi etki ve nüfuzdan tamamen bağımsız olması gerekir. Kurul para arzının artmasına karar verdiğinde, merkez bankası yeni parayı hükümetin “Merkezi Hükümet Hesabının” bakiyesini artırarak oluşturacaktır. Yeni oluşan bu para geri ödemesiz olup bir borç teşkil etmeyecektir. Yeni yaratılan para vergi gelirlerine eklenerek hükümetin harcaması sağlanacaktır. Yani bu parayla harcamalar artacak, ulusal borç ödenecek veya vergi oranları azaltılabilecektir. Sonuç olarak, yeni yaratılan parayı harcamak ilk anda tamamen hükümetin kontrolünde olacak, ancak ne kadar para yaratılacağı konusunda hükümetin hiçbir kontrol veya

etkisi bulunmayacaktır. Mevduat bankaları ise yalnızca tasarruf toplayarak veya kendi sermayelerini kullanarak kredi verebileceklerdir (Positive Money, 2012:3).

Hükümetin, hesabına eklenen yeni oluşturulmuş bu parayı farklı şekillerde kullanarak dağılımını sağlayabileceğini yönelik Dyson v.d. bazı fikirler sunmuştur. Mesela, her vatandaşın banka hesaplarına eşit miktarda para aktarılması en yaygın ve eşit şekilde paranın dağıtılmasını sağlamış olur. Vergi indirimleri veya vergi iadeleri yoluyla vatandaşın vergi yükü indirilerek yeni üretilen para ile azalan bütçe gelirleri dengelenebilir. Benzer şekilde, hükümet harcamaları artırılarak yeni parayla finanse edilebilir. Diğer bir yol ise özel sektöre kredi verilerek veya teşvikler sağlanarak yatırımları artırıcı bir etki sağlayabilmektir (Dyson v.d., 2016: 31).

Devlet parası sistemine geçiş için iki farklı süreç öngörülmekte olup biri tedrici geçiş, diğeri ise ani geçiştir. Tedrici geçiş süreci için iki farklı yol izlenebilir. Birincisinde, piyasada kullanılmakta olan para vadesiz mevduattan oluşmaya devam edecek olup bunların mevduat sigortası kapsamına alınmaları gerekir. Merkez bankası yeni parayı üretmek için yeni merkez bankası rezervleri oluşturur ve bununla aynı miktarda ve eşzamanlı olarak vatandaşlara ait yeni banka mevduatı oluşturulur. İkincisinde, merkez bankası vatandaşların ve finansal kesim dışındaki şirketlerin elektronik merkez bankası parası tutmasına izin verir. Buradaki fark, vatandaşların parayı banka mevduatı olarak veya merkez bankası dijital parası olarak tutma seçeneklerinin bulunmasıdır. Başlangıçta dijital para ve banka mevduatı birbiri arasında değiştirilebilir olacaktır, ancak geçiş süreci ilerledikçe bu imkânı daha az cazip hale getirici önlemler alınarak, bankaların vadesiz mevduat yerine vadeli mevduatla kredi vermeye zorlanacağı bir etki oluşturulabilir (Dyson v.d., 2016:38).

Ani geçiş sürecinde bankaların kaydi para üretme gücü bir gecede ortadan kaldırılarak merkez bankası bu konuda tek yetkili olacaktır. Bankaların, şirketlerin veya hanehalkının bilançolarında veya net varlıklarında bir değişime neden olunmayacak ve para arzı etkilenmeyecektir (Dyson v.d., 2016:40). Bankaların kaydi para üreterek oluşturduğu vadesiz mevduatın yerini dolaylı olarak merkez bankası hesaplarında tutulan ve devletin ürettiği elektronik devlet parası alacaktır. Bu durumda, bankaların müşterilerine karşı olan yükümlülükleri merkez bankasına karşı

yükümlülük haline gelecek olup, bu işlemin ticari bankaların bilançoları üzerinde genel anlamda bir etkisi olmayacaktır (Dyson v.d., 2016:41).

Devlet parası sisteminde merkez bankasında ve ticari bankalarda yeni hesap türlerinin ortaya çıkması tasarlanmaktadır. Vadesiz mevduat hesaplarının yerini alacak işlem hesapları bankaların yükümlülüğü olmaktan çıkıp mudilerin meşru varlıkları olacak, bir bankanın iflası durumunda bu bankadaki işlem hesapları başka bankaya taşınabilecektir. Vadeli mevduat hesabının yerini alacak olan yatırım hesabında paralarını değerlendirmek isteyenler bir vade, faiz oranı ve ihbar süresi belirleyerek getiri elde edebilecektir. Yatırım hesabına yatırılan para doğrudan yatırım havuzu hesabına transfer edilerek bankanın varlığı şeklini alacak ve banka bunu yatırım yapmak için kullanacaktır. Yatırım havuzu hesabındaki para, işlem hesaplarında olduğu gibi merkez bankasında tutulacaktır. Dolayısıyla, yatırım hesapları sadece bankaların müşterilerine olan yükümlülüklerinin kaydı için tutulmakta olup bu hesaplarda para bulunmayacaktır. Operasyonel hesaplar ise ticari bankaların işlem hesapları olup, çalışanların maaşlarının ödenmesinde veya dağıtılmayan karın saklanmasında kullanılabilir. Operasyonel hesap yatırım havuzu hesabından farklı olacağı için kredi verirken veya kredi geri ödenirken bu hesap kullanılmayacaktır (Dixhoorn, 2013:15).

Şekil 2.3'de devlet parası sistemine geçtikten sonra merkez bankası bilançosunda ortaya çıkan yeni hesaplar görülmektedir. Bankaların merkez bankası nezdindeki rezervlerinin bulunduğu rezerv hesaplarının ismi değişerek operasyonel hesaplar ismini almıştır. Bankalarda bulunan her bir vadesiz mevduat hesabı için merkez bankasında bir işlem hesabı açılmış olup merkez bankasının çıkardığı yeni dijital para bu hesaplara aktarılmıştır. Ticari bankaların mevduat hesaplarından dolayı mevduat sahiplerine karşı olan yükümlülüklerinin artık merkez bankasının yükümlülüğü haline gelmesi sebebiyle, bu yükümlülük transferini tazmin etme açısından ticari bankaların merkez bankasına olan değişim yükümlülükleri hesabı oluşturulmuştur. Bankalar bu değişim yükümlülüklerini zaman içinde tedricen merkez bankasına geri ödeyeceklerdir.³⁰ Bu geri ödemelerle bankaların ürettiği kaydi

³⁰ Bir banka daha önce vermiş olduğu kredilerin geri ödemelerini aldıça merkez bankasına aynı oranda geri ödeme yapabilir. Bu nedenle, değişim yükümlülüklerinin geri ödeme takvimi bankanın

para silinecek, dolayısıyla para arzı azalmış olacaktır. Bunu dengelemek için merkez bankası bastığı yeni devlet parası silinen paranın yerini alacaktır. Devlet hazinesinin merkez bankasındaki hesapları bir araya getirilerek merkezi hükümet hesabı ismini almıştır. Operasyonel ve yatırılabilir fonlar hesabı altında tutulan operasyonel hesapların ve yatırım havuzlarının nasıl çalıştığı daha önce izah edilmişti.

Şekil 2.3: Devlet Parası Sistemine Geçiş Sürecinde Merkez Bankası Bilançosu Hesaplarının Değişimi

Yeni Sisteme Geçiş Öncesi		Yeni Sisteme Geçtikten Hemen Sonra		Yeni Sisteme Geçtikten 30 Sene Sonra	
Merkez Bankası		Merkez Bankası		Merkez Bankası	
Aktif	Pasif	Aktif	Pasif	Aktif	Pasif
Ticari Bankalara Krediler	Rezerv Hesapları	Ticari Bankalara Krediler	Diğer Yükümlülükler	Diğer Varlıklar	Diğer Yükümlülükler
Menkul Kıymetler		Diğer Varlıklar	Menkul Kıymetler		İşlem Hesapları
Diğer Varlıklar	Özsermaye		Diğer Varlıklar	Operasyonel ve Yatırılabilir Fonlar Hesapları	
		Ticari Bankaların Merkez Bankasına olan Değişim Yükümlülükleri	Merkezi Hükümet Hesabı		Operasyonel ve Yatırılabilir Fonlar Hesapları
			Özsermaye		Merkezi Hükümet Hesabı
					Özsermaye

Kaynak: (Dyson v.d., 2016)'daki Şekil 1, 2 ve 3'ten yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 2.4'de devlet parası sistemine geçildikten sonra ticari banka bilanço hesaplarındaki değişim görülmektedir. Vadesiz mevduat ile vadeli mevduat hesapları sırasıyla değişim yükümlülükleri ve yatırım hesapları isimlerini alırken, merkez bankasında tutulan rezervlerin ise operasyonel hesaplara dönüştüğü görülmektedir. Devlet parası sisteminde dikkat çeken nokta işlem hesabı, yatırım hesabı ve operasyonel hesabın ortaya çıkması olup, ticari bankalardaki yatırım hesapları merkez bankasındaki yatırım havuzlarının yansıma hesabı gibi olacaktır. Bu hesaplarla ilgili bankalarda para tutulmayacak olup, bankalar sadece bunların defter kaydını tutacaktır. İşlem hesabı ise bilanço dışı hesap olduğu için bilançoda görülmemektedir.

varlıklarının vade yapısına uygun olacaktır. Vadesiz mevduat hesaplarının merkez bankasına taşınması nedeniyle bankaların kar veya zarar etmemesi için, bankaların mevduata faiz ödemesine benzer biçimde değişim yükümlülüklerine faiz ödenebilir (Sigurjonsson, 2015:84).

Şekil 2.4: Devlet Parası Sistemine Geçiş Sürecinde Ticari Banka Bilanço Hesaplarının Değişimi

Yeni Sisteme Geçiş Öncesi		Yeni Sisteme Geçtikten Hemen Sonra		Yeni Sisteme Geçtikten 30 Sene Sonra	
Ticari Bankalar		Ticari Bankalar		Ticari Bankalar	
Aktif	Pasif	Aktif	Pasif	Aktif	Pasif
Krediler	Vadesiz Mevduat Hesapları	Geçiş Öncesi Krediler	Merkez Bankasına olan Değişim Yükümlülükleri	Geçiş Sonrası Krediler	Yatırım Hesapları
	Vadeli Mevduat Hesapları		Yatırım Hesapları		
Merkez Bankası Rezervleri	Merkez Bankasından Krediler	Operasyonel ve Yatırılabilir Fonlar Hesapları	Merkez Bankasından Krediler	Operasyonel Hesaplar ve Yatırım Havuzları	Özsermaye
Diğer Varlıklar	Özsermaye	Diğer Varlıklar	Özsermaye	Diğer Varlıklar	

Kaynak: (Dyson v.d., 2016)'daki Şekil 1, 2 ve 3'ten yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İşlem hesapları günlük kullanım açısından bir fark oluşturmayacaktır. Bu hesaplardan çekle veya bankamatik kartı ile ödeme veya havale yapma mümkün olacaktır. Ancak, buradaki en büyük fark bankaların bu hesaplardan kredi veremeyecek olmasıdır.

Devlet parası sistemine geçişten hemen sonra yatırılabilir fonlar hesaplarının bakiyeleri sıfır olacağı için, bankalar başka bir kaynaktan fon bulamazlarsa kredi veremeyeceklerdir. Bundan dolayı, bankalar merkez bankasında tutulan ve operasyonel hesaplar ismini alan rezervlerini, daha önce verilen kredilerin geri ödemelerini, yeni açılan yatırım hesaplarına aktarılan fonları veya merkez bankasının geçiş sürecinde sağlayacağı bir borçlanma imkânını kaynak olarak kullanabilirler (Dyson v.d., 2016:43).

Devlet parası sisteminde işlem hesapları vade dönüşümleri için kullanılamayacaktır. Şimdiye kadar finansman kaynaklarından biri olarak vadesiz mevduat hesaplarını kullanan bankalar, artık değişim yükümlülükleri ile fonlanmış olacaklardır. Dolayısıyla, geçiş sürecinden sonra bankaların varlıkları ile yükümlülükleri arasındaki vade uyumsuzluğu azalmış olacaktır (Sigurjonsson, 2015:89). Yeni sistemde bankalar, merkez bankasında tutulan işlem hesaplarının kaydını tutacak ve bankacılık hizmetlerini sunmaya devam edeceklerdir. Merkez bankası bankaların verdiği şekilde kredi verme hizmetlerini üstlenmeyecek, bankalar

eskisi gibi kredi verme fonksiyonunu yürütmeye devam edecektir (Sigurjonsson, 2015:91).

Merkez bankasında tutulan ve bankalar arası ödemelerde kullanılan rezerv hesaplarının yeni sistemde operasyonel hesaplara dönüşeceğini belirtmiştik. Bu hesaplarda hâlihazırda bakiye bulunacağı ve bunlara faiz işletilmeyeceği için, devlet parası sistemine geçildiği andan itibaren bankalar kredi vermek için bir kaynak olarak operasyonel hesapları kullanabileceklerdir. Öte yandan, önceden verilmiş olan kredilerin geri ödemeleri yeni sistemde bankaların yatırım havuzu hesaplarına ödeneceği için, bankalar bu fonları yeni krediler vermek için kullanabilirler. Verilen kredilerin faiz ödemeleri ise bankaların operasyonel hesaplarına kaydedilecektir. Sisteme geçildiği anda bankaların yatırım havuzları boş olacaktır. Ancak, işlem hesaplarına faiz işletilmeyeceği için gelir elde etmek isteyen banka müşterileri faiz işletilen yatırım hesaplarına para yatırmaya daha istekli olacak ve bankaların fon kaynağı giderek artacaktır. Muhtemel bir kredi darlığına düşülmesi veya faiz oranlarının yükselmesi durumunda merkez bankası devreye girip yeni para üretmek müdahalede bulunabilir (Sigurjonsson, 2015:85).

2.2.4. Mevduat Parası Önerisi (Deposited Currency)

Mevduatın yüzde yüz oranında rezerve dayandığı bir başka alternatif öneri ise James Tobin'den gelmiştir. Tobin, ödeme sisteminin güvenli olması için para ve mevduat sisteminin mevduat sigortasına olan bağımlılığı azaltacak şekilde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, sigortalanmayacak kadar güvenli bir mevduat parası türü sunulmasını ve sigortalanmış ve sigortalanmamış yükümlülükler arasında kesin bir ayırım yapılmasını önermektedir. Bunun için, sigortalanmış mevduat kabul eden ticari bankalar ile bunları kabul etmeyen yatırım bankalarının birbirinden ayrılması gerekmektedir (Tobin, 1987:12).

Tobin, elinde birden fazla banka bulunan holdinglere bağlı olan yatırım bankalarının yükümlülüklerinin tamamen sigortasız olmasını ve bu bankaların varlıklarının ise ticari bankaların tabi olduğu kısıtlamalardan muaf olmasını önermektedir. Holdinge bağlı bulunan yatırım bankası ile yine holdinge bağlı

bulunan ticari banka arasında ticaret veya borçlanma olmaması gerekmektedir. Ticari bir banka kendine bağlı bir yatırım bankası kurmak isterse, bilançosundaki sigortalanmamış yükümlülükleri ve buna eşdeğer miktarda varlıklarını transfer ederek bunu yapabilir (Tobin, 1987:15).

Tobin, küçük alışverişler dışında kâğıt para ile bozuk paranın pek uygun bir mübadele aracı olmadığını, yüklü miktarlardaki ödemelerde ise vergi kaçırma gibi yasadışı işlemler için kâğıt paranın kullanıldığını belirtmektedir. Bunların taşınırken çalınma veya kaybolma riskinin olması ve posta yoluyla göndermeye elverişli olmamaları sebebiyle mevduat parasını önermektedir (Tobin, 1985:23). Bunun bir yolu herkese merkez bankasında mevduat hesabı açma imkânının sağlanmasıdır. Merkez bankası ticari bankalarda ve postanelerde bu iş için acentelik kurabilir ve bunun karşılığında bir hizmet bedeli ödeyebilir. Mevduat parası hesapları arasında ve bu hesaplarla merkez bankasındaki diğer hesaplar arasında doğrudan ve dolaylı olarak yapılan para transferlerinin takas işlemleri merkez bankasınca yapılacaktır. Bu hesaplara faiz ödenebilir ve bu hesaplardan işlem ücretleri alınabilir. Diğer bir yol ise bankaların ve diğer mevduat kurumlarının benzer türde hesap sunmalarıdır. Bu hesaplara yatırılan mevduat, bankanın diğer yükümlülüklerinden ayrı olarak tutulacak ve sadece bu yükümlülüklere özgü uygun varlıklara yatırılacaktır (Tobin, 1987:13).

Yüzde yüz rezerve dayanan mevduat parası modeli mevduat sigortasını da ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. Tobin, bankaların belli bir sınıflandırmaya göre yükümlülükleriyle varlıklarının birebir eşleştirilerek bir bankanın daha çok yatırım fonları sunan bir şirkete dönüşmüş olacağını ve mudilerin de bu fonlardan herhangi birini alabileceğini belirtmektedir. Önerilen yüzde yüz rezerve dayalı mevduat da bu fonlardan biri olacaktır. Bu fonun dışında, devlet borçlanma senetlerine yatırım yapan bir fon üzerinden değişik vadelerde risksiz getiri elde etmek isteyenlere tasarruf hesapları da sunulabilir (Tobin, 1985:26).

İngiltere’de devletin sahipliğinde ve Maliye Bakanlığına bağlı icracı bir tasarruf kurumu olan Milli Tasarruflar ve Yatırımlar Bankası³¹ (MT&Y),

³¹ National Savings and Investments (<http://nsandi-corporate.com/about-nsi>)

vatandaşların tasarruflarını toplamakta ve yatırılan her mevduata yüzde yüz güvence vermektedir. Tasarruflarını burada değerlendirenler aslında hükümete kredi vermiş olmaktadır. Gruen, bankaların merkez bankasından aldıkları hizmetlerden şahısların da yararlanmasını sağlayan mevduat parası sistemi için, İngiltere’de MT&Y’nin sunduğu hizmet altyapısının geliştirilmesiyle hayata geçirilebileceği bir model önermektedir. İngiltere Merkez Bankası tuttuğu banka rezervlerine nasıl faiz ödüyorsa, MT&Y veya benzer bir kuruluş üzerinden vadesiz mevduata faiz ödenerek sistemin yürümesi ve perakende merkez bankacılığı hizmetlerinin sunulması sağlanmış olacaktır (2014:8). Buna göre, kuruluşun görevi kaynaklarını etkin kullanarak halka temel bankacılık hizmetlerini sunmak olacaktır. Tutulan hesaplarda miktar kısıtlaması kaldırılacak ve hesap sahiplerinin birbirlerine ve ödeme sistemindeki diğer bankaların hesaplarına doğrudan havale yapabileceği imkânlar oluşturulacaktır. Merkez bankası aşırı teminatlandırılmış ipoteklere karşılık garanti veya kredi vermelidir. Merkez bankası vadesiz mevduata ve aşırı teminatlandırılmış varlıklar için borç vermede uygulamak üzere uygun getiri oranı olarak reeskont oranı kullanılmalıdır. Dolayısıyla, aşırı teminatlandırılmış krediler finansal sistemden ziyade parasal sistemin bir parçası olarak muamele görmüş olacaktır (Gruen, 2014:9).

Gruen, önerdiği bu model uygulanırsa, ticari bankacılığın büyük bir bölümünün yerini çok daha az maliyetle finansman sağlayan kamu hizmeti merkez bankacılığının alacağını ifade etmektedir. Bankaların verdikleri kredinin önemli bir kısmının finansmanını artık merkez bankası üstlenirken, mevduat saklama hizmetini devlet sunacağı için hükümetin borçlanma maliyeti düşecek ve bankaların bu mevduata erişimi azalacaktır (Gruen, 2014:10).

2.2.5. Dar Bankacılık Sistemi Önerisi (Narrow Banking)

Dar bankacılık, bazıları tarafından tam rezerv sistemi önerilerini de içine alacak şekilde daha geniş bir kapsamda değerlendirilirken, bazılarınca da tam rezerv bankacılığına dair birçok modelden biri olarak daha dar kapsamda değerlendirilmektedir. Mesela, Chicago Planını dar bankacılığa dair ilk öneriler

arasında sayanlar bulunmaktadır. Dar bankacılık önerilerinin geniş bir yelpazeye yayılmış olması sebebiyle bu önerilerden bazıları tam rezerv sistemine benzer görünmekte iken, bazıları ise benzerlik kurulmayacak kadar farklıdır ve bu sistem altında sayılmayacak durumdadır.

Spong, dar banka teriminin yalnızca vadesiz mevduat hesabı sunan ve bu hesapların tamamının karşılığında riski oldukça düşük menkul kıymet, kâğıt para veya bunlara denk varlık bulunduran bankalar için kullanıldığını ifade etmektedir. Risk barındırmadıklarından güvenli bir ödeme sistemi sağlayan dar bankaların mevduatlar karşılığında tuttıkları varlıklar, çekilmek istenen mevduatı karşılamak için hazır bir fon olacaktır (Spong, 1993:9).

Kay, dar bankacılığı tanımlarken, finansal sistemin finansal ekonomi dışında kalanlara sunduğu ödeme sistemi ile mevduat toplama gibi geleneksel fonksiyonlara yoğunlaşan bankaları göstermektedir. Yalnızca bu alanlara odaklananlar kendini banka olarak görebilir ve sadece dar bankalar mevduat toplayabilir, temel ödeme sistemlerine erişebilir ve mevduat güvencesinden faydalanabilirler (Kay, 2009:52).

Pennacchi, dar bankalara örnek olarak bazı finansal aracı kuruluşları saymaktadır. Bunlardan birincisi %100 rezerv bankası olup, bu bankanın varlıkları kâğıt para veya merkez bankası rezervi şeklindedir. Yükümlülüklerine faiz ödememekte ve vadesiz mevduat miktarı elindeki kâğıt para ve merkez bankası rezervi miktarını aşmamaktadır. İkincisi, hazine para piyasası yatırım fonudur ve buradaki varlıklar hazine bonoları veya repo gibi bunlarla teminatlandırılmış kısa vadeli yatırımlardır. Yükümlülükler kısmında ise varlıklara karşı orantılı alacak hakkı veren talep edilir özsermaye payları yer almaktadır. Üçüncüsü, birincil para piyasası yatırım fonu olup, varlıkları hazine para piyasası yatırım fonuna göre daha çeşitlidir ancak yükümlülükleri ise aynıdır. Dördüncüsü, teminatlandırılmış vadesiz mevduat bankasıdır. Varlıkları düşük kredi ve faiz oranı riskine sahip para piyasası araçlarından oluşurken, yükümlülükleri ise bu para piyasası araçları üzerinde teminatlı alacak hakkı veren ve bunlardan daha az miktarda toplanan vadesiz mevduattan oluşmaktadır. Beşincisi olan kamu hizmeti bankası (utility bank),

teminatlandırılmış vadesiz mevduat bankasına benzemekte olup varlıkları daha çeşitlidir (Pennacchi, 2012:2).

Dar bankacılık önerileni inceleyen Kobayakawa ve Nakamura, ABD ve Japonya'daki önerileri göz önüne alarak bunları iki standarda göre sınıflandırmıştır. Birinci standarda göre önerilen dar bankanın varlıklarının kısa vade ile sınırlandırılmış olup olmaması, ikincisine göre ise önerilen dar bankanın kredi verme faaliyetlerinde yer alıp almamasıdır. Önerilerin uygulanabilirliğini inceledikten sonra istenir ölçüde bir dar bankanın mevduat toplama ve sınırlı da olsa kredi verme fonksiyonlarını bir arada yürüten ve kısa vadeli güvenli varlıklara yatırım yapan bir yapıda olması gerektiği sonucuna varmışlardır (Kobayakawa ve Nakamura, 2000:116-117).

Kay, dar bankaların dilerlerse tüketici kredisi, konut kredisi gibi kişilere ve ayrıca KOBİ'lere kredi verme faaliyetine girebilmelerini önermektedir. Bu kredileri fonlamak için piyasalardan menkul kıymetleştirme yoluyla veya konvansiyonel borçlanma yoluyla kaynak bulunabilir veya bankanın özsermayesi kullanılabilir. Kısa vadede, fonlama için kaynak bugün olduğu gibi devlet tarafından sağlanabilir (Kay, 2009:60). Diğer taraftan, dar bankaların düzenleme altına alınmasını ancak denetim altında tutulmamasını savunmaktadır. Bankaların düzenlemelere uyup uymadıkları izlenmelidir. Dar bankaların faaliyetleri kısıtlamanın yollarından bazıları arasında faaliyet alanına açık sınırlamalar getirmek, tasfiye sırasında kreditor önceliklerine dair özel kurallar getirmek ve rezerv zorunluluğu koymak yer almaktadır (Kay, 2009:53).

Spong'un analizine göre, bir dar banka kurmak için ticari bir banka üç farklı tüzel kişiliğe bölünmektedir. Ticari bankanın tüm yurtiçi mevduat hesapları, nakit varlıkları ve rezervleri ile birlikte mevduatına karşılık tutulacak yeterli bir miktarda menkul kıymeti ve belirli bir düzeyde özsermaye-aktif oranını tutturacak kadar sermayesi dar bankaya geçecektir. Bu sermaye temelinde, dar bankanın işini yürütmek için kullanacağı duran varlıkların ve hizmet araçlarının finanse edilmesi içindir. İkraz kuruluşu ise geriye kalan yerli menkul kıymetleri ve tüm yurtiçi krediler ile ticari bankanın diğer varlıklarını devralacaktır. Üçüncü tüzel kişilik olan uluslararası

bankacılık kuruluşu tüm yabancı varlıklar ile yabancı para cinsinden mevduatı alacak olup, ticari bankanın kalan özsermaye tabanı ise bu kuruluş ile kredi kuruluşu arasında eşit oranda bölüşülecektir (Spong, 1993:33).

Şekil 2.5: Dar Bankacılık Sistemine Geçişte Kurulan Kuruluşların Bilançoları

Ticari Bankaların Topplulaştırılmış Bilançosu		Dar Bankaların Topplulaştırılmış Bilançosu	
Nakit, Rezervler ve Diğer Hesaplardaki Varlıklar (Yerli + Yabancı Para Cinsinden)	Yurtiçi Vadesiz Mevduat Hesapları	Nakit, Rezervler ve Diğer Hesaplardaki Varlıklar	Yurtiçi Vadesiz Mevduat Hesapları
Menkul Kıymetler (Yerli + Yabancı Para Cinsinden)		Menkul Kıymetler (Yerli Para)	
		Duran Varlıklar ve Hizmet Araçları	Özsermaye
	Diğer Yurtiçi Mevduat	Yurtiçi Kredi Kuruluşlarının Topplulaştırılmış Bilançosu	
Krediler (Yerli + Yabancı Para Cinsinden)	Yabancı Para Cinsinden Mevduat	Krediler	Yükümlülükler (Finansman Bonoları, Sigorta Dışı Mevduat, Uzun Vadeli Borçlar, vb.)
	Diğer Yükümlülükler	Menkul Kıymetler	
Diğer Varlıklar	Özsermaye	Diğer varlıklar	Özsermaye
		Uluslararası Bankacılık Kuruluşlarının Topplulaştırılmış Bilançosu	
		Yabancı Para Cinsinden Nakit ve Diğer Hesaplardaki Varlıklar	Yabancı Para Cinsinden Mevduat Diğer Yükümlülükler
		Yabancı Para Cinsi Menkul Kıymetler	Özsermaye

Kaynak: (Spong, 1993)'teki tablolardan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Spong, Şekil 2.5'de yer alan bilançolara göre dar bankacılığın uygulanmasında üç unsurun dikkat çektiğini belirtmektedir. Öncelikle, bankalar likit varlıklarının ve menkul kıymetlerinin çoğunu ellerinde tutabilirlerse, vadesiz mevduat hesapları karşılığında tutmaları gereken karşılıkların çoğuna halihazırda sahip olmuş olacaklardır. Öte yandan, kredi kuruluşları piyasalardan büyük miktarda sigortalanmamış kaynak bulmak zorundadırlar. Son olarak, piyasa standartlarını yakalamak ve güvenli kaynak bulmak için kredi kuruluşlarının bir özsermaye tabanı oluşturmaları gerekmektedir (Spong, 1993:34).

Dar bankacılık önerileri, devlet tarafından sigortalanmış veya garanti altına alınmış mevduatın bankalar tarafından kredilerin fonlanmasında kullanılması imkânını ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle, vergi mükelleflerinin mevduatlara ve ödeme sistemine yönelik gelecekteki muhtemel tehditlere karşı finansal kurumları korumak zorunda kalmalarına gerek kalmaz. Dixhoorn, dar bankacılık sistemine geçildiğinde düzenleyici finansal otoritelerin ve merkez bankasının tedavüldeki para miktarını kontrol edecek ve daha az düzenleme yapıp daha çok gözetim yapmaya yoğunlaşacak şekilde yeniden yapılanmaları gerektiğini savunmaktadır. Dar bankalar arasında gerçekleşen ödemeler güvenli likit varlıkların transferi ile yapılacağı ve artık rezervlere gerek kalmadığı için ödeme sisteminde değişiklik yapılması gerekecektir (Dixhoorn, 2013:24).

Kay, tamamen serbest bir piyasada dar bankaların kendiliğinden hemen ortaya çıkacağını savunmaktadır. Bugüne kadar bunun gerçekleşmemiş olmasının nedeni, devletin müdahalelerinin piyasayı bozmuş olmasıdır. Tasarrufların saklandığı finansal kurumun faaliyetlerinin risklilik derecesine bakılmaksızın tüm tasarruf sahipleri eşit düzeyde mevduat sigortasına sahiptir ve batamayacak kadar büyük şirketlerde tasarruflarını saklayanlar daha fazla güvence altındadırlar. Dolayısıyla, piyasa güçlerinin bastırılmış olması sebebiyle dar bankacılığın ancak düzenlemeyle dayatılması gerekmektedir (Kay, 2009:53).

2.2.6. Sınırlı Amaçlı Bankacılık Önerisi (Limited Purpose Banking)

Ticari bankalar ile yatırım bankalarını birbirinden ayırmanın finansal sistemde yaşanan sorunların çözümünde yeterli olmadığını düşünen Kotlikoff, finansal araçlarının yükümlülüklerinin sınırlı veya sınırsız olmasına göre sınırlı amaçlı bankacılık modelini tasarlamıştır. Tüm bankalar, sigorta şirketleri, koruma amaçlı (hedge) fonlar ve sınırlı sorumluluğa sahip diğer tüm finansal araçlar sınırlı amaçlı bankalara dönüşecek ve kaldırılmaz çalışan yatırım fonlarından oluşan holding şirketleri olarak faaliyette bulunacaklardır. Bu çerçevede borçlanmalarına, açığa satış yapmalarına ve riskli varlıklara yatırım yapmalarına izin verilmeyecek, yalnızca

yüzde yüz yüz özsermayeyle çalışan yatırım fonlarını pazarlamalarına müsaade edilecektir (Kotlikoff, 2012:45).

Bununla birlikte, yatırım fonlarının dolaylı ya da doğrudan borçlanmalarına izin verilmeyeceği için bunlar hiçbir zaman batmayacaklardır. Sadece nakit bulundurmalarına izin verilen ve nakde dayalı tek tür olan nakit yatırım fonları ödeme sistemi için kullanılacaktır. Finansal hizmetlerin denetiminden sorumlu olan otorite, yatırım fonlarının portföyünde bulunan tüm menkul kıymetlerin anlık teyit edilmesi, kıymetlerinin takdir edilmesi, derecelendirilmesi, muhafazası ve kamuya duyurulması için sadece bu amaçla çalışan özel firmalardan hizmet satın alacaktır. Söz konusu otoritenin bu süreçlerinden geçen ve kamuya duyurulan bu menkul kıymetler yatırım fonları tarafından açık artırma ile satılacaktır. Bu sayede, bu menkul kıymetleri ihraç edenlerin azami fiyat teklifleri almaları sağlanmış olacaktır (Kotlikoff, 2012:43).

Chamley v.d., finansal hizmetler otoritesinin sunduğu hizmetler ve bahsedilen açık artırma sistemi sayesinde şirketlerin ve hanehalkının hem borç bulabilme hem de hisselerini satabilme kabiliyetlerinin artmış olacağını belirtmektedir. Sınırlı amaçlı bankacılık modeli ile finansal aracılardan kaldıraç kullanma imkânı ortadan kalkacaktır. Kısmi rezervin ortadan kaldırılmasıyla para çarpanı bire eşit olacak, dolayısıyla parasal taban M1 tanımlı para arzına eşit olacaktır. Merkez bankasının parasal tabanı artırmasıyla para arzında bir düşüş yaşanmayacaktır (Chamley v.d., 2012:6).

Sadece nakit tutan nakit yatırım fonları, yatırılan her bir birim para karşılığında kasalarında aynı miktarda nakit bulunduracak ve yatırılan paraya faiz ödemeyecektir. Yine de, yatırılan paranın saklanması karşılığı olarak hizmet ücreti alabilirler. Bu fonlarda parası bulunanlar paralarını bankamatiklerden çekebilecekleri gibi hesapları karşılığında çek yazabilirler veya bankamatik kartları ile ödeme yapabilirler. Bu sistemin cari hesapları gibi çalışan nakit yatırım fonları ödeme sistemi için kullanılacaktır (Kotlikoff, 2012:48).

Sınırlı amaçlı bankacılık modelinin uygulanması sürecini anlatan Kotlikoff, uygulamaya geçilmesiyle birlikte tüm finansal kuruluşların hemen nakit yatırım

fonu, sigorta yatırım fonu ve diğer yatırım fonlarını pazarlamaya başlayacağını ve bu yatırım fonlarının yalnızca finansal hizmetler otoritesinin sürecinden geçmiş menkul kıymetleri açık artırma ile almaya başlayacaklarını belirtmektedir. Vadesiz mevduat hesabı sahiplerinden imzalanması istenecek bir sözleşmeyle bu hesaplardaki bakiye nakit yatırım fonu hesaplarına aktarılacaktır. Öte yandan, vadeli mevduat hesabı, mevduat sertifikası veya kısa, orta ya da uzun vadeli tahvil sahiplerine de bankalar tarafından bakiyelerini benzer vade yapısındaki yatırım fonlarına aktarma imkânı sunulacaktır. Dolayısıyla, vadeli mevduat hesabı sahiplerinin varlıkları kısa vadeli para piyasası fonlarına aktarılacak ve bu fonlar bankanın elindeki kısa vadeli varlıkları satın alacaklardır (Kotlikoff, 2012:53).

Cochrane, para piyasası yatırım fonlarını özsermayesi olmayan bankalar şeklinde tanımlamakta ve bu fonların kısa vadeli hazine bonolarına yatırım yapmalarını önermektedir. Başka türdeki varlıklara yatırım yaparak daha yüksek getiri sunmak isteyen fonların ise önemli miktarda özsermaye veya likidite tamponu oluşturabileceğini ve bu tamponun oranının yüzde yüz olması gerektiğini vurgulamaktadır (Cochrane, 2014:21). Finansal sistemde nakdin artık bir anlamı kalmadığını, bunun yerini kısa vadeli borcun aldığını belirten Cochrane, bu anlamda tüm işlemlerde artık faiz ödeyen para kullandığımızı ifade etmektedir. Resmi para cinsinden ifade edilen devlet iç borçlanma senetleri, gelecekteki vergi gelirleriyle ödeneceği için temerrüt riski en düşük olan en sağlam menkul kıymetlerdir ve özel sektörün menkul kıymetleştirebileceği herhangi bir alacaktan daha güvenlidir. Bu avantaj, para basma hususunda devlete tekel olma imkânı vermektedir. Devletin ihraç edeceği kısa vadeli borcun sabit kıymetli ve elektronik transferi mümkün olmasını ve bankaların merkez bankasında rezerv bulundurduğu gibi herkesin rezerv bulundurabilmesini önerilmektedir (Cochrane, 2014:26).

Chamley v.d., sınırlı amaçlı bankacılık sisteminde yatırım fonlarının kaldıraç uygulamayacak olmasından dolayı, bu fonların elindeki varlıklar değer kaybettiği zaman, bu fonların ve bağlı oldukları holding şirketin batmayacağını öne sürmektedir. Bu nedenle, finansal sistem hiçbir zaman çökmeyecektir. Gölge (shadow) bankalar, sınırlı amaçlı bankacılık sisteminde sınırlı yükümlülük taşımayanlar kapsamında olacaktır ve kaldıraç uygulamalarına izin verilecektir.

Finansal aracılık işine girmek isteyen finans dışı şirketler ise, sınırlı amaçlı bankacılık sistemindeki yatırım fonları gibi çalışması gerekmektedir (Chamley v.d., 2012:5). Sınırlı amaçlı bankacılık modelinde borçlanamayacak olan yatırım fonları özsermaye yatırımı toplamak zorunda kalacak, bankalar ise sadece finansal aracı olacakları için riskler yatırımcılar tarafından üstlenilecektir (Dixhoorn, 2013:27). Sigurjonsson, bu modelde, sınırlı yükümlülük taşıyan tüm finansal aracılardan, %100 özsermayeye dayalı yatırım fonlarından oluşan yatırım fonu holding şirketi olarak aynı kurallara tabi olacaklarını, böylece finansal sistemin daha basit ve şeffaf hale geleceğini öne sürmektedir (Sigurjonsson, 2015:68).

Bankacılıkta düzenleme yolunun aşırı risk taşıyan sözleşmelerin düzeltilmesinden geçtiğini, bu tür sözleşmelerin düzeltilememesi durumunda bunlara karşı caydırıcı önlemler alınması gerektiğini savunan Cochrane, ticari bankalar için en iyi çözümün yüzde yüz özsermaye ile çalışmak olduğunu ifade etmektedir. Bankanın sermayesini artırmak için atılacak ilk adım, borçlanmayı teşvik edici düzenlemelerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu tür düzenlemeler arasında faiz giderlerinin vergiden düşülebilmesi, devletin açık veya örtük şekilde sağladığı mevduat sigortası veya garantiler yer almaktadır. Kredi derecesi yüksek olan kısa vadeli borçların düşük risk ağırlıkları sebebiyle varlık olarak bankalarca çok talep edilmeleri de bunların arzını teşvik etmektedir (Cochrane, 2014:18). Bu yüzden, kısa vadeli borçların hem kontrol altına alınması hem de oluşturdukları menfi dışsallıkların azaltılması için bunlara Pigou vergisi uygulanmasını önermektedir. Bir banka veya finansal bir aracı, yaptığı her borçlanma için yıllık belirli bir oranda vergi ödeyecek, bu oran borcun vadesine ve borçlanan bankanın sağlığını gösteren göstergelere göre değişecek ve sistemik olarak önemi büyük olan kurumlar için daha büyük olacaktır (Cochrane, 2014:19).

2.2.7. Teminatlandırılmış Para Önerisi (Collateralized Money)

Dar bankacılık tartışmalarının aynı noktada dolaştığını ve ticari bankaların dar bankacılık altında farklı yapılara bölünmesinin durumu daha da karmaşık hale getireceğini savunan Pollock, teminatlandırılmış para ismini verdiği modelinde,

mevduat karşılığında düşük risk düzeyindeki varlıkların tutulmasını önermektedir. Bankalar şu anki yapılarını değiştirmeden bunu yapabilirler. Para gibi işlem gören mevduat karşılığında, piyasa değeri her zaman bu mevduatın yüzde yüzüne denk gelecek biçimde, alım satımı yapılabilen yüksek kalitede varlıklar teminat olarak tutulmalıdır (Pollock, 1992:62).

Pollock, ticari bankaları temel olarak, ödeme sisteminin yürütmesinde para olarak işlem gören mevduatı toplayan Para Bankası (money bank) ile kredi işlemlerini yürüten Kredi Bankasının (credit bank) faaliyetlerini bir arada yürüten bankalar olarak tanımlamaktadır. Para Bankası, bankaların asıl fonksiyonunu temsil etmekte ve bankacılık toplu bilançosunun yüzde yirmisini oluşturmakta iken, söz konusu bilançonun yüzde seksenini temsil eden Kredi Bankası ise açık uçlu ve aşırı kaldıraçlı bir yatırım fonu olup borç satmakta ve geniş bir varlık yelpazesine yatırım yapmaktadır (Pollock, 1992:63).

Teminatlandırılmış para sisteminde tüm mevduatını piyasa değeri daima bunu yüzde yüz karşılayacak biçimde varlıklarla teminata bağlayan banka, Para Bankası ve Kredi Bankası fonksiyonlarını aynı çatı altında yürütebilecektir. Varlıkların piyasa değerinin her gün ölçülmesi ve herhangi bir açık olması durumunda bunun anında bildirilerek açığın kapatılması bankanın sorumluluğundadır. Bankanın yükümlülüklerinin büyük kısmını çekler, borç senetleri, finansman bonoları, tahviller ve benzeri araçlar oluşturacak olup mevduat buna dâhil değildir. Çünkü bu araçlar para değildir ve risk taşımaktadırlar. Bunlar için devlet garantisi veya sigorta gerekmez ve olmamalıdır. Bu araçların mahiyetlerinin ve taşıdıkları risklerin kamuya duyurulması gerekmektedir (Pollock, 1992:64).

2.3. Tam Rezerv Bankacılığı Modelleri Hakkındaki Görüşler

Kısmi rezerve dayalı bankacılık sisteminin sebep olduğu iktisadi ve finansal istikrarsızlık göstergelerini anlatmak, bu sisteme alternatif bir anlayış olarak öne sürülen tam rezerv bankacılığının sebep olabileceği sonuçları anlatmaktan daha kolaydır. Çünkü tam rezerv bankacılığına dair öneriler hiçbir zaman uygulanma

imkânı bulamamıştır ve bundan dolayı tam rezerv teorilerinin pratikte iddia edilen potansiyelin ne kadarını yansıtacağına dair endişeler bulunmaktadır.

Bu doğrultuda, Garcia v.d. tam rezerv bankacılığı sisteminin bugüne kadar neden hiç uygulanma imkânı bulamadığına dair bazı tespitlerde bulunmuştur.³² Öncelikle, mevduatın güvenli bir şekilde saklanması ve bankaların kredi faaliyetlerinin daraltılması yönünde kamuoyundan gelen bir talep olmamıştır. Böyle bir talebin yokluğunu, kamuoyunun bankacılık sisteminin nasıl çalıştığı hususunda yeterli bilgi sahibi olmamasına bağlayabiliriz. Öte yandan, sayıları fazla olmasa da bunun farkında olan iktisatçılar olmuştur ve sorunun çözümü için kafa yorarak bazılarını bu bölümde anlattığımız birçok çözüm önerisinde bulunmuşlardır. Diğer bir tespite göre, vadesiz mevduatın emniyet içinde saklanmasına dair umumi bir talep olmuştur, ancak mevduat sigortası kurumunu devreye sokarak veya bir garanti verme suretinde devlet bu talebi karşılamaya çalışmıştır. Devletin riski üstlenmesi mudileri tatmin etmiş olabilir, ancak bu sefer tüm vergi mükellefleri bankacılık sistemindeki mevduatın risklerini üstlenmiş olmaktadır. Bir başka tespit, mevcut bankacılık sisteminin tüm zayıflıklarına, yamalarına ve sebep olduğu krizlere rağmen tam rezerv bankacılığından daha üstün bir sistem olarak görülmesidir. 300 seneden uzun bir süre sürekli gelişen ve oturan bir sistemin zeminini kaydırmanın akla sığmaması, sistemin daha üstün görünmesine çaresiz bir mazeret gibi görünmektedir.³³

Tam rezerv bankacılığı sistemi ile ilgili temel endişeler ve bunlara karşı getirilen argümanlar aşağıda başlıklar altında sınıflandırılarak anlatılmıştır. Konuların birbiri içine geçmesi ve ilişkili olması nedeniyle bazı hususlar kaçınılmaz olarak tekraren zikredilmiştir.

³² Bkz. (Garcia v.d., 2004:14-15)

³³ Garcia v.d. (2004)'nin saydığı tespitlerden biri de, bazı güç sahibi çıkar çevrelerinin çoğu bankacılık reformuna genelde karşı çıkmasıdır. Çoğu bankacılık reformu ifadesinin içeriğini doldurmak gerekirse, mevcut düzenden fayda sağlayan çıkar gruplarının, düzenin bozulmasına yol açacağı mülahazasıyla karşı oldukları ve geçmesine mani oldukları mevzuat değişiklikleri kastedilmektedir. Bu tür iddialar çoğu zaman komplo teorisi olarak görülmekte ve bilimsel tartışmalarda mevzubahis edilmemektedir. Özellikle ABD'nin bankacılık tarihinde buna benzer örnekler ve iddialar için bkz. (Zarlenga, 2002; Brown, 2008).

2.3.1. Para ve Kredi Arzının Daralacağı İddiası

Tam rezerv sistemiyle ilgili en çok dile getirilen ve izahı en çok gereken çekince, bankaların kaydi para üretme fonksiyonlarının ortadan kaldırılmasıyla birlikte kredi hacminde ve para arzında daralmanın ortaya çıkarak ekonominin çarklarının yavaş dönecek olmasıdır. Özellikle ülkemiz gibi tasarruf oranı düşük olan ekonomilerde yatırımlar için kredi bulmanın daha zor hale geleceği ve ekonominin durgunluğa gireceği endişesi doğmaktadır.

Tam rezerv sisteminde ekonominin ihtiyaç duyduğu para ve kredinin hacminde bir daralma olacağı düşüncesi, bir cihette para çarpanının bire eşit olmasıyla birlikte para arzında hızlı bir düşüşe yol açılacağı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bankaların ürettiği ve mevduat suretinde görünen kaydi paranın yerini bire bir devletin bastığı para alacağı için böyle bir endişeye gerek yoktur. Diğer bir deyişle, M1 tanımlı para arzında yer alan bankalardaki mevduat parasal taban içine girecek, böylece parasal taban genişleyerek M1 tanımlı para arzının yerini almış olacaktır. Burada değişen tek şey, bankaların para üretmek için kredi vermek yerine, diğer finansal araçlar gibi önce kaynak bulup sonra kullanarak aradaki faiz oranı marjı ile kazanç elde edecek olmalarıdır. Ürettikleri kaydi para ile haksız kazanç elde etme imkânını artık bulamayacaklardır. Merkez bankası ise, para veya kredi hacminde darlık hissettiği vakit para basarak bu ihtiyacı karşılayabilecektir.

Merkez bankasının bankalara göre para üretme hususunda daha az esnek olacağı ve ekonominin ihtiyaçlarına bankalar kadar iyi tepki veremeyeceğine dair devlet parası sistemine yönelik eleştiriyi yanıtlayan Dyson v.d., esnekliğin ve duyarlılığın parayı üretene bağlı olmadığını, yeni para üretimini tetikleyecek ölçütlere ve yeni üretilen paranın ekonomiye nasıl gireceğine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bir bankanın veya başka bir finansal aracının talep etmesi durumunda, merkez bankası dilediği bir faiz oranından yeni ürettiği parayı kredi olarak verebilir. Dyson v.d., kreditorlerin ticari kredilere olan talebi karşılamakta yetersiz kaldığı durumlarda merkez bankasının yeni ürettiği parayla bu fonu sağlayabileceğini, ancak bunun dışında kullanılacak diğer türdeki krediler için mevcut tasarrufların kaynak olarak kullanılmasının en uygunu olacağını

savunmaktadır. Öte yandan, kullanılacak yeni krediler için başlıca kaynak verilen eski kredilerin geri ödemeleri olacaktır. Geri ödenen krediler, kaydi parada olduğu gibi parayı yok etmemekte, aksine yeni krediler için bir kaynak olarak bankada kalmaktadır. Geri ödenen bu krediler mevcut kredi hacmi düzeyini korumaya yeterken, merkez bankasının ürettiği yeni para tasarrufların ve dolayısıyla kredi hacminin artmasını sağlayacaktır (Dyson v.d., 2016:46).

Tam rezerv sistemiyle bankaların likit olmayan varlıkları likit varlıklara dönüştürme gibi ayırt edici bir fonksiyonlarının kısıtlanacağını belirten Diamond ve Dybvig, bu sistemin başarılı olması durumunda, bankaların sadece mevduat saklama hizmet verecek olmalarının banka iflaslarının parasal nedenlerini ortadan kaldıracığını savunmaktadır. Ancak, bankalar kredi işlemlerinden elde ettikleri kazanç olmadan varlıklarını sürdürebilseler bile, likit olmayan varlıkların kısa vadeli sabit yükümlülüklerle finanse edilmesinden doğacak finansal istikrarsızlık sorununun bankaların yerini alan finansal araçlara geçeceğini iddia etmektedir. Özellikle para piyasası fonlarının aslında yüzde yüz rezerv bankaları olduklarını belirten Diamond ve Dybvig, bu fonların başarısı ve istikrarına bakılarak, bunların bankaların yerini almaya uygun oldukları kanaatine varmanın yanlış olacağını, çünkü bu kanaatin bankaların likidite oluşturma kabiliyetinin ne kadar önemli olduğunu göz ardı ettiğini ifade etmektedir (Diamond ve Dybvig, 1986:65).

Tam rezerv bankacılığının likidite açısından bankalara bağımlı görünmeyen borçlanıcıları bile etkileyeceğini savunan Diamond ve Dybvig, örnek olarak finansman bonusu ihraç eden şirketlerin bankalardan yedek kredi limitleri aldıklarını göstermektedir. Muhtemel bir likidite krizinde finansman bonolarını yenileyememe durumunda şirketlere acil bir fon kaynağı sağlayan kredi limitleri olmazsa, büyük miktarlarda finansman bonusu ihraç eden şirketler likidite sıkışıklığına uğrayıp iflasa sürüklenebileceklerdir (Diamond ve Dybvig, 1986:66).

Sınırlı amaçlı bankacılık modeli için de benzer şekilde likidite sıkıntısına yol açacağı eleştirisine karşı Kotlikoff, likidite ile M1 tanımlı para arzı kastediliyorsa, bunun merkez bankasınca parasal tabanın genişletilerek artırılabilceğini, burada karar vericinin bankalar değil merkez bankası olduğunu belirtmektedir (Kotlikoff,

2012:56). Öte yandan, bankacılık sisteminin gerçek ve kalıcı likiditeyi oluşturamayacağını, bunun ancak sanal bir suretini oluşturabileceğini ifade etmektedir. Çünkü bankaların kısa vadeli yükümlülükleri, bir bankaya hücum durumu olması durumuna kadar güvenli ve likittir. Sınırlı amaçlı bankacılık sisteminde para çarpanı bire eşit olacaktır ve böylece merkez bankası daima M1 tanımlı para arzını kontrol edebilecektir. Para çarpanının birde tutularak bankaların panik durumunda bunu birin altına düşürmesinin engellenmesi, bankaların likidite üretme imkânını değil likiditeyi azaltma imkânlarını sınırlamaktadır (Kotlikoff, 2012:57).

Tam rezerv bankacılığı modellerini eleştiren Bentata v.d., kısmi rezerve dayalı çalışan ticari bankaların, serbest bankacılık sisteminde aşırı kaydi para üretme eğiliminde olmadıklarını anlatmaktadır (Bentata v.d., 2017:Bölüm.2.1). Serbest bankacılık sisteminde bankaların hangi stratejilere göre çalışacaklarını özellikle serbest bankacılık fikrini savunanlardan aktararak anlatan Bentata v.d., günümüz bankacılık sisteminin serbest bankacılık olmadığını ve şu anki mevcut sistemde bankaların son kredi mercii olarak sırtlarını dayadıkları merkez bankasının varlığını göz ardı etmektedirler. Bu nedenle, merkez bankasının para arzını kontrol etmedeki yetersizliğini açıklamak yerine, serbest bankacılık sistemi üzerinden kısmi rezerv bankacılığını savunmaktadırlar.

Tam rezerv sistemiyle kredi arzının daralacağına dair görüşlerin beş temel varsayıma dayandığını belirleyen Lerven v.d. (2015), bu beş varsayımı iş dünyasıyla ilgili olanlar ve bir bütün olarak ekonomiyle ilgili olanlar şeklinde iki sınıfa ayırmıştır. Bu varsayımlar ve bunlara karşı getirilen argümanlardan iş dünyası ile ilgili olanlar özetle şu şekildedir.³⁴

- Banka kredilerinin işletmeler için en önemli finansman kaynağı olduğu öne sürülmektedir. Hâlbuki işletmelerin otofinansman, tahvil ve hisse senedi ihracı, tedarikçi kredisi, banka dışı finansal kesimden borçlanma ve kitle fonlama gibi diğer finansman alternatifleri mevcuttur.

³⁴ “Devlet Parası Sisteminde Yeterli Miktarda Kredi Bulunabilecek Mi?” isimli bu çalışma, devlet parası modelini savunan Pozitif Para grubunun çalışmalarından biridir. Söz konusu temel varsayımlar ile bunları çürütmeye yönelik getirilen argümanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. (Lerven v.d., 2015).

- Banka kredilerine erişememek iş hacminin büyümesi önünde en büyük engel olarak görülmektedir. Hâlbuki iş hacminin büyümesi en başta mal ve hizmet talebine ve iktisadi koşullara bağlıdır. Bunlar gelişme gösterdikten sonra krediye erişim bir ihtiyaç haline almaktadır.
- İşletmelere verilecek krediler için mevcut tasarruf düzeyinin yeterli olmadığı iddia edilmektedir. Kısmi rezerv sisteminde geri ödenen her kredi para arzının küçülmesine neden olur. Devlet parası sisteminde geri ödenen her kredi tekrar kullanılır ve spekülâtif yatırıma yönelik yeterli miktarda kredi bulunmaz. Kredi arzını artırmak için merkez bankası ticari bankalara kredi verebilir.

Bir bütün olarak ekonomiyle ilgili olan varsayımlar ve karşı argümanları şunlardır:

- Bankaların ekonominin ihtiyacı olan para miktarını uygun seviyede ürettiği öne sürülmektedir. Bankaların kredi verme davranışı konjonktürle aynı yönde hareket etmektedir. Bankaların ekonominin yükselme devrinde daha çok kredi verirken buhran döneminde kredi musluğu kapatması istikrarsızlığı artırmakta ve krizleri derinleştirmektedir. Bu nedenle, uygun miktarda para ürettikleri tezi mesnetsizdir.
- Banka kredilerinin öncelikli olarak iktisadi büyümeye götüren faaliyetleri finanse ettiği savunulmaktadır. Banka kredileri reel ekonomiden ziyade öncelikli olarak finansal ekonomiye gitmektedir. Gayrimenkul ve finansal varlıkların alınması için verilen krediler iktisadi büyümeyi doğrudan destekleyici bir nitelik taşımamaktadır.

2.3.2. Para Otoritesi Kurulması Hakkındaki Görüşler

Tam rezerv sisteminde para basma konusunda tek söz sahibi olması planlanan para otoritesi ile ilgili bazı eleştiriler bulunmaktadır. Söz konusu otoritenin ekonominin ne kadar para ve krediye ihtiyaç duyduğunu piyasadan daha iyi bilip bilememesi hususu merak edilmektedir. Dixhoorn, özellikle düzgün ve isabetli bir tahmin için gerekli olan, bugünkü ve gelecekteki ekonomik büyüme ve enflasyonla ilgili olarak para otoritesinin sınırlı bilgiye sahip olacağını ifade etmektedir. Her ne

kadar bu otoritenin bağımsız olacağı savunulsa da, hem hükümet hem de özel sektör kaynaklı siyasi suistimal ve bağımsızlığa müdahale riski bulunmaktadır (Dixhoorn, 2013:38). Dixhoorn, tam rezerv sisteminin para konusunda bir tekel oluşturarak para arzını belirleme gücünün bir kamu kurumunda toplandığını, bu kamu kurumunun veya hükümetin ise piyasaya göre daha demokratik yaklaşım içinde olmayacağını belirtmektedir. Bu otoriteyi denetleyecek bir yapının öngörülmemesi ayrı bir sorundur. Bu tür sorunların aşılması için para sisteminde bir tekel oluşturmak yerine, farklı para birimlerinin oluşturduğu büyük çeşitliliğe sahip bir sistemin teşvik edilmesi gerektiği iddia edilmektedir (Dixhoorn, 2013:39). Diğer taraftan, merkezi bir para otoritesi ekonomideki değişimlerde ve kriz zamanlarında daha hızlı tepki vererek para arzını değiştirme konusunda daha güçlüdür. Bu sayede, kredi ve konjonktür dalgaları daha küçük olabilir ve konjonktürle aynı yönde hareket eden para ve kredi sistemine karşı koyamayan şu anki para politikasına göre daha fazla finansal istikrar yakalanabilir (Dixhoorn, 2013:37).

Benes ve Kumhof, Chicago Planıyla hükümetin para arzını gerçekten kontrol edebildiği için monetarizmin uygulanabilir hale geldiği ve likidite tuzaklarının olmadığı bir ortamda durağan durum enflasyonunun sifıra inebildiği sonucuna ulaşmıştır. Para arzının hükümetin tekeli altında olmasının yüksek seviyede enflasyona neden olacağına iddia edenlere karşı bu bulgu önemlidir. Ayrıca, yüksek enflasyon iddiasını destekleyecek nitelikte bir bulgunun kendi teorik çerçevesinde bulunmadığını ve tarihte ise bunu destekleyecek nitelikte olayın çok az olduğunu belirtmektedir (Benes ve Kumhof, 2012:56).

Günümüz bankacılık sisteminde ödemeler talep üzerine banka rezervlerinin arzının sağlanmasıyla dolaylı yoldan gerçekleştirilirken, devlet parası sisteminde ise devletin bastığı parayla doğrudan gerçekleştirilecektir. Diğer taraftan, maliye politikası ile iktisadi durum ve verimli amaçlar için sağlanan kredi miktarı arasında birbirine bağımlılık olduğunu göz önünde bulunduran Dow v.d., bu bağımlılığın hükümet ile para otoritesi arasındaki koordinasyonu artırıcı kurumsal bir yapıyı gerektirdiğini belirtmektedir. Para otoritesinin verilen kredilerin verimli amaçlar için kullanılıp kullanılmadığını tespit etmesi önemlidir, ancak para otoritesi bunu başarıyla yerine getirirse bile, diğer kredi kaynaklarının başka yönlere saparak daha

spekülatif amaçlara ayrılabilceği savunulmaktadır. Bununla birlikte, taraflı yaklaşımların karar verme sürecine etki ederek her anlamda eşit olan iki projeden hükümetle daha yakın ilişki içinde olanının gerekli finansmanı elde edebileceği öne sürülmektedir (Dow v.d., 2015:11).

Dixhoorn, ticari bankaların sağlamlığına ve birbirlerine duymak istedikleri güvene dayalı olan para ve ödeme sisteminin güvenliğinin, tam rezerv bankacılığında merkezi para otoritesine ve hükümete bağlı olacağını belirterek, paranın doğrudan elde edilebilir olduğu sürece mevduat sahiplerinin hiçbir zaman bankaya hücum etmeyeceklerini ifade etmektedir. Bir bankacılık krizinde insanlar mevduata erişememe veya ödeme yapamama endişesi taşımayacağından ve batan yatırımlar ödeme sistemi için bir risk oluşturmayacağından finansal istikrar güçlenmiş olacaktır. Ayrıca, ödeme sisteminin rezerv elde etmeye veya bankalar arası borçlanmaya olan bağımlılığının kalmayacağı da göz önüne alınırsa, hükümet ve para otoritesi doğru maliye ve para politikaları izledikçe ödeme sistemi daha istikrarlı ve güvenli olacaktır (Dixhoorn, 2013:32).

Devlet parası önerilerinin kredi vererek para üretmeye karşı finansal ve ekonomik istikrarı teşvik edici şekilde tasarlandığını belirten Dow v.d., ancak bu önerilerin başarılı olabilmesi için yalnızca devletin parasının var olması ve kredi büyümesinin para arzındaki büyümeyle aynı yolu izlemesi gerektiğini savunmaktadır. Para olarak kullanılan araçlar ve kredi genişlemesi üzerindeki kısıtlamalar başarılı olmuş olsaydı, bunun doğuracağı tehlikeli sonucun iktisadi şoklara yavaş tepki verecek esnek olmayan bir ekonomi olacağını ve bundan dolayı bu kısıtlamaların iktisadi şokların menfi sonuçlarını yatıştırmak yerine iyice artırmış olacağını iddia etmektedir (Dow v.d., 2015:13).

2.3.3. Faiz Oranlarının Artması İhtimali

Bankaların kaydi para üretememesi sonucu kredi vermek için kaynak bulmakta zorluk çekileceği, bundan dolayı ödünç verilebilir fonların azalmasıyla faiz oranlarının artacağı endişesi, esasında yukarıda açıkladığımız para ve kredi hacminde daralma olması konusuna girmektedir. Burada dikkat çeken husus, tam rezerv

sisteminde mevduat sigortası kurumunun ortadan kalkmasıyla birlikte, vadeli mevduat veya tasarruf hesapları daha riskli hale gelecek, artan risk düzeyinin telafisi için bunlara uygulanan faiz oranları artacaktır. Öte yandan, devlet borçlanma senetleri dışında yatırım yapılabilecek risksiz ve faizli varlıkların yeterli miktarda bulunamayacağını belirten Dyson v.d., yatırım hesabı sahiplerinin daha çok tercih edebilecekleri bir varlık olmayacağını ifade etmektedir. Bu bakımdan vadeli mevduat hesaplarına uygulanan faiz oranlarının önemli oranda artmayacağı beklenebilir. Ayrıca, bankalar faiz oranlarındaki artışın bir kısmını kredi alanlara yansıtmak yerine kendileri yüklenebilirler. Bununla birlikte, faydası ve zararı gözetilip sınırları belirlendiği ölçüde, merkez bankası devreye girerek para üretip piyasalara enjekte etmek suretiyle faiz oranlarının düşmesini sağlayabilir (Dyson v.d., 2016:47).

Tam rezerv sisteminde yükselmesi beklenen faiz oranları nedeniyle buna güce yetmeyecek olan şirketlerin düşük getirili yatırımlarına veya KOBİ'lerin finansmanına daha az imkân kalacak olmasının reel ekonomik büyümeyi engellemesi ve eşitsizliği artırması başka bir endişe sebebidir (Dixhoorn, 2013:40). Daha önce belirttiğimiz gibi, işletmelerin otopfinansman, tahvil ve hisse senedi ihracı, tedarikçi kredisi, banka dışı finansal kesimden borçlanma ve kitle fonlama gibi diğer finansman alternatifleri mevcuttur (Lerven v.d., 2015).

Dixhoorn, mevduat sigortasının veya devlet garantisinin kalkmasından sonra bankaların kredi verebilmek için tasarruf toplama gereği duyacaklarını ve bunun için hemen sermayelerini artırarak batık varlıklar için bir tampon oluşturacaklarını, böylelikle finansal istikrarın güçleneceğini belirtmektedir. Dolayısıyla, bankanın hissedarlarının taşıdıkları risk artacak ama bu da verecekleri krediden elde ettikleri kazançla telafi olacaktır. Artan riskin telafi edilmesi için faiz oranlarının da artması beklenir (Dixhoorn, 2013:32).

2.3.4. Para Benzeri Varlıkların Ortaya Çıkması İhtimali

Tam rezerv bankacılığının getirdiği kısıtlamalar nedeniyle para benzeri varlıkların ortaya çıkacağı dile getirilmektedir. Nitekim, böyle bir kısıtlama yokken bile bir çeşit dijital para olan kripto paraların yayılmakta olduğu görülmektedir.

Hayek, 1844 senesinde İngiltere Merkez Bankasına kâğıt para basma konusunda tekel olma yetkisi veren Bankacılık Kanununun banka mevduatındaki hızlı büyümeyi önleyemediğini belirterek, Chicago Planının da benzer bir başarısızlığa uğrayarak yeni tür para ikamelerinin ortaya çıkmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir (Hayek, 1989:82).

Dixhoorn, şahısların ve şirketlerin getirisi olmayan para yerine, risk ve kazanç arasında tercih edilen bir dengeye göre kendilerine getiri sağlayacak doğrudan erişilebilir ödeme seçeneklerini tercih edeceklerini belirtmektedir. Kripto para örneğini de göz önüne alırsak, devletlerin bunu kontrol altına alması zor görünmektedir. Türev finansal ürünler ve finansal araçlarla banka bilançolarının büyümesinin halen mümkün olacak olması, geniş tanımıyla paranın kontrol edilmesinin gerçekçi bir hedef olmadığını göstermektedir. Para benzerlerinin ortaya çıkmasının önemli olmadığı, tam rezerv sisteminin sadece devletin bastığı paraya odaklanması gerektiği düşünülebilir. Ancak, para benzerlerinin de varlık balonlarına ve kredi döngülerine sebep olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Dixhoorn, 2013:34).

Fontana ve Sawyer, bankaların tam rezerv zorunluluğuna tabi olmayacak türde banka hesapları türeteceğini ve bu hesapların tıpkı vadesiz mevduat gibi ödeme aracı olarak kullanılacağını öne sürmektedir. Önemli ölçüde gelir kaybedecek olan bankaların devlet parası sisteminde işlem hesaplarına uygulayacakları ücretlerin yeterli olmayacağını ve hükümetin yeni tür banka hesaplarının ortaya çıkmasını önlemeye yönelik yapabileceği pek bir şey olmadığını savunmaktadır (Fontana ve Sawyer, 2015:11). Dittmer, aynı doğrultuda, para arzının bir politika aracı olarak kullanılmasının gölge bankacılık sektöründe daha çok para benzeri varlığın ortaya çıkmasını teşvik edeceğini belirtmektedir (Dittmer, 2014:164).

2.3.5. Gölge Bankacılığın Büyüyecek Olması İhtimali

Tam rezerve dayalı mevduat hesaplarının sadece ödemeler için işlem amaçlı kullanılacak olmasının gölge bankacılığın büyümesine neden olacağına dair görüşler öne sürülmektedir. Dow v.d., fiyatların yüksek derecede oynak ve beklentilerin

belirsiz olduğu zamanlarda ihtiyat saikiyle, varlık fiyatlarındaki oynaklığın düştüğu ve piyasaların varlık fiyatlarındaki hareketler konusunda daha emin olduğu zamanlarda spekülasyon saikiyle likidite tercihinin artarak para talebini artırdığını belirtmektedir. İşlem amacı dışında paraya olan talebin belirsizliğe karşı makul bir tavır olduğunu, ancak 2007 küresel krizinin gelişimi incelendiğinde konvansiyonel beklentilerin yaygın olarak mantıksız olduğunu ve riski düşük tahmin ettiğini ifade etmektedir. Bu sebeple, piyasadaki varlıklardan beklenen yüksek getirinin cazibesi, gerçekte banka varlıklarından daha az güvenli olan varlıkların güvenliymiş gibi muamele görmesine neden olabileceğini ve likiditeye olan talebin tam rezerve dayalı banka mevduatının haricindeki varlıklarca karşılanabileceğini öne sürmektedir (Dow v.d., 2015:9).

Gölge bankalar bankacılık düzenlemelerine tabi olmadıkları için mevduat sigortası veya bir başka devlet garantisi kapsamına giremezler. Dyson v.d., doğrudan merkez bankasından likidite sağlayamayan gölge bankaların ticari bankalara giderek kredi limitleri ve kredi garantileri istemek zorunda olduklarını, bu nedenle ticari bankaların istediği an para üretebilme kabiliyetine bel bağladıklarını belirtmektedir. Ticari bankaların para üretme kabiliyeti ise merkez bankasının dilediği an para basabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, ticari bankaların istediklerinde para üretme ve likidite garantisi sağlama imkânları olmazsa, gölge bankacılığın sanal surette güvenli varlık oluşturması mümkün olmayacaktır (Dyson v.d., 2016:49).

Fontana ve Sawyer, tam rezerv önerilerinin finansal sistemin yalnızca küçük bir kısmını doğrudan etkileyeceğini, bankaların para üretimine etki ederken finansal aracılık rollerini etkilemeyeceğini belirtmektedir. Öte yandan, tam rezerv sistemiyle vadesiz mevduat hesabına getirilecek kısıtlamaların ve mevduat sigortasının kaldırılmasının gölge bankacılığın büyümesine yönelik etki sağlayacağını öne sürmektedir (Fontana ve Sawyer, 2015:7). Dolayısıyla, finansal istikrarı bozacak bu ihtimalin bertaraf edilmesine yönelik düzenlemeler getirilmelidir.

2.3.6. Kamu Borç Yükünün Azalması İhtimali

Tam rezerv sisteminde para otoritesi gözetiminde devletin bastığı ve hükümet kanalıyla tedavüle soktuğu para devletin borçlanma ihtiyacını azaltacaktır. Dixhoorn, özellikle kriz zamanlarında istihdam yaratma yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik etmek için devletin para arzını artırabileceğini, çünkü özel sektörün bu konuda ağır borç yüküne girmek istemeyeceğini belirtmektedir. Tam rezerv sisteminde hükümetin finansal piyasalara ve bankalara olan borçlanma bağımlılığının azalmasının yanı sıra azalan kamu kesimi borcu sayesinde faiz yükü ile hükümet harcamalarının dışlama etkisi de azalacaktır. Ayrıca, para basarak daha az vergi uygulanması kamuoyu algısı göz önüne alındığında daha tercih edilir bir durumdur (Dixhoorn, 2013:35).

Chicago Planını anlatırken hükümetin ticari bankalardaki tüm devlet tahvillerini hazine kredisi ile mahsup edeceğini ve böylece kamu borcunun önemli miktarda azalacağı belirtilmişti. Ancak, bankalar dışında devlet borçlanma senedi tutanlar dikkate alındığında kamu borcunun tamamen ortadan kalkmayacağını hatırlatmak gerekir. Yine de, bankaların ürettiği kaydi paranın büyüklüğü göz önüne alındığında, tam rezerv sistemine geçiş ile bankaların buradan elde ettikleri kazancın devletin eline geçmesi sonucu devlet borcunun önemli ölçüde azalacağı değerlendirilmektedir. Devletin kendisi para basabilecekken, bunu kaydi para üreten bankalara bırakması ve bunun yerine borçlanarak bir de faiz yükü altına girmesi mantığı zorlamaktadır. Bu gücü tekrar ele almasıyla devletin borç yükü şüphesiz önemli ölçüde azalacaktır.

2.3.7. Diğer Hususlar

Tam rezerv önerilerinin uygulamada bazı sorunlar içereceğini ve geçiş maliyetlerinin dikkate alınmadığını belirten Dixhoorn, böyle bir yapısal dönüşümün günlük rutin işlerde, çalışan profilde ve sistemlerde düzeltmeler gerektireceğine ve bunlara ilave çeşitli diğer maliyetlerin de göz önüne alınarak tam rezerv sisteminin fayda maliyet değerlendirmesinin iyi yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bugünkü sisteme olan bağımlılığın tam rezerv sistemine geçişi zorlaştıracığını, tam rezerv sisteminin uygulanamayacak kadar radikal ve karmaşık görünmesi sebebiyle

benzer potansiyel etkilere sahip diğer küçük yapısal reformlara göre dönüşümün daha zor ve yavaş görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca, tam rezerv önerilerinin tümünün uluslararası etkileri olmadan milli olarak uygulanabileceğini iddia ettiğini, ancak bunun uygulanmasında uluslararası koordinasyonun sağlanmasına ihtiyaç olabileceğini ifade etmektedir (Dixhoorn, 2013:41). Akin ve Dolgun, benzer görüşü ifade ederek, işlem maliyetleri, lobcilik faaliyetleri ve yeni sistemin getireceği sonuçların belirsizliği göz önüne alındığında, tam rezerv sistemine geçişin hükümet açısından oldukça zor bir karar olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, bankacılık sisteminin küçülmesi ile reel sektörün kredi bulma imkânının azalması ihtimali siyasetçiler açısından çekince oluşturacaktır (Akin ve Dolgun, 2015:107).

Tam rezerv sisteminde mevduat hesaplarının güvenli hale gelmesiyle mevduat sigortasının ortadan kalkacak olması, bankaların bu kapsamdaki ahlaki risk sorununu çözmüş olacaktır. Ancak, bir bankanın başarısızlığı durumunda merkezi para otoritesinden bir şekilde fonlanması sonucu yük yine bankayı dolaylı olarak fonlamış olacak vergi mükelleflerine binecektir. Özellikle, büyük ölçüde muhtemel menfi etkileri gözetilerek batamayacak kadar büyük bankalar için devlet müdahalesi beklentisi olacağından burada zımni bir destek devam etmektedir şeklinde eleştiriler bulunmaktadır. Bu nedenle, ahlaki risk sorunun devam edeceği ve başarısız olan bir bankanın batmasına göz yumulmayacağı savunulmaktadır (Dixhoorn, 2013:34). Burada göz önüne alınması gereken iki durum vardır. Birincisi, tam rezerv sisteminde bankaların paniklere karşı kısmi rezerve göre daha sağlam bir yapıda olmaları sebebiyle başarısızlık ihtimalinin çok düşük olmasıdır. İkincisi, bir banka başarısız olsa bile tam rezerv sisteminde kısmi rezerve göre elinde çok daha fazla varlık olacağı için vergi mükelleflerinin sırtına binecek yük çok daha az olacaktır.

Dixhoorn, bankaların para üretme kabiliyetlerinin ortadan kaldırılmasıyla doğacak sonuçlara ilişkin farklı fikirleri sunmaktadır. Buna göre, paranın tamamen devlet eliyle üretilmesi ekonomide paranın dağılımını da etkileyecek olup bu konudaki ölçütler artık özel sektör tarafından değil devlet tarafından belirlenecektir. Özel sektörün güvenlik eksenli ölçütleri yüksek gelirli veya teminata dayalı yatırımları kayırmakta iken, devletin parayı ilk dağıtımındaki tercihlerinin daha demokratik olacağı değerlendirilmektedir. Bu, aynı zamanda devlet için yeni bir gelir

kapısı olurken para arzındaki artışların kamu mallarına harcanacağı düşünülürse toplumun geneli içinde faydalı olacak olup, özel sektörün finanse etmekten çekindiği uzun vadeli yatırımlar için de yeni bir fon kaynağı olmuş olacaktır. Diğer taraftan, bankaların para üretme kabiliyetlerinin ortadan kaldırılması nedeniyle ihtiyat saiki ile yapılan tasarruflara artık doğrudan erişilemeyeceği, şirketler işletme sermayeleri için artık faiz elde edemeyecekleri, açık kredi imkânları ortadan kalkacağı ve riskten kaçınanlar artık bir getiri elde edemeyecekleri için sonuç olarak esnekliği çok az olan bir iktisadi sistem ortaya çıkacağı savunulmaktadır. Bankaların para üreterek verimli yatırımlar için olan kredi talebini karşılayamamasının finansal aracılık ile vade dönüşümü fonksiyonlarını kaybetmeleri anlamına geldiği belirtilmektedir (Dixhoorn, 2013:40).

Dyson v.d., devlet parası sisteminin enflasyonu kontrol altına almak için değil, bunun doğurduğu sosyal, iktisadi ve çevresel etkilerden kaçınmak için bankaların para üretmesini ortadan kaldırmayı hedeflediğini belirtmektedir. Enflasyon kaygısıyla para basmaktan kaçınmak yersizdir, çünkü eğitim, sağlık ve altyapı yatırımları gibi zaruri yatırımlarda doğru şekilde kullanıldığında kullanışlı bir araç olabilir ve ekonomi için büyük faydalar doğurabilir. Ancak, arsa ve konut gibi hâlihazırda var olan varlıkların alınmasının finansmanı için çok fazla para basılması varlık balonlarına sebep olabilir ve ekonomide menfi sonuçlar doğurabilir (Dyson v.d., 2016:51).

2.4. Tam Rezerv Bankacılığının İslam İktisadı Açısından Değerlendirmesi

Birinci bölümde kısmi rezerve dayalı bankacılık sisteminin İslam iktisadı açısından yapılan değerlendirilmesi sonucunda, bu sistemin İslami bir düzene uygun olmadığına dair deliller ortaya konmuştu. Faiz ekseninde çalışan kapitalist sistemi besleyen kısmi rezerve dayalı bankacılığın, temeli faizsiz olan İslami bir iktisadi ve finansal sistemde aynı şekilde çalışmasının uygun olmayacağı ortaya koyulduğunda, bunun yerini dolduracak alternatifin İslam'a daha yakın olması beklenir. Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki, kısmi rezerv sistemi kapitalizmin bir parçası olarak

doğmuş ve gelişmiştir. Kapitalizm anlayışının ise İslam ile ne kadar bağdaştığını burada anlatmaya gerek yoktur. Chapra, kapitalizmin İslam anlayışından en fazla ayrıştığı noktaların manevi değerlere, sosyoiktisadi adalete ve insanlar arasındaki uhuvvete olan bağlılık olduğunu savunmaktadır. Bu hususlar İslam hukukunun maksadı açısından önemlidir ve içtihadî hükümlerin ve İslami normların şekillenmesinde önemli bir çerçeve oluşturmaktadır (Chapra, 1985:33). Sayılan hususların daha yüksek seviyeye taşınarak İslam hukukunun maksadına erişmek açısından tam rezerv sisteminin kısmi rezerve göre üstün olduğu değerlendirilmekte olup, bunun bir basamak olarak görülmesi ve ileri taşınması gerekir.

Konvansiyonel finansal sistem ile İslami finansın riske yaklaşımına bakılırsa, iki anlayış arasında önemli bir farklılık görülür. İlkinde riski başkasının üzerine yıkarak riskten korunma yoluna gidildiğini, ikincisinde riskin paylaşıldığını görürüz. Bu durum, sadece kendi menfaatini düşünen bireysel menfaat eksenli bir zihniyet ile kendi dışındakilerin menfaatini göz önüne alan sosyal menfaat eksenli zihniyet arasındaki farkın bir yansımasıdır. Bu nedenle, İslami finansman modelleri çoğunlukla ortaklığa dayalı olup teşvik edilmiştir. Diğer taraftan, günümüz İslami finans anlayışında borca dayalı işlemler öne çıkmaktadır. Kapitalist anlayışın ürünü bir zeminde çalışmakta olan İslami finans kurumlarının, başka bir zemine kaymadan bu durumu düzeltmeleri zordur. Askari ve Krichene, İslami finans sisteminde kredinin yok denecek kadar az olması gerektiğini ve bu sistemin ikili bir yapıdan oluştuğunu savunmaktadır. Bunlar, yurtiçi ve uluslararası ödemeler için yüzde yüz rezerve dayalı bir mevduat bankacılığı sistemi ile tasarrufları doğrudan veya borsalar üzerinden dolaylı olarak projelere yönlendiren kar ve zarar paylaşımına dayalı bir yatırım bankacılığı sistemidir. Bankaların mevduat saklama veya havale işlemleri karşılığında ücret talep etmesi, finansal veya reel varlıklara yönelim sağlayacaktır. İslami sermaye piyasaları ise fon arzı ve talebine dair işlemlerin faizsiz biçimde eşleşmesine aracılık eden ve yatırım bankaları, borsalar, yatırım fonları vb. kurumlardan oluşan bir yapıdır. Bu sistemde kredi genişlemesi veya daralması ya da devletin faiz oranlarıyla oynaması yoktur (Askari ve Krichene, 2014:28). Askari ve Krichene (2014), bu çerçevede tam rezerv önerilerinin faizsiz ve kar-zarar ortaklığına dayalı bir şeklini anlatarak İslami finansı tanımlamış olmaktadır.

Tam rezerv bankacılığının İslam'daki ideal bankacılık sistemi olduğunu savunan Akin ve Dolgun, Chicago Planı ile İslami finans arasındaki tek önemli farkın faiz olduğunu, Planın bazı mahzurlarının ortadan kaldırılmasının tek yolunun faizin yasaklanmasından geçtiğini, faizin olmadığı yapıyla oldukça istikrarlı bir finansal sisteme ulaşılabileceğini savunmaktadır (Akin ve Dolgun, 2015:102). İslami bir bankacılık sisteminde mevduat bankalarının vazifesinin mevduat saklamak ve ödeme sisteminin sorunsuz çalışmasını sağlamak olduğunu, tam rezerve dayalı bu sistemde bankaların para üretemeyeceğini ve para çarpanının etkisiz olacağını belirtmektedir. Chicago Planı faiz unsuru dışında İslami bir finansal sistem için oldukça uygundur. Öte yandan, ticari bankaların mevduat bankası ve kredi kuruluşu şeklinde ikiye ayrılmasıyla birlikte mevduat saklama karşılığında ücret talep edilecek olması ve İslami bir sistemde bunlara faiz işletilmesinin yasak olması, tasarrufların kredi kuruluşuna yönelmesini teşvik edecektir (Akin ve Dolgun, 2015:103). İslami bir tam rezerv modelinde kredi kuruluşunun yerine günümüz katılım bankalarına benzer şekilde mudaraba esasıyla faizsiz çalışan kuruluşların yaygınlaşması sağlanabilir.

Khan, günümüzde uygulanan İslami bankacılık sistemleri ile tam rezerv bankacılığı modelleri arasında büyük farklılık olduğunu, İslami bankacılığın faize değil ortaklığa dayalı olduğunu ve bunun için tam rezervden daha fazlasının gerektiğini ifade etmektedir (Khan, 1986:9). Önceden belirlenen bir faiz oranının olmadığı, mevduatın sigortalanmadığı ortaklığa dayalı İslami bankacılık sisteminin tam rezerv önerilerine oldukça benzediğini ve bankacılık krizlerine karşı daha güçlü olduğunu savunmaktadır (Khan, 1986:19). Khan ve Mirakhor, mudiler açısından İslami bankaların çoğu cihetten yatırım fonlarına birebir benzediğini, İslami bankaların özsermayeleri dışındaki başlıca fon kaynaklarının işlem hesapları ile yatırım hesaplarındaki mevduat olduğunu belirtmektedir (Khan ve Mirakhor, 1989:40,42). Vadesiz mevduatın teoride ve pratikte emniyete alınması açısından tam rezerv sisteminin İslami bankacılıkla benzerlikler taşıdığını öne süren Jarhi, tasarruf sahipleri ile bankalar arasındaki ilişki göz önüne alındığında tam rezerv sisteminde kurulan yatırım bankalarının İslami bankacılığa benzer özelliklere sahip olduğunu, ancak en önemli farkın yine faize dayalı sistem olduğunu ifade etmektedir (Jarhi, 2004:39).

Haneef ve Barakat, İslami bir sistemde merkez bankacılığının nasıl olması gerektiğine dair 1970 ve 1980'lerde yapılan tartışmaların, tam rezerv zorunluluğuna gerek olup olmadığı konusuna yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu tartışmalar sonucunda, tam rezerv zorunluluğunun tercih edilir olduğuna, ancak merkez bankasının katı kontrolü altında ticari bankaların sınırlı miktarda para üretebileceklerine karar verildiğini anlatmaktadır. Öte yandan, İslami bankacılığın teşvik edilmesi amacıyla Malezya'da İslami bankalar için hiçbir rezerv zorunluluğu bulunmamasına dair önerilerin de yapıldığını bildirmektedir (Haneef ve Barakat, 2006:30).

Shapiee ve Zahid, sürekli genişleyen para arzının enflasyona neden olduğunu, buna karşı bankaların kredi yoluyla para üretmelerini engelleyen tam rezerv çözümünün parasal rezervlerde garar riskini azaltacağını belirtmektedir. Ekonomide ribevi spekülasyonun gücünü kırmak için kredi üretimine ve transferine kısıtlamalar getirilerek istikrarlı paraya ve düzenlemelerle kontrol altına alınmış bankacılık sistemine geri dönülmesi gerektiğini savunmaktadır (Shapiee ve Zahid, 2010:777).

Faizsiz bir bankacılık sistemini evrensel (çok amaçlı) bankacılık üzerinden tasarlayan Mabid al-Jarhi, modelini tam rezerv bankacılığına göre kurgulamıştır. Jarhi (2017), Jarhi (2016), Jarhi (1980) ve Jarhi (2005) ile İslami bir ekonominin parasal ve finansal yapısını ortaya koyarken merkez bankası mevduatı (central deposits), merkez bankası mevduat sertifikası (central deposit certificates) ve merkez bankası ikraz sertifikası (central lending certificates) gibi araçlardan bahsetmektedir. Temel olarak kar ve zarar ortaklığı üzerinde yürüyecek sistemde bankalar kredi sözleşmelerini bırakıp İslami finans kapsamındaki sözleşmeleri uygulamaya başlayacaktır. Merkez bankasının bastığı para bankalardaki yatırım hesaplarına aktarılacak ve merkez bankası mevduatı adını alacaktır. Bankalar, yatırım hesaplarındaki parayı reel sektördeki yatırımlar için kullanacak ve merkez bankası bu hesaplardan getiri elde edecektir. Merkez bankası, mevduat sertifikası ihraç ederek gelirini merkez bankası mevduat hesabına koyacak, mevduat hesabını artırarak veya eksilterek para arzını etkileme yoluyla para politikasını yürütecektir (Jarhi, 2017:13). Kısa vadeli acil finansman ihtiyaçlarının karşılanması için karz-ı hasen uygulanabilir. Merkez bankası düzenleme getirerek her bir bankadan kaynaklarının küçük bir

kısmını faizsiz borç vermek üzere ayırmasını isteyebilir. Merkez bankası, gerekirse merkez bankası mevduatından elde ettiği kazançla bankaları takviye edebilir. Karz-ı hasen vermek isteyen ama borçlulara güvenemeyenler olacaktır. Bu durumda, merkez bankası ikraz sertifikası ihraç ederek gelirini karz-ı hasende kullanılmak üzere bankalara aktarır. Bu sertifikalar getirisiz olacak ve vadesinde geri ödenecektir (Jarhi, 1980:18).

Tam rezerv bankacılığı ile özel bankaların para üretme imtiyazlarının ellerinden alınması sosyal refah ve kamu menfaati açısından İslami bir sistem kabul edilebilir. Zaman, iktisadi teorinin iddia ettiği şekilde, özel sektörün en verimli yatırımları bularak bunları finanse edeceği varsayımının gerçeklerle örtüşmediğini öne sürmektedir. Kar güdüsüyle işleyen kapitalist işletmeler sosyal faydayı dikkate almadıkları için çevreye ve canlılara zarar vermekte, bu nedenle işletmelerin karlılığının sosyal maliyetin artması anlamına gelmektedir. Devletin para basma tekeli eline alması hükümete mali alan sağlayarak daha fazla sosyal refahı artırıcı projenin hayata geçirilmesini sağlayacaktır (Zaman, 2015b:14). İslam'ın sosyal refaha verdiği önem göz önüne alındığında, para basma yetkisinin sosyal bir imtiyaz olarak kabul edilmesi gerektiğinin öne sürülebileceğini belirten Chapra, para basmadan elde edilen net gelirin sosyal refahın ve özellikle yoksulların refahtaki payının artırılmasında kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bunun için öncelikle, banka kredilerinin ideal sayıda kullanıcıya yönlendirilerek toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli mal ve hizmetlerin üretiminin sağlanması gerekir. İkinci olarak, mevcut kaydi paranın tümü, merkez bankasından ticari bankalara verilmiş mudaraba avansı şeklini alacaktır (Chapra, 1985:92). Chapra'nın bu önerisini sunarken Chicago Planını dikkate alıp almadığı konusunda kendisinin bir ifadesine rastlanmamış olmakla birlikte, mudaraba avansı önerisi Chicago Planındaki hazine kredisi önerisiyle örtüşmektedir. Chapra, ticari bankaların özel sektörde kalmaya devam etmeleri halinde, ticari bankaların önceden anlaşılan bir orana göre mudaraba payları ödendikten sonra, kaydi paradan elde edilen net gelirin devlete geçmesini önermektedir. Devlet, buradan elde edilen gelirin tümünü, özellikle yoksullar yararına olanlar olmak üzere, sosyal refah projeleri için kullanmalıdır (Chapra, 1985:93).

Meera ve Larbani, tam rezerv bankacılığıyla hükümetin para basma ve kredi verme yetkisini eline almasıyla toplumun her bir ferdinin ekonomideki para ve kredinin müşterek sahibi olacağını belirtmektedir. Bununla birlikte, hükümetin basılan parayı bir istişare mekanizmasıyla planlayarak en faydalı alanlarda kullanmasını önermektedir. Öte yandan, İslam'a göre hükümetin mülkiyet haklarına uymakla mükellef olduğunu da hatırlatmaktadır. Buna göre, enflasyon yoluyla örtük bir vergi uygulanmamalı ve bireylerin varlıkları haksız yere elde edilmemelidir (Meera ve Larbani, t.y.:17). Devlet parası modelinin tam anlamıyla bir çözüm olmayacağını savunan Zaman, bankalar gibi devletin de bu ayrıcalığı istismar ederek büyük zararlar verebileceğini öne sürmektedir. İslam hukukunda para üretme hususunda doğrudan bir kural bulunmasa da bazı Şer'i kaidelerin kıyasen uygulanabileceğini ve muhtemel zararların önüne geçilebileceğini ifade etmektedir. Para kamusal bir mal olduğu için, devletin para basmasının sosyal faydayı ve kamu menfaatini sağladığından emin olunmalıdır. Bunun için paranın istikrarının korunmasının devletin sorumluluğunda olduğunu belirten Zaman, devlet parası modelinin ve İzlanda Planının³⁵ bağımsız para otoritesi önerisini desteklemektedir. Buna göre, para üretimi konusunda enflasyon hedeflemesine odaklanılmalı, paranın harcanmasında ise tam istihdam hedefi dikkate alınmalıdır (Zaman, 2015b:13).

İslami finasta para arzının kredi genişlemesi yoluyla artamayacağını belirten Askari ve Krichene'in İslami mevduat ve yatırım bankacılığını anlattığı modeli büyük oranda Chicago Planı ile örtüşmektedir. Altının rezerv para olarak kullanılmasını önerdiği modele göre dış ödemeler dengesinde bir açık olduğunda para arzı ve dolayısıyla altın rezervi aynı miktarda azalmaktadır. Bununla birlikte, açık veren ülkede para arzı azaldığı için fiyatlar da düşecektir.³⁶ İslami finansın en önemli özelliklerinden birisinin reel ekonomi ile olan sıkı bağlantısı olduğunu vurgulayan Askari ve Krichene, İslami finansın temel ilkelerinin bir teoriden ibaret olmadığını, Chicago Planının reel ekonomi ile kurduğu bağlantıyı anlatmaktadır (Askari ve Krichene, 2014:29-31).

³⁵ Bkz. (Sigurjonsson, 2015).

³⁶ Chicago Planına benzer şekilde önerilen İslami mevduat ve yatırım bankalarının örnek bilançoları ve ayrıntılı bilgi için bkz. (Askari ve Krichene, 2014:29-30).

Chapra, İslami para ve bankacılık sisteminin temel özelliklerinin tespitinde bazı önemli hedef ve işlevlerin dikkate alınması gerektiğini anlatmaktadır. Bunlar arasında ideal bir iktisadi büyüme oranı, sosyoiktisadi adalet ve gelir ile servetin adil dağılımı ve paranın değerinde istikrar yer almaktadır. Chapra, sayılan bu hususların kapitalist sistemde de amaçlandığını, ancak önemli olan şeyin hedefe ulaşırken seçilen yol olduğunu belirtmektedir (Chapra, 1985:33). Birinci bölümde kapitalist sistemin kısmi rezerv bankacılığıyla gelir ile servet dağılımına ve paranın değerinde istikrara olumsuz etkisi anlatılmıştır. Bu nedenle, İslam'ın sosyoiktisadi hedeflerine ulaşma konusunda, özellikle kısmi rezerv bankacılığı olmak üzere, kapitalist sistemin kurumlarının ve araçlarının ciddi şekilde gözden geçirilerek bir paradigma değişikliğine gidilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan, Chapra'ya göre bankaların kredi olarak kullandığı mevduat topluma aittir ve sosyoiktisadi adalet gereğince bu kaynağın öncelikle toplumun zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak üretim ve dağıtımın finansmanı amacıyla kullanılması gerekmektedir (Chapra, 1985:85). Bankalardaki vadesiz mevduatın mülkiyetinin mudide veya bankada olduğuna dair farklı görüşlere bir yenisinin eklenmiş olduğu söylenebilir, ancak Chapra'nın vurgulamak istediği hususun mevduatın sahibinin kim olduğundan ziyade bankaların kredi verirken verimli ve faydalı amaçları gözetmeleri gerektiği olduğu kanaatindeyiz.

Syamlan, paranın bir mübadele aracı olmasının yanı sıra bir değer biriktirme aracı veya bir mal olduğu kabul edildiğinde, kısmi rezerv sisteminde para nötr olmadığı için tüm mevduat türlerinin kredi şeklinde kullanılabilirliğini anlatmaktadır. Buna karşın, tam rezerv sisteminde ve İslam'da paranın nötr olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, İslam'da paranın fiili sermaye muamelesi gördüğünü, kısmi rezerv sisteminde ise potansiyel sermaye muamelesi gördüğünü ifade etmektedir. Tam rezerv sisteminde vadesiz mevduatın atıl olarak ve mudinin talebi üzerine hemen geri ödenmek üzere hazır tutulması paranın fiili sermaye olması niteliğindedir. Kısmi rezerv sisteminde bankanın mevduatı kredi olarak kullanarak kar elde etmesi, paranın potansiyel sermaye muamelesi görmesindedir (Syamlan, 2016:69-70).

İslami finansın risk paylaşımına dayalı bir sistem olma hedefine ulaşması için etkin menkul kıymet borsalarının gerekliliğini belirten Askari ve Krichene, sınırlı

amaçlı bankacılık modeline uygun bir öneride bulunmaktadır. Çoğu gelişmekte olan ülkede bankacılık sistemi olmasına rağmen bir menkul kıymet borsası bulunmadığını, bankacılık sisteminin ve tahvil piyasalarının borç ekseninde çalıştığını, ancak menkul kıymet piyasası ile tasarrufların risk paylaşımı esasıyla verimli yatırımlara yönlendirilebileceğini anlatmaktadır (Askari ve Krichene, 2014:33). Böylece, bankacılık sistemi sadece ödeme sisteminin çalışmasına yardımcı olurken, finansal aracılık işlevinin borca dayalı değil ortaklığa dayalı bir yapı üzerinde çalışması sağlanarak İslami bir parasal ve finansal sistemin oluşması sağlanacaktır.

Akin ve Dolgun, tam rezerv bankacılığı sistemi üzerine yapılan çalışmaların, konvansiyonel politika belirleyicilerin İslami finansın mantığını anlamaları için faydalı olduğunu değerlendirmektedir. Bununla birlikte, radikal olarak nitelendirdiği Chicago Planının uygulanmasının günümüz konvansiyonel sisteminde uygun olmayacağını savunmaktadır. Bu nedenle, toplam bankacılık sistemi içinde İslami bankaların payının artırılması için Chicago Planının bazı ülkelerde İslami bankalarca uygulanabileceğini, bu ön uygulamadan sonra Planın konvansiyonel bankalarca da uygulanmasının daha az riskli olacağını önermektedir (Akin ve Dolgun, 2015:107).

İslam iktisadı açısından tam rezerv bankacılığını değerlendiren düşünürlerin aktardığımız görüşlerine binaen, İslami bir iktisadi ve finansal sisteme giden yolda, tam rezerve dayalı bankacılığa geçişin önemli bir basamak olacağını ve faizin bertaraf edilmesi açısından da kullanışlı olacağı değerlendirilmektedir. Özellikle İslami bankaların veya ülkemizde ifade edildiği şekliyle katılım bankalarının, konvansiyonel bankalarla aynı düzenlemelere tabi olduklarını dikkate alarak, kısmi rezerve dayalı çalışmadıklarından emin olmak adına yeni düzenlemeler getirilmeli ve kontrol mekanizmaları geliştirilmelidir. Katılım bankaları reel varlıklara dayalı olarak çalıştıklarını öne sürmektedir. Ancak, tamamen katılım bankalarından oluşan bir kısmi rezerv sisteminde bile kaydi para üretimi kaçınılmazdır, çünkü önce kredinin verildiği sonra mevduatın oluşturulduğu aynı mekanizma çalışmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AJAN TEMELLİ (AGENT-BASED) MODELLEME KAPSAMINDA KISMİ REZERV VE TAM REZERV BANKACILIK SİSTEMİNE DAİR BİR SİMÜLASYON MODELİ

İlk iki bölümde tartışılan kısmi rezerv bankacılığı ile tam rezerv bankacılığının ekonomik istikrara olan etkilerini mukayese etmek amacıyla bu bölümde ajan temelli modelleme ile simülasyon deneyleri yapılmıştır. Özellikle, tam rezerv bankacılığı son dönemde ilgi çeken ve farklı model önerileri ortaya konan bir alan olarak öne çıkmaktadır. Ancak, önerilen alternatif modellerin pratikte uygulanma imkânı elde edememeleri nedeniyle bunların sınanması mümkün olmamıştır. Farmer ve Foley, en iyi ekonomik modellerin iki tür olduğunu, ikisinin de hayati kusurları bulunduğunu belirtmektedir. Ekonometrik modeller ampirik istatistiksel modellerdir ve geçmiş veriye göre uyarlanır. Kısa vadeli tahminlerde etkindirler, çünkü bu süre zarfında büyük bir değişiklik olmaz. Dinamik stokastik genel denge modelleri ise kusursuz bir dünya tasavvur eder ve mahiyetleri itibariyle krizleri göz ardı eder (Farmer ve Foley, 2009:685). Tam rezerv bankacılığına dair elimizde geçmiş veri bulunmadığı için ekonometrik modeller kullanılamamıştır. Rezerv oranının bankaya hücum paniklerinde bankaların dayanıklılığına olan etkisi görülmek istendiği ve denge şartı aranmadığı için genel denge modelleri çalışmamız açısından kullanışlı olmamaktadır.

Saraç (2017) bugün ana akımı oluşturan neo-klasik denge modellerinin, gittikçe etkileşimi artan karşılıklı ilişkiler ağının oluşturduğu günümüz dünyasında neden yetersiz kaldığını Choudhury'nin kavramsallaştırması temelinde izah etmektedir. İktisat alanı doğası itibarıyla sürekli öğrenme ve etkileşim yoluyla gelişime dayanır. Buna göre sürekli öğrenme öncelikle devlet ve piyasa arasındaki diyalogdan ve etkileşimden doğan bilgi üretimine işaret eder. Neo-klasik yaklaşımdaki optimizasyon-denge metotları, bunların içsel değişimlere neden olacak gerçek süreçleri dikkate almaksızın uygulanabileceğini ima ederler. Shackle (1971)

optimizasyon sonucu uygulanabilir noktaların statik olduğunu ve hiçbir öğrenme gerçekleşmediğini iddia etmektedir. Sonuçta etkileşimler, bütünleşmeler, dönüşüm ve gelişimler, neo-klasiklerin optimizasyon ve denge analizlerinde hiçbir rol oynamazlar (aktaran Saraç, 2017). Bu itibarla, statik neo-klasik denge modelleri yerine iktisadi ilişkilerin dinamik doğasını yansıtan simülasyon yöntemi benimsenerek ajan temelli modelleme yoluyla kısmi rezerv ve tam rezerv sistemlerinin karşılaştırılması ve literatürdeki bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Ajan temelli modelleme henüz popülerlik kazanmamış olduğu için konu hakkında özet bilgi verilecek ve iktisat alanındaki çalışmalarda genel denge modellerine göre özellikleri kıyaslanacaktır. Ayrıca, kısmi rezerv sistemi üzerine yapılmış bazı ajan temelli modeller hakkında özet bilgi bu bölümde aktarılacaktır.

3.1. Ajan Temelli Modelleme (Agent-Based Modeling)

Ajan temelli modelleme³⁷ bilgisayar desteği olmadan çalışılması zor olan ve kompleks konularla ilgili çalışmalarda kullanılan hesaplamaya dayalı bir araştırma yöntemidir. Bu nedenle, ajan temelli hesaplamaya dayalı modelleme olarak da isimlendirilmektedir. Ajan temelli modellerde bilgisayar yardımıyla heterojen ajanların davranışlarının simülasyonu yapılmaktadır. Heterojenlik, her bir bireyin potansiyel olarak farklı olmasıdır. Ajan şeklinde isimlendirilen kavram bir kurum veya kişiliği temsil etmekte olup kendine has verilere, özelliklere ve yöntemlere göre hareket etmektedir. Ekonomi ile ilgili bir modelde hanehalkı, şirketler, bankalar, piyasalar, hükümet ve benzer kurumlar ajanlarla temsil edilebilir. Hatta farklı davranış kalıplarına göre hanehalkını yatırımcı, tasarruf sahibi gibi veya bankaları kısmi rezerv bankası, tam rezerv bankası veya İslami banka gibi ayrıma giderek farklı ajan türleri tanımlamak mümkündür.

Ajan temelli modeller, makro boyuttaki davranışların mikro boyuttaki kurallardan ortaya çıkmasına imkân tanıyan ve birbirleriyle etkileşim halindeki

³⁷ Literatürde ajan tabanlı modelleme, etmen tabanlı modelleme, etmen temelli modelleme veya ajan bazlı modelleme şeklinde de tercüme edilmiştir.

otonom ajanlardan oluşan dinamik bir sistem kullanmaktadır. Modellerde belirlenen kurallar ajanların davranışlarını etkilemekte ve ajanlar bu kurallara göre kendi durumlarını bireysel biçimde değerlendirerek kararlar vermektedirler. Model çalışmaya başladıktan sonra her bir adımda ajanların tercihlerini, çevrenin durumu hakkındaki bilgilerini ve bilgi işleme yöntemlerini çevreleyen kurallara göre ajanlar arasındaki etkileşim dinamik biçimde yürümektedir. Simülasyonun her bir adımı sonundaki değerler, bir sonraki adımın başlangıç değerleri olmaktadır. Ajanlar, gerçek dünyayı taklit etmeleri için tasarlanan kurallara göre, gerçek dünyadaki muadilleri gibi bu sanal dünyada serbestçe hareket etmektedirler (Bookstaber, 2012:4). Ajanların çeşitliliği ve kurumsal yapının boyutu konusunda (kullanılan bilgisayarın gücüne bağlı olarak) bir sınır bulunmamaktadır.

Hesaplamaya dayalı olan ajan temelli modeller otonom ajanlar setinden oluşmakta olup bu ajanların gösterdiği karmaşık davranışların kaynağı her bir ajanın karmaşıklığından ziyade ajanlar arasındaki etkileşimdir. Ajan temelli modeller uygulama açısından daha kolay, simülasyonların adım adım gelişimini incelemek açısından ise çok pratik olup tahmin edilmesi güç olan yeni beliren özellikler gösterebilirler. Simülasyonlar adım adım izlenerek yeni beliren özellikler ve yeni denge durumları ile bunların gerçekleştiği koşullar incelenebilir (Monett ve Navarro-Barrientos, 2016:1467). Ajan temelli modeller otonom biçimde etkileşim halinde olan ajanlardan oluşan suni dünyaların simülasyonu şeklinde anlaşılabilir. Her bir ajan içsel durumunu açıklayan özelliklerle diğer ajanlarla etkileşimini yönlendirecek davranış kurallarıyla donatılmıştır. Burada bir denklem sisteminin çözülmesinden ziyade model basitçe çalıştırılmaktadır (Lengnick, 2011:4). Ajan temelli modelleme birçok ajanın etkileşiminin bir araya geldiğinde sistemin genel davranışının nasıl etkilendiğini görmek için yapılan araştırmalar için uygundur. Ajan temelli bir model oluşturmak için matematik, istatistik, programlama ve çalışılan bilim dalı hakkında bilgi sahibi olmak gerekir (Turrell, 2016:174).

Ajan temelli modelleme aşağıdan yukarıya doğru bir yaklaşıma (bottom-up approach) sahiptir. Her bir ajanın dinamikleri sonucunda özellikler toplulaşmakta ve makro boyutta çıktılar elde edilmektedir. Bu yaklaşım, bilindik neo-klasik modellerin yukarıdan aşağıya olan bakış açısına bu itibarla zıttır. Neo-klasik modellerde en alt

düzeyde temsili bir ajan bulunmakta ve sıkı tutarlılık koşullarıyla bağlanmaktadır. Bu koşullar denge, rasyonalite ve matematiksel çözülebilirlik açısından gerekli olan düzenlilik koşullarıyla ilgilidir (Bookstaber, 2012:6).

Ajan temelli modellemenin gelişmesine yönelik ilk hareket 1930'larda fizikçi Enrico Fermi'nin nötronların taşınmasını içeren problemleri çözmeye çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Fermi ve arkadaşlarının bu çalışmaları nükleer silahların ve nükleer enerjinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış ve Fermi'nin kendi yöntemini geliştirdiği bu dönemde ilk elektronik bilgisayarlar dünyanın önde gelen bilim kurumlarında yerlerini almaya başlamıştır (Turrell, 2016:175). 1947 senesine gelindiğinde, olasılığa dayanan mahiyetini yansıtmaları için bu yöntem Monte Carlo Yöntemi adında bir çalışma yayınlanmıştır³⁸ ve bu çalışmada problemlerin çözümünde rastgele sayıların kullanılmasına dair bu yeni yöntemin kullanılabileceği birçok yolu anlatılmıştır.

Problem çözümünde ajan temelli yaklaşım fizik alanında başladıktan sonra diğer bilim dallarında yayılmaya başlamıştır. Bunlar arasında biyoloji, ekoloji, bilgisayar bilimleri yer almakta olup, özellikle 2007/08 Küresel Krizinden sonra iktisat alanında da kullanılma sıklığı artmıştır. (Turrell, 2016:173). Ajan temelli modeller her bilim dalında farklı şekilde isimlendirilebilmekte olup fizik alanında Monte Carlo simülasyonları, biyoloji ve ekolojide birey temelli (individual-based) modeller, iktisatta ajan temelli hesaba dayalı iktisat modelleri, bilgisayar bilimleri ve lojistikte çoklu ajan sistemleri (multi-agent systems) denmektedir (Turrell, 2016:174).

Ajan temelli modeller neo-klasik denge modellerine göre daha geniş bir ölçekteki doğrusal olmayan davranışları ele alabilir. Böylelikle, politika yapımcılar suni bir ekonomiyi farklı politika senaryolarıyla simüle edebilir ve sonuçları sayısal olarak görebilir. Bu tür modelleme iktisat alanında yeterince kullanılmamıştır. Ajan temelli modeller insanoğlunun adaptasyon ve öğrenme kabiliyetini dikkate alarak finansal ekonominin karmaşık bir sistem olarak modellenmesine imkân sağlamaktadır (Farmer ve Foley, 2009:685-686). Ajanların karar alma davranışlarını

³⁸ Bkz. (Metropolis ve Ulam, 1949).

etkileyen intibak etme kabiliyeti farklı şekillerde oluşabilir. Ajanlar geçmişteki davranışlarına bakarak, ileriye dönük hedeflerini dikkate alarak, diğer ajanlarla aralarındaki iletişimden öğrenerek davranışlarını değiştirebilirler.

Ajan temelli modelleme ile ekonomik süreçler heterojen ajanlardan oluşan dinamik sistemler biçiminde canlandırılmaktadır. Ajan temelli modellerin en önemli farkı ajanların heterojenliği ile sınırlı rasyonelliklerinin ve piyasa dengesizliğinin açıkça hesaba katılmasıdır (Napoletano v.d., 2012:2). Chan-Lau, ekonometri ve istatistiğe dayalı yöntemlerin geçmişteki verilere olan bağımlılığı nedeniyle bu tür modellerin yapısal değişikliklerin etkilerini yansıtamadığını ifade etmektedir. Buna karşın, ajan temelli modeller özellikle yüksek seviyede heterojenlik için uygundur (Chan-Lau, 2017:5). Bonabeau, ajan temelli modellemenin kullanışlı olduğu yerleri sıralamaktadır. Buna göre, ajanlar arasındaki etkileşimlerin doğrusal olmadığı, karmaşık ve kesintili veya aralıklı olduğu, popülasyonun heterojen olduğu, ajanların öğrenme ve intibak etme gibi karmaşık davranışlar sergilediği yerlerde ajan temelli modellemeyi kullanmak daha elverişlidir (Bonabeau, 2002:7287).

Ajan temelli modellemenin iktisat alanında kullanımının sıklaşması 2007/08 Küresel Krizden sonra başlamaktadır. Krizden sonra neo-klasik genel denge modellerinin sıhhati tartışılır hale gelmesiyle ajan temelli hesaba dayalı iktisat modelleri görülmeye başlanmıştır. Fagiolo ve Roventini, buhran dönemlerinin iktisadi analizler için birer canlı tecrübe olduğunu ve hâkim olan teorik altyapının yetersizliğini gösterdiğini savunmaktadır. Genel dengecilerin bu tür başarısızlıklar karşısında modellerini düzeltmeye çalışarak tepki verdiklerini belirtmektedir (Fagiolo ve Roventini, 2017:para.1.5). Gatti v.d., Büyük Buhran ile Keynesyen devrimin ve ayrı bir disiplin olarak makroiktisatın ortaya çıktığını, 1970'lerdeki petrol krizi nedeniyle yaşanan stagflasyon dolayısıyla temelinde genel denge ve rasyonel beklentiler varsayımları yatan neo-klasik devrimin doğduğunu anlatmaktadır (Gatti v.d., 2010:111). Öngörülemeyen Küresel Krizden zayıf ekonomik modellerin sorumlu tutulamayacağını savunan Gatti v.d., öte yandan, bu modellerin piyasaların kendiliğinden dengede olduğu ve tüm belirsizliklerin dışsal olduğu fikirlerini desteklemesini eleştirmektedir. (Gatti v.d., 2010:112).

Avrupa Merkez Bankası Eski Başkanı Jean-Claude Trichet'in ifade ettiğine göre, 2007/08 Kriziyle birlikte mevcut ekonomik ve finansal modellerin ciddi eksiklikleri hemen görünür hale gelmiştir. Makroekonomik modeller krizi öngörememiştir ve ekonomiye ne olduğunu ikna edici bir şekilde açıklamakta yetersiz kalmıştır. Mevcut modeller yeterince işe yaramamış ve çözüm konusunda yüzüstü bırakmıştır.³⁹

Bookstaber, finans kurumlarının ve ekonomistlerin finansal sistemdeki riskleri anlamak ve önlem almak için kullandıkları risk modellerin Küresel Krizle birlikte zayıflıklarının ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu modeller finansal kırılganlıkları, bu kırılganlıkları açığa çıkarabilecek şokları ve bu şokların finansal sistemde yayılmasına neden olabilecek süreci modellemekte yetersizdir. (Bookstaber, 2012:2).

Napoletano v.d., aynı doğrultuda, Küresel Krizin hâkim teorik altyapının yetersizliğini ortaya çıkardığını savunmaktadır. Genel denge modelleri krizin gelişini tahmin etmekte ve ayrıca bir çıkış reçetesi göstermekte başarısız olmuştur. Genel denge modellerine yapılan başlıca eleştiri aşırı basitlikleridir. Krizin ortaya çıkmasında rol oynayan bazı unsurlar genel denge modellerinde göz ardı edilmiştir. Bu unsurlar arasında ajanların, piyasaların ve mevzuat altyapısının heterojenliği yer almaktadır. (Napoletano v.d. 2012: 1).

Genel denge ile Walrasian denge eş anlamlıdır. Tamamen hayali bir varsayım olan Walras tellalı (Walrasian Auctioneer), bir tam rekabet piyasasında tüm arz edenler ile talep edenleri bir araya getirerek piyasada tek genel denge fiyatı oluşmasını sağlayan kişidir. Alım satım bu denge piyasa fiyatından gerçekleşir. Ajan temelli modellerde ise genel piyasa dengesi varsayımı ve şartı bulunmamaktadır. Fiyatlar piyasada ajanların karşılıklı etkileşimleri ile doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Lengnick, ajan temelli modellerde makro düzeyde varsayım yapmaya gerek olmadığını, çünkü makro boyutta gözlemlenen her olayın mikro düzeyde yapılan varsayımlar sonucu içsel biçimde ortaya çıktığını anlatmaktadır. Bu doğrultuda, bir

³⁹ Bkz. <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2010/html/sp101118.en.html>, Speech by Jean-Claude Trichet, President of the ECB, Opening address at the ECB Central Banking Conference Frankfurt, 18 November 2010.

denge hesaplayıp bunun istikrarını ispatlamak yerine ajan temelli modellemeden yararlanılabilir. (Lengnick, 2011:4).

Ajan temelli hesaba dayalı ekonomik modelleri genel denge modellerinden ayrıştırdığı önemli bir nokta heterojenliktir. Bilindiği gibi, genel denge modelleri temsili ajan (representative agent) varsayımı üzerine kuruludur. Buna göre, tek bir ajan tüketicilerin, bir sektörün veya bankaların tamamını temsil etmektedir. Genel denge modellerinin en başta eleştirildiği konu budur. Napoletano v.d., temsili ajan varsayımı altında bilgi asimetrisinin analiz edilmesinin mümkün olmayacağını iddia etmektedir. Mesela, temsili tek bir ajanın olduğu kredi piyasasında, kimin kime borç verdiği takip edilemezken temerrütten ve iflastan söz etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü iflas durumunda zararın banka, mudiler, hissedarlar ve devlet gibi farklı aktörler arasında dağılması gerekmektedir (Napoletano v.d. 2012:3). Temsili ajan modellerinde kredi piyasalarının bulunmadığını belirten Stiglitz ve Gallegati, temsili ajan varsayımının genel denge modellerini oldukça basitleştirerek makroiktisadı ve finansal sistemi bir ajanın davranışına indirgediğini, yani makroiktisadı mikroiktisada denk hale getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, sistemik risk unsurunu göz ardı eden temsili ajan modellerinin Küresel Krizin ortaya çıkmasından kısmen sorumlu olduğunu savunmaktadır (Stiglitz ve Gallegati, 2011:7).

Stiglitz ve Gallegati'ye göre tüm modellemeler basitleştirmeler gerektirir ve bu basitleştirmeler bazı şeylerden ödün vermeyi gerektirir. Temsili ajan yaklaşımı etkileşimlerin analiz edilmesi ihtimalini ortadan kaldırır ve Küresel Kriz ile diğer krizlerin temelinde ise karmaşık etkileşimlerin iyi analiz edilmemesi yatmaktadır. Bu nedenle, temsili ajan yaklaşımı modern makroekonomilerin daha iyi anlaşılmasında yardımcı olmamaktadır. Aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla temel heterojen unsurların davranışlarının ve bunlar arasındaki etkileşimin analiz edilmesiyle işe başlanmalıdır. Sonraki aşamada yeni davranışlar belirlemeye başlayacaktır (Stiglitz ve Gallegati, 2011:10).

Ajan temelli modelleme ile genel denge modellemesi arasındaki diğer bir önemli farklılık ise rasyonel beklentiler varsayımdır. Rasyonel beklentiler hipotezine göre ajanlar ekonominin temelindeki modeli bilmekte ve ellerindeki bilgiyi etkin

şekilde kullanmakta olup tüm ajanlar belli bir değişken hakkında aynı rasyonel beklentiye sahiptir.

Richiardi, neo-klasik ekonomik modellerinin temelindeki rasyonel beklentiler varsayımının katı tutarlılık zorunluluklarına sahip olduğunu ve basitleştirilmiş modeller gerektirdiğini belirtmektedir. Ajan temelli modellerde ise bunun yerine kısmi bilgi ve sınırlı hesaplama kabiliyeti varsayımı bunun yerini almaktadır. Bu sayede gelişim bir zorunluluk haline gelerek öğrenme, seçme ve tepki verme yoluyla davranışlarda düzeltmeler meydana gelmelidir. Bununla birlikte, rasyonel beklenti modellerindeki davranışsal denklemlerde denge bir tutarlılık koşulu olarak tanımlanmaktadır. Ajanlar beklentileriyle tutarlı biçimde davranmalı ve tüm ajanların eylemleri karşılıklı tutarlı olmalıdır. Bu nedenle, bir şoka uyum safhasında bile sistem daima denge halindedir (Richiardi, 2015:8).

Lengnick, genel denge modellerinin sorunlarından birinin aşırı rasyonellik varsayımı olduğunu öne sürmektedir. Ancak, ajanların kararlarının rasyonel tercih veya fayda optimizasyonundan ziyade davranış kurallarına göre modellenmesi gerekir. Rasyonel beklentiler varsayımının gerçeklikten fazlasıyla uzak olduğunu ve ekonomik sistemlerin kompleksite özelliği gereği toplu ve içsel belirsizlikle nitelendirilmiş olduğunu ve rasyonel biçimde öngörülemeyeceğini belirtmektedir (Lengnick, 2011:3).

Bookstaber, genel denge modellemesinde yapılan basitleştirici varsayımların matematiksel çözülebilirliği kolaylaştırdığını, buna karşın piyasa krizlerinin modellenmesinde kısıtlayıcı olduğunu iddia etmektedir. Genel denge modellerinde riskler ajanların davranışlarıyla değişmeyen dışsal şoklarla ortaya konurken, gerçekte vuku bulan krizlerde ise riskler ajanların davranışlarından kaynaklanmaktadır. Ajanlar olaylara tepki verir, davranışları duruma göre adapte olur ve böylece içsel belirsizlik ortaya çıkar (Bookstaber, 2012:7).

Richiardi, ajan temelli modellerin tamamen modüler hale getirilebileceğini, yeni kombinasyonlar ve eklentiler için sınırsız ihtimallerin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu özellik yeterince kullanılmamıştır ve daha önce belirttiğimiz gibi ajan temelli modeller ve kodları genellikle tek seferlik kullanılmıştır. Richiardi,

modelleme bireyciliği olarak isimlendirdiği durumun sebebinin modelleme yarışını kazanmak için yapılan mücadelede yatmakta olduğunu belirtmektedir (Richiardi, 2015:3). Modülerlikten faydalanmak için araştırmacıların ve araştırma gruplarının daha büyük modellerde birbirine entegre edilebilecek şekilde modüller geliştirip düzeltmelerini önermektedir. Bu modülleri ise lego parçacıklarına benzetmektedir (Richiardi, 2015:10).

Ajanların davranışlarıyla ve etkileşimleriyle ilgili varsayımlarda bulunurken muazzam esneklik sağlayan ajan temelli modelleme, politika tasarlamak ve etkilerini incelemek için olağanüstü imkân sağlamaktadır (Fagiolo ve Roventini, 2017:para.1.7). Modele daha fazla ajan eklemek, ajanlarla toplu halde, alt gruplar halinde veya teker teker oynamak kolaydır. Bir modelin uygun tasvir veya karmaşıklık düzeyi önceden bilinmiyorsa ve bunu bulmak için biraz uğraşmak gerekiyorsa ajan temelli modelleme kullanılabilir (Bonabeau, 2002:7281).

Ajan temelli modellerin diğer bir özelliği, ajanların etkileşimleri sonucu ortaya çıkan yeni davranışları veya olayları (emergent phenomena) yansıtabilmesidir. Turrell, ortaya çıkan yeni davranışları, makro ölçekte davranışı oluşturmak için ajanların her bir eyleminin bir araya gelmesi şeklinde tanımlamakta ve bunu ajan temelli modellenin en güçlü özelliği olarak sunmaktadır (Turrell, 2016:178). Bonabeau, buna örnek olarak trafik sıkışıklıklarını vermektedir. Her bir araç sürücüsünün davranışı ve diğerleriyle etkileşiminden kaynaklanan bir trafik sıkışıklığı, belki de buna sebep olan sürücülerin davranışıyla ters yönde hareket etmektedir. Mantığa aykırı görünen bu olayları veya davranışları anlamak güçtür (Bonabeau, 2002:7280). Gatti v.d., makroekonomik modeller kurma konusunda yeni paradigmanın kompleksite olduğunu savunmaktadır. Kendi amaçları olan ve kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bireylerin eylemlerinin etkileşimi kompleks biçimde bir araya geldiğinde yeni özellikler ve olaylar ortaya çıkmaktadır. Ajan temelli modelleme bu yeni ortaya çıkan unsurları incelemek için doğal bir araç olmaktadır (Gatti v.d., 2010:119).

Ajan temelli modellemede karşılıklı bağımlılığa ve sınırlı rasyonaliteye sahip olan ajanlar, davranışlarını belirleyen kurallar temelinde değişen çevreye adapte

olmaktadırlar. İnsanların öğrenme ve adapte olma yeteneklerinin önemini vurgulayan Lucas eleştirisine göre, bir politika hedefi belirlendiğinde piyasa aktörleri davranışlarını değiştirmekte ve hedefin bir önemi kalmamaktadır. Dolayısıyla sistem genelde karmaşık bir tarzda değişim geçirmektedir. Ajan temelli modeller özünde ajanların etkileşimi ve adaptasyonu var olması gerektiği için, model dinamiklerinde piyasadaki değişikliklerin etkilerine odaklanılmaktadır (Bookstaber, 2012:9).

Ajan temelli modellemenin bu saydığımız faydalı özelliklerinin yanı sıra bazı eksiklikleri ve zorlukları da bulunmaktadır. Turrell, ajan temelli modellerde genelleme yapılamamasını bir zayıflık olarak görmektedir. Mesela, tahvil alım satımına ilişkin bir model konut piyasası hakkında çok faydalı olmamaktadır (Turrell, 2016:180). Bonabeau, genel amaçlı bir modelin çalışmayacağını, modelin bir amaca hizmet etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, modelin amacına hizmet edeceği düzeyde açıklamaya ve doğru miktarda detaya sahip olması gerekmektedir (Bonabeau, 2002:7287).

Napoletano v.d., ajan temelli modellerin dinamik stokastik genel denge modellerinden tipik olarak daha karmaşık olduğunu, bu nedenle ajan temelli modellerin analitik incelemesinin sınırlı olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla, ajan temelli modelleri analiz etmek için bilgisayar simülasyonlarına ihtiyaç vardır. Bu durum bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Öncelikle, herhangi bir bilgisayar simülasyonu uygulamasındaki mevcut rastlantısallıkla nasıl baş edileceği ve simülasyonun sonuçlarının nasıl analiz edilip doğrulanacağı önemlidir. Ajanların seçimlerinde takip edecekleri davranış kurallarının belirlenmesi diğer bir zorluktur, çünkü rasyonellik ve tutarlılık şartlarının bulunmaması kuralların belirlenmesinde büyük bir serbestlik sağlamak ve modelin yanlışlanabilir olma ihtimalini artırmaktadır. Son olarak, ekonomik dinamiklerin daha detaylı tanımlanması aşırı karmaşık modellerin kurulmasına sebep olabilir (Napoletano v.d.,2012:7).

Ekonomiyi modellemenin zorluğu gerçeklik ile basitlik ve anlaşılabilirlik arasında bir tercih yapma gereğidir. Ajan temelli modellemenin gerçekliği yansıtmada daha kullanışlı olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle, modeli kurarken belirli ekonomik süreçlerin temelini oluşturan mekanizmaları anlamayı zorlaştıracak şekilde daha

fazla karmaşıklık oluşturarak model tasarlanmamalıdır (Napoletano v.d., 2012:8). Dolayısıyla, ekonomik gerçeklik ile basitlik arasında bir denge kurulmalıdır.

Turrell, makroekonominin konjonktür dalgaları ile nitelendirildiğini ve standart makroekonomik modellemede bu dalgaların açıklanamayan dışsal şoklardan kaynaklandığını belirtmektedir. Mesela, enflasyonun aniden değişmesi modelde yeni ortaya çıkan bir özellik sonucu değil, verilen dışsal şoklardır (Turrell, 2016:180). Halbuki gerçek dünyada konjonktür dalgalanmaları içseldir, ekonominin kendisi oluşturur. Ajan temelli modeller bu dalgalanmaların içsel yapılmasını kolaylaştırır ve bunların nedenleriyle hangi politikaların bunları etkileyebileceğini anlamaya yardımcı olur (Turrell, 2016:181).

3.2. Bazı Ajan Temelli Modellerde Bankacılık Sistemine Dair Senaryo Örnekleri

Ajan temelli modeller araştırmacılar tarafından ekonometrik modeller veya genel denge modelleri kadar itibar görmemektedir. İktisat alanında kurgulanan ajan temelli modellerde ise bankacılık sistemi üzerinde çok durulan bir konu değildir. Özellikle kısmi rezerv bankacılığı sistemini incelemek amacıyla oluşturulmuş ajan temelli model sayısı çok azdır. Kendi modelimize geçmeden önce burada bazı model örnekleri vermek modelimizin kapsayıcılığı ve odaklandığı noktalar açısından mukayese etme ve daha iyi anlama imkânı sağlayacaktır.

Wilensky (1998), bir ekonomide özel bankaların kısmi rezerv sistemi sayesinde nasıl para ürettiklerini NetLogo programı ile modellemiştir. Banka ve hanehalkı olmak üzere iki tür ajandan oluşan bu modelde temel mantık, bir ekonomideki paranın çoğunlukla bankalarda tutulması ve kısmi rezerv sayesinde bankaların bu paranın çoğunu kredi olarak kullanılabilmeleridir. Tüm bankaları temsilen tek bir banka bulunan modelde kişiler birbiriyle para alışverişinde bulunarak günlük ekonomik aktiviteyi canlandırmaktadır. Sonrasında, cüzdanından para olanlar bunu bankaya tasarruf olarak yatırmakta, cüzdanı eksi değere düşen ve tasarrufu

bulunmayanlar bankaya kredi için başvurmaktadır. Bankanın buradaki kısıtı verilebilir kredi miktarının sıfırdan büyük olmasıdır.

Modelde banka kredisi için faiz öngörülmemesi önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bankada tasarruf adı altında sadece vadesiz mevduat hesabı varken vadeli mevduat hesabı öngörülmemiştir ve anlatacağımız diğer modellerde de aynı durum söz konusudur. Tasarruf ve cüzdandan değişkenlerinin toplamı ekonomideki toplam para arzını vermektedir. Modelde dikkat çeken bir nokta, rezerv oranının düşük olduğu durumlarda zengin gruptakiler servetin çoğunu hızla ele geçirmekte iken tam rezerv durumunda ise bunun tam tersi olması ve yoksul kimsenin gözlemlenmemesidir. Kredi arzı ile para arzı birlikte hareket etmektedir, ancak başlangıç nakit para miktarı sabit kaldığı için toplam para arzı rezerv oranına bağlı olarak bir noktada durmak zorunda kalmaktadır.

Chan-Lau (2017), bankacılık sistemindeki riskleri incelemek üzere oluşturduğu ajan temelli modelde zorunlu rezerv oranındaki değişimin bankaların ödeme kabiliyetini ve likiditesini nasıl etkilediğini gözlemlemiştir. Modele göre bankacılık sisteminde üç tür ajan tasarlanmıştır. Bunlar tasarruf sahipleri, bankalar ve kredilerdir. Tasarruf sahipleri ile kredilerin homojen olarak on farklı bölgeye dağıldığı bir dünyada her bölgede bir banka bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde bankalar diğer bölgelerden tasarruf toplayabilmekte ve buralara kredi verebilmektedir. Bankalar mevduata faiz ödemekte, tasarruf sahipleri ise faiz gelirini bankaya tekrar yatırmayıp tüketmektedirler. Böylece tasarruf sahibinin bankadaki mevduatı dönemler arasında değişmemektedir.

Modelde kredilere ilişkin sayılan nitelikler arasında kredi miktarı, temerrüt ihtimali, risk ağırlığı, kredi derecesi ve temerrüde düşmüş borcun tahsil oranı yer almaktadır. Bankalar kredi verirken kredi riskine bakarak dönem başında borçlanıcıya uygulanacak faiz oranını belirler. Bankacılık sisteminin her dönemki davranışı bir döngüden oluşmaktadır. Her dönem başında öncelikle her bankanın ödeme kabiliyeti değerlendirilir, sonra bankalar arası riskleri etkileyen zararlar hesaplanır. Sermaye zorunluluklarının karşılanması için gerekirse kredi portföyü

iyileştirilir. Son olarak, bankalar kar payı ödeme, kredi portföylerini genişletme ve bankalar arası piyasaya erişme konularında kararlarını verirler.

Kredi miktarının tasarruf sahibi sayısının iki katı olması bankaları kredi verme konusunda rahatlatmaktadır. Bankalar asgari rezerv zorunluluk oranının bir buçuk katı oranında rezerv oranı uygulamaktadır. Bankaların azami sermaye oranı sermaye yeterlilik oranının bir buçuk katıdır. Bu oranı aşan tutardaki sermaye, bankada yeterli tutarda mevduat bulunuyorsa, kar payı olarak dağıtılır. Bankalar arası piyasadaki faiz oranı yüzde birdir. Fazla rezerve sahip bankalar sermaye yapısı güçlü ama likidite sıkıntısı çekmekte olan bankalara kredi verir. Modelde uygulanan zorunlu rezerv oranları yüzde üç, dört buçuk ve altıdır.

Mallett (2015), çift taraflı muhasebe kayıt sistemini uygulayarak kısmi rezerv bankacılığının davranışlarını incelemek üzere Threadneedle ismini verdiği bir ajan temelli simülasyon modeli oluşturmuştur. Ajanlar arasındaki tüm etkileşimin parasal işlemler üzerinden yürüdüğü bu modelde bir hükümet ajanı merkez bankası aracılığıyla gösterge faiz oranını belirlemektedir. Modelde tasarlanan ekonomik aktörler şunlardır: hükümet, tam rezerv bankası, kısmi rezerv bankası, yatırımcı, borçlanıcı, tasarruf sahibi, bileşik faizli kredi, basit faizli kredi, endekslenmiş kredi.

Modelde iki tür banka bulunmaktadır. Birisi yalnızca mevduat saklayan ve kısmi rezerve dayalı kredi kullandırmayan tam rezerv bankası, diğeri ise Basel kuralları çerçevesinde kredileri riskine göre ağırlıklandıran ve kanuni rezerv zorunluluğuna uyan kısmi rezerv bankasıdır. Simülasyon bankaların oluşturulması ve borçlanıcıların, tasarruf sahiplerinin ve yatırımcıların bankayla ilişkilendirilmesiyle başlayacak biçimde tasarlanmıştır. Yatırımcılar bankanın hisselerini satın almaktadır. Borçlanıcılar kredi alana kadar her dönem kredi talebinde bulunmakta, aldıkları krediyi ellerinde yeterli para varsa geri ödemekte ve tekrar kredi arayışına girmektedir. Tasarruf sahipleri ellerindeki nakdi bankada mevduat hesabına yatırmaktadır. Borçlanıcıların geri ödeme yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için bir gelir akımına sahip olmalarını sağlamak açısından bir banka tarafından istihdam edilmeleri tasarlanmıştır. Banka, faiz geliriyle borçlanıcının o dönemki faiz ve anapara ödeme yükümlülüğünü yerine getirecek miktarda maaş ödeyecektir.

Monett ve Navarro-Barrientos (2016), kısmi rezerv bankacılık sisteminin etkisini bir zaman periyodu içinde göstermek amacıyla kurguladığı ödeme sisteminin kredi, likidite ve operasyonel riskleri incelenmiştir. Modelde birbirleriyle etkileşim halinde olan üç tür ajan bulunmakta olup bunlar mudiler veya yatırımcılar, borçlular veya kredi kullananlar ve bankalardır. Her ajan müteakip eylemlerini ve diğer ajanlarla olan etkileşimlerini belirleyen bir değerlendirme sürecini izlemektedir. Mesela, mudiler bankaların ödeme aczine düşmesi sonucu varlıklarını kaybetme riskini değerlendirerek olabildiğince sermaye biriktirmeyi amaçlamaktadır. Bir bankaya yüzde on düzeyinde güven duyan bir mudinin elindeki parasının yüzde seksenini o bankaya yatırmamasını makul kılmayan kişisel değer ölçülerini belirleyen unsurlar öngörülmüştür. Mudinin karar sürecini etkileyen unsurlar arasında zaman tercihi, cari sermaye, mevduat faiz oranı ve bankaya olan güven bulunmaktadır.

Kredi taleplerini değerlendiren banka öncelikle kendi finansal durumunu dikkate almaktadır. Mesela, rezerv düzeyi zorunlu rezerv oranının altına düşen banka kredi vermeyecektir. Bir bankanın rezerv düzeyi bir veya daha fazla mudinin bankadan çekmek istediği mevduat miktarının altındaysa o banka iflas etmiş olmaktadır. Zorunlu rezerv oranı değiştirilerek model çalıştırıldığında, rezerv oranı arttıkça bankaların likidite sıkıntısına daha az düştükleri görülmüştür. Ayrıca, modelde az sayıda mudi olduğu için asgari rezerv oranlarının model üzerinde büyük bir etkisi olmadığı görülmüştür.

Yukarıda anlatılan modeller ajan temelli modelleme sayesinde konusu belirli bir alan ile sınırlandırılmış ve belirli bir araştırmaya yoğunlaşmış modellerdir. Ajan temelli modellemenin genel denge modellerinden ayrıştığı önemli bir nokta böylece örneklerle gösterilmiş olmaktadır. Son olarak anlatılacak olan EURACE modeli ise, Avrupa Birliğinin makro modelleri olarak Avrupa Komisyonunun finansal desteği ile geliştirilen üç geniş ölçekli projeden biridir. Diğer projeler, Avrupa Birliğinin parasal, mali ve yapısal politikalarını incelemeyi amaçlayan POLHIA ile sistemik istikrarsızlıkları anlamayı amaçlayan CRISIS (Complexity Research Initiative for Systemic Instabilities) projeleridir. EURACE modeli yukarıda anlatılan modellere göre çok daha büyüktür ve bir ekonomik sistemin tüm katmanlarını kuşatmaktadır. Burada sadece bu modeldeki bankacılık sistemi kurgusu anlatılmıştır.

EURACE modeli üç boyuttan oluşan tamamen birbirine entegre bir makroekonomi simülasyonudur. Reel boyutta tüketim malı ve yatırım malı piyasaları ile emek piyasası, finansal boyutta kredi ve finans piyasaları, kamu sektöründe ise hükümet, merkez bankası ve Eurostat (Avrupa İstatistik Ofisi) bulunmaktadır (Cincotti v.d., 2010:5). Tüm parasal ve reel varlıklar ile parasal yükümlülüklerin çift kayıt muhasebe usulü detaylı biçimde tutularak her bir ajan için bilanço tanımlanmıştır. Tüm parasal ve reel akımların muhasebesinin yapıldığını ve stok değişkenlerinin bu akımlarla tutarlı olduğunu doğrulamak için stok-akım tutarlılık kontrolleri yapılmıştır (Cincotti v.d., 2010:7).

Parasal büyüklüklerin dinamikleri ticari bankalarca ve merkez bankası para arzıyla belirlenmektedir. Kredinin dinamikleri bankacılık sisteminin kredi arzınca ve üretim faaliyetlerini finanse etmek isteyen şirketlerin kredi taleplerince belirlenmektedir. Modelde içsel konjonktür dalgalanmaları ortaya çıkmakta olup, bu dalgalanmalar temelde reel ekonomik aktivite ile bu aktivitenin kredi piyasasından finanse edilmesi arasındaki karşılıklı etkileşiminden kaynaklanmaktadır (Bookstaber, 2012:14). Dilaver v.d., modelin ürettiği içsel konjonktür dalgalanmalarının mikroekonomik düzeydeki doğrusal olmama durumundan kaynaklandığını belirtmektedir. Modelde en azından bazı ajanların sezgisel davranışlarının bireysel rasyonaliteye, yani sınırlı rasyonalite bağlamında belirgin fayda veya kar maksimizasyonuna daha da yakınsandığını ifade etmektedir (Dilaver v.d., 2016:7).

Cincotti v.d. (2010), EURACE modeli üzerinden parasal büyüklükler ile makroekonomik performans arasındaki ilişkiyi incelemiştir.⁴⁰ Para üretimi bu modelde üç kanaldan gerçekleşebilmektedir. Bu kanalların başında bankaların şirketlere kredi vermesiyle şirketlerin mevduat hesaplarındaki artış yoluyla para üretimi gelmektedir. İkincisi, merkez bankasının bankalara son kredi mercii olarak finansman sağlaması ve bankaların yükümlülüklerinin bu yeni üretilen itibari para ile artmasıdır. Üçüncüsü, parasal genişleme yapılarak merkez bankasının finansal piyasada devlet tahvillerini satın almasıdır. Ajanlar arasında yapılan ödemelerde para, ödeme yapanın hesabından alıcının hesabına geçmekte ve para arzı sabit

⁴⁰ EURACE modelinin bankacılık sistemi ile ilgili kısmının anlatımında bu çalışmadan yararlanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Cincotti v.d., 2010: 9 -17).

kalmaktadır. Ancak, bir kredi geri ödendiğinde ise para arzı azalmaktadır. Özel kesim ve kamu kesiminin elinde bulunan parasal varlıklar merkez bankasının arz ettiği itibari para ile bankaların arz ettiği kredi (kaydi) paranın toplamına eşit olmalıdır.

Şirketler üretimlerini kendi kaynaklarıyla finanse etmektedir. Bu kaynaklar yetersiz kaldığında kredi piyasasında bankalara kredi müracaatında bulunurlar. Şirketin başvurduğu banka vereceği ilave kredinin neden olduğu riskle birlikte maruz kaldığı toplam riske bağlı olarak kredi verme konusunda kararını verir. Kredi sınırına gelen şirketler yeni pay senedi ihracı gibi finansal piyasada diğer finansman imkânlarına başvurabilir.

Ticari bankalar, Basel II'ye benzer bir düzenleyici çerçeve içinde çalışarak şirketlerin üretim faaliyetlerini finanse etmek ve ödeme sisteminin işleyişini sağlamak üzere iki fonksiyon üstlenmektedirler. Şirketler ve hanehalkı ise tüm likit varlıklarını bankalara yatırmaktadırlar. Her bir ödemenin bankalar üzerinden yapıldığı bu modelde şirketler ve hanehalkı kâğıt para tutmamakta, sadece mevduat tutmaktadırlar. Bu nedenle, her bir ödeme işlemi iki banka arasında geçmektedir. Her günün sonunda bankalar nakit giriş ve çıkışlarını netleştirerek rezervlerinin negatif çıkması durumunda son kredi mercii olan merkez bankasından borçlanmaktadır. Merkez bankasının görevi bankalara likidite sağlamak, her bankanın azami kaldıraç düzeyini tespit ederek bankacılık sektörünü izlemek ve asgari faiz oranı düzeyini belirlemektir.

Kaydi para ile itibari paranın toplamından oluşan para stoku ile GSYİH, ekonomideki işsizlik düzeyi, fiyat düzeyleri ve fiziki sermaye birikimi bağlamında ölçülen ekonominin performansı arasındaki ilişkiyi ölçmek için simülasyon yapılmıştır. Kaydi paranın dinamikleri tamamen içseldir, bankacılık sisteminin sağladığı kredi arzına bağlıdır. Kredi arzı ise bankacılık sisteminin sermaye tabanı ve şirketlerin kredi talebi ile kısıtlanmaktadır. İtibari paranın dinamikleri merkez bankasının para politikasına bağlıdır. Simülasyonda parasal genişleme politikası da değerlendirilmiştir.

3.3. Kısmi Rezerv ve Tam Rezerv Bankacılık Sistemlerinin Karşılaştırıldığı Ajan Temelli Bir Simülasyon Modeli

Bu kısımda ajan temelli model tasarlamada kullanılan yazılımlardan biri olan NetLogo programı yardımıyla bu çalışma için oluşturulan modelin özellikleri açıklandıktan sonra model üzerindeki parametreler değiştirilerek çalıştırılan simülasyonlardan elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Özellikle kısmi rezerv için farklı rezerv oranlarını kullanmamız modelin doğruluğunu sınamamızı sağlamaktadır. Modelimiz gerçek dünyayı taklit etmekten ziyade, farklı rezerv oranlarının gelir dağılımı, üretim, tüketim talebi, para arzı ve bankaların dayanıklılığı gibi çeşitli değişkenler üzerinde etkisini incelemeye yönelik soyutlanmış bir dünyayı yansıtmaktadır. Modelin temel yapısı üzerinde iki farklı alt model kurgulanmıştır. Kısmi rezerv sistemine yönelik tasarlanan ve yukarıda bahsettiğimiz modellerin bazı özelliklerini bir araya getiren faizli bankacılık sisteminin kurgulandığı birincisine orijinal model ismi verilmiştir. İslami hassasiyetleri bir nebze yansıtan ve hanehalkının kredi ihtiyaçlarının öncelikle bir vakıf tarafından karşılanarak kaynakların yeniden dağıtıldığı ve bu sayede bankaya olan rağbetin azalmasını sağlayan ikinci modele dayanışma modeli ismi verilmiştir.

3.3.1. Modelin Özellikleri ve Ajanlar Arasındaki Etkileşimler

Modelde hanehalkı, bankalar ile mal ve hizmet piyasasını temsilen bir şirket olmak üzere üç tür ajan bulunmaktadır. Nüfus ve teknolojiye değişim olmadığı için hanehalkı ve şirketin sayısı simülasyon boyunca sabittir, yani büyüme dikkate alınmamıştır. Herhangi bir devlet müdahalesinin olmadığı serbest bir piyasa ekonomisi tasavvur edildiği için modele merkez bankası gibi bir devlet organı dâhil edilmemiştir. Modelde her ajanın kendine ait bilançosu bulunmakta ve yapılan her bir parasal işlem bir veya daha fazla ajanın bilanço kalemlerinin değişmesine neden olmaktadır.

Modelin daha basit ve izlenebilir olması açısından her bir hanehalkı ile şirketin mevduat yatırmak ve kredi almak için en başta bir banka ile eşleşmesi sağlanmış

olup simülasyon boyunca banka batmadıkça başka bankaya gitmemektedirler. Esasında, günlük hayatta müşteriler bankalarını sıkça değiştirmedikleri için bu gerçeklik yansıtılmış olmaktadır. Bunun dışında, teorik para çarpanı değerinin tespit edilmesini kolaylaştırması açısından nakit tutma oranı %5 olarak sabitlenmiş olup, her tur başında hanehalkının nakit ve mevduat toplamının %95'ini bankada tutması istenmiştir.

Başlangıçta her hanehalkına 100 birim nakit ve her bankaya toplam nakdin yarısının banka sayısına göre eşit dağıtıldığı miktarda rezerv tanımlanmıştır. Şirkete başlangıçta parasal bir tanımlama yapılmamış olup işlemlerini yalnızca mevduat hesapları üzerinden yürütmektedir. Bu nedenle, M0 tanımlı para arzı hanehalkının toplam nakit büyüklüğü ile bankalardaki toplam rezerv büyüklüğünün toplamından oluşmaktadır. M1 tanımlı para arzı ise hanehalkının toplam nakdi, hanehalkı ve şirketin toplam mevduatı (veya bankalardaki toplam mevduat) ve varsa vakıf hesabının toplamından oluşmaktadır. Kredi hacmi, tüketim talebi gibi değişkenler üzerindeki nominal etkiyi arındırıp reel büyüklükleri görmek açısından fiyat düzeyi değişkeni modele eklenmiş olup M1 para arzının M0 para arzına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Kredi genişlemesi yoluyla fiyat düzeyinin de eş anlı ve aynı oranda büyüyeceği varsayımı görünüşte basit olsa bile, tüketimin reel olarak ve ücretlerin nominal olarak hesaplanmasında yaralı olmaktadır. Ancak, bu varsayım nedeniyle Keynesyen fiyat yapışkanlığı ile yapışkan ücretler teorisi göz ardı edilmek zorunda kalmıştır.

Hanehalkının bilançosunda nakit, mevduat, krediler ve net faiz kalemleri yer almaktadır. Net faiz kalemi kredi faizi ödemesi ve mevduat faizi gelirine göre pozitif veya negatif değer taşıyabilir. Bilançoda aktif ile pasifi denkleştirici bir kalem tanımlanmamış olup özsermaye altında net varlıklar gibi bir kalem olduğu varsayılabilir. Hanehalkının gelirden tüketim eğilimi ve servetten tüketim eğilimi gibi kendine özgü ve her tur rasgele değişmekte olan nitelikleri bulunmaktadır. Bu nitelikler her tur hanehalkının tüketim talebi ile kredi talebinin hesaplanmasında kullanılmaktadır.

Hanehalkının birbirleriyle etkileşimi bulunmamaktadır. Hanehalkının mal ve hizmet piyasasında işgücü olarak bulunduğu varsayıldığı için bu tür bir etkileşimin şirket üzerinden gerçekleştiği ifade edilebilir. Hanehalkı tüketim kalıplarındaki çeşitliliği yansıtmak açısından yoksul, orta gelirli ve zengin olmak üzere üç gelir grubuna ayrılmaktadır. Hanehalkının nominal tüketim talebi fonksiyonu şu şekildedir:

$$C_t = \frac{(\beta_{inc} \times W) + (\beta_{wlth} \times (Dep_H - L_H)) + C_{t-1}}{2}$$

β_{inc} : gelirden tüketme eğilimi

β_{wlth} : servetten tüketme eğilimi

W : ücret

Dep_H : hanehalkının mevduatı

L_H : hanehalkının kredi borcu

Nominal tüketim talebinin fiyat düzeyine bölünmesiyle reel tüketim talebi bulunmaktadır. Hanehalkının serveti, mevduatı ile kredileri arasındaki farktır. Cari dönemki tüketim talebi belirlenirken, oynaklığı azaltmak için önceki dönemki talebe göre hareketli ortalaması alınmaktadır. Bununla birlikte, yaşamını sürdürmesi için her hanehalkının her tur en az iki birim tüketim yapması gerekmekte olup daha azını talep edemez.

Bankaların bilançosunda rezerv, krediler, mevduat, bankalardan alınan krediler, bankalara verilen krediler ve net faiz kalemi yer almaktadır. Basitlik açısından bankalara ayrıca bir nakit kalemi tanımlanmamış ve rezerv kaleminin bu işlevi göreceği varsayılmıştır. Bankaların verilebilir kredi, bankalar arası piyasada kredi talebi, bankalar arası piyasada kredi arzı gibi her turda her bir işlemde sonra tekrar hesaplanan kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. Bankaların da bilançolarında denkleştirici bir kalem bulunmamaktadır. Bankalara başlangıçta belirli bir miktarda rezerv tanımlandığı daha önce belirtilmişti. Bu rezerv bankaların özkaynağı olarak görülebilir. Bankalar özkaynaklarından ve topladıkları mevduattan

kredi kullandırabildikleri için kullandırılacak kredi miktarı şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$Dep_B + R - (2 * Dep_B * rr) - L_B$$

Dep_B: bankadaki mevduat

L_B: bankanın verdiği krediler

R: bankadaki rezerv

rr: rezerv oranı

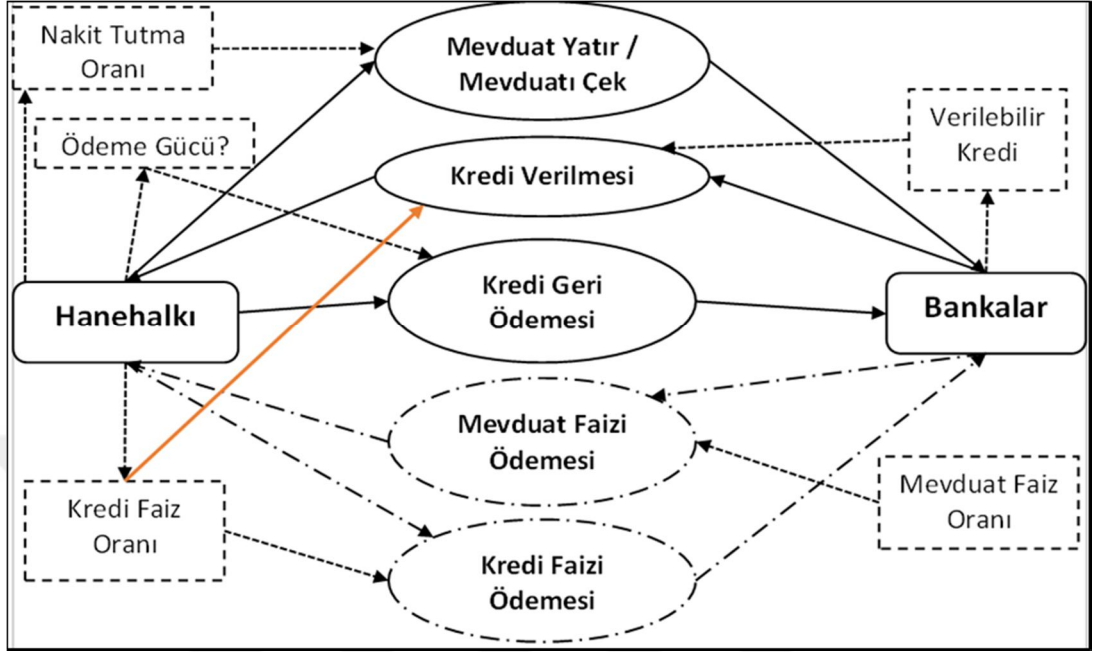
Şirketin bilançosunda yalnızca mevduat ve krediler yer almaktadır. Şirket parasal işlemlerini yürütmesi amacıyla başlangıçta bir banka ile rasgele eşleştirilir. Şirketin modele dâhil edilmesinin en büyük faydası değişen rezerv oranlarının üretim ve talep üzerindeki etkilerini görmeyi sağlamasıdır. Şirket her tur üretim yapmakta ve ürettiği miktarı stoka aktarmaktadır. Yapılacak üretimin hesaplanmasında toplam reel tüketim talebi, stoktaki miktar ve bir önceki turda yapılan üretim miktarı kullanılmaktadır. Şirket yaptığı üretim karşılığında hanehalkına düzenli olarak ücret adı altında ödeme yapmaktadır. Hanehalkının geçimini sağlaması için o turda hiç üretim yapılmamış olsa bile şirket asgari olarak fiyat düzeyinin iki katı kadar ücret ödemektedir. Üretim miktarı arttıkça ücretler de belirli bir sınıra kadar artmaktadır. Ücret sayesinde hanehalkı arasındaki kaynak dağılımı düzenlenmekte, kaynaklar çok harcayan hanehalkından az harcayana doğru aktarılmış olmaktadır.

Hanehalkı her tur öncelikle nakit tutma oranına bakarak hesabında yeterince mevduat bulunup bulunmadığını kontrol etmekte, buna göre ya mevduatından bir miktar çekmekte ya da bir miktar mevduat yatırmaktadır. Sonrasında mevduat ve kredi faiz ödemeleri hesaplanmakta ve hanehalkı ile bankası arasında faiz ödemeleri gerçekleşmektedir. Her ne kadar faiz ödemesi olarak isimlendirilmiş olsa da, faiz oranının hesaplanması ve duyurulması daha çok katılım bankalarındaki kar payı uygulamasına benzemektedir. Bilindiği gibi, Katılım Hesapları ve Mevduat Hesapları kıyaslandığında katılım bankaları konvansiyonel bankalar gibi oranlarını en başta bildirmemekte, katılım hesabının vadesi geldiğinde tahakkuk eden kar payını hesaba aktarmaktadırlar. Ayrıca, katılım bankaları kullandıkları fonların

kar ve zarar durumlarına göre ihtiyat akçesi, yedek akçe gibi bir marj ayırdıktan sonra kar payı dağıtmaktadırlar. Modelimizde de benzer biçimde faiz oranları her dönem sonunda belirlenmekte olup başta duyurulmamakta ve mevduat faizi oranı kredi faiz oranına göre belirlenmektedir.

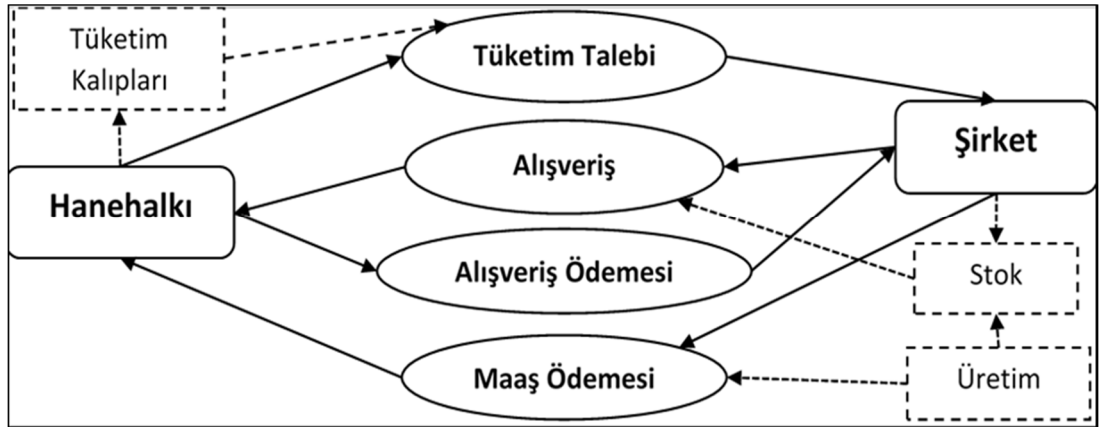
Hanehalkı daha önce kredi almış ise öncelikle bunu tamamen veya mevduatı yettiğince kısmen geri ödemek istemektedir. Bu işlemten sonra hanehalkının tüketim talebi hesaplanmakta ve bunu karşılamak için yeterli kaynağa sahip olup olmadığına bakılmaktadır. Yeterli miktara sahip değilse tüketim talebinin birkaç katına kadar rasgele bir oranda bankasından kredi talep etmektedir. Ancak, hanehalkı kredi faiz oranına karşı hassastır, faiz oranı arttıkça daha az kredi talep etme eğilimindedir. Bankanın verilebilir kredi miktarı gelen kredi talebine karşılamaya yetmezse banka elindeki miktarı kullanır ve sonraki talepleri karşılayamaz. Hanehalkı kredi aldığı anda banka bilançosundaki mevduat hesabına alacak ve kendi krediler hesabına borç kaydı yapılırken, hanehalkının kendi mevduat hesabına borç ve krediler hesabına alacak kaydı yapılır. Yüksek rezerv oranları bankaların verilebilir kredi büyüklüğünü kısıtlamakta ve tek başvuru sahibi verilebilir kredinin tamamını kullanabilmektedir. Bu sayede bankanın kredi defteri tek bir krediden oluşabilmektedir. Bu kredinin yeterli bir kısmı geri ödenene kadar yeni kredi verilemeyebilir.

Şekil 3.1: Simülasyon Modeli - Hanehalkı ile Bankalar Arasındaki Etkileşim

Hanehalkı tüketim talebini şirkete ileterek stokta talebini karşılayacak miktarın olup olmadığını sorar. Stok durumuna göre hanehalkının talebi tamamen veya kısmen karşılanır. Her bir işlemten sonra stok bilgisi güncellenmektedir. Hanehalkı ödemeyi bankası kanalıyla mevduat hesabı üzerinden şirketin bankasındaki mevduat hesabına yapmaktadır. Hanehalkı, şirket ve bunların bankaları aynı anda kendi bilanço hesaplarını güncellemektedir. Sonrasında, şirket hanehalkına ücret ödemesi yapmakta ve hesaplar tekrar güncellenmektedir.

Şekil 3.2: Simülasyon Modeli - Hanehalkı ile Şirket Arasındaki Etkileşim

Şirket, mevduat hesabında ödeme yapamayacak kadar bakiye kalması durumunda, ihtiyacının birkaç katı kadar bankadan kredi talebinde bulunur. Ancak, daha önceden almış olduğu kredi varsa öncelikle bunu elindeki kaynaklar elverdiği ölçüde geri ödemek istemektedir. Bu sebeple, bir yandan kredi geri ödemesi yaparken diğer yandan yeni kredi aldığı bir döngüye girebilmektedir.

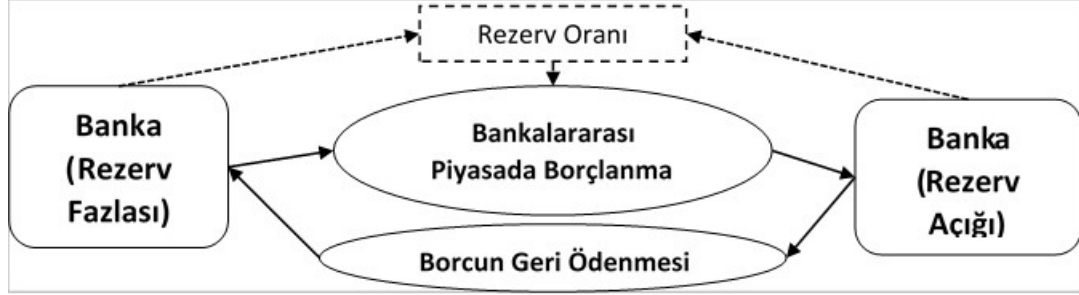
Şekil 3.3: Simülasyon Modeli - Şirket ile Bankası Arasındaki Etkileşim

Bankalar, rezerv oranının gerektirdiği asgari miktarda rezerve sahip değillerse, rezerv açıklarını rezerv fazlası olan bankalardan karşılama arayışına girmektedirler. Bankalar arası piyasada alınan krediler bir sonraki turda hemen geri ödenir. Borçlu bankanın sonraki dönemde halen rezerv açığı varsa yeniden kredi arayışına girmektedir.

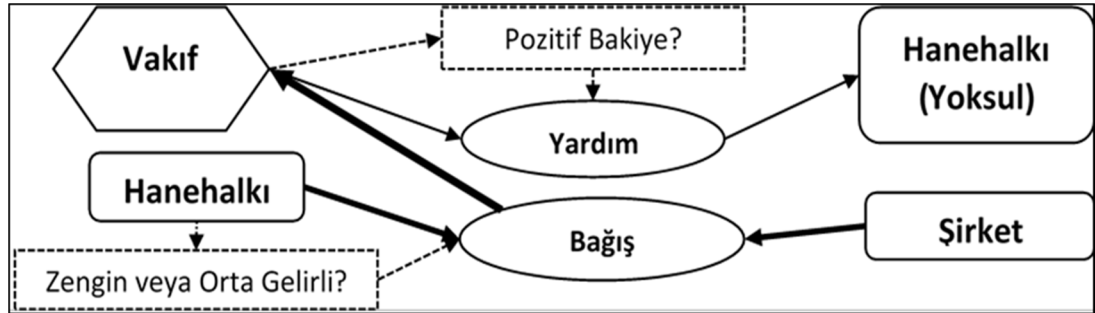
Her 250 turda bir mevduat sahipleri paniğe kapılarak bankadaki mevduatının büyük bölümünü çekmekte ve bu panik hali 50 tur devam etmektedir. Sonrasında hane halkı normal prosedüre dönerek mevduatını bankaya yatırmaya devam etmektedir. Bu prosedürün konulmasındaki amaç bankacılık sisteminin bu tür bir şoka ne kadar dayanabileceğini görmektir. Banka paniği şoku ile birden fazla bankanın rezerv açığı olduğu veya sadece bir bankanın rezerv fazlası olduğu ve tüm talepleri karşılamaya yeterli olmadığı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bundan dolayı, bu şok dönemlerinde bankaların rezervleri negatif bakiye vermekte ve 30 defa bu duruma düşen banka batmaktadır.

Şekil 3.4: Simülasyon Modeli – Bankalar Arası Piyasa

Dayanışma modu, orijinal modeldeki bazı prosedürlerin farklı çalışmasını sağlamakta ve çalıştırıldığında şirket ile birlikte zengin ve orta gelirli hanehalkı varlıklarının bir kısmını vakıf olarak isimlendirilen bir havuza bağış gibi aktarmaktadır. Böyle hayırsever bir kişiliğe girmeleri sebebiyle hanehalkının tüketim kalıbı biraz değişmekte ve harcamalarını küçük bir oranda kısmaktadırlar. Vakfın hesap bakiyesinde para buldukça yoksul hanehalkına sırayla aktarmaktadır. Vakıf, bankacılık sistemi dışındadır, ancak yeniden kaynak dağılımını sağlamakta olup nakit işlem yapmamakta, kabul ettiği bağışları ve yaptığı yardımları mevduat transferi suretiyle gerçekleştirmektedir. Bu sebeple, M1 tanımlı para arzına vakıf da dâhil edilmiştir.

Şekil 3.5: Simülasyon Modeli - Dayanışma Modu

3.3.2. Simülasyon Deneyleri ve Elde Edilen Bulgular

Simülasyonlar 200 hanehalkı, 10 banka ve bir şirket ile gerçekleştirilmiştir. Orijinal model ve dayanışma modelinin her ikisi için de rezerv oranının 0,1, 0,3, 0,6, 0,9 ve 1 olarak uygulandığı 5'er adet olmak üzere toplamda 10 simülasyon deneyi gerçekleştirilmiştir. Orijinal modelde faiz uygulanırken, dayanışma modelinde faiz

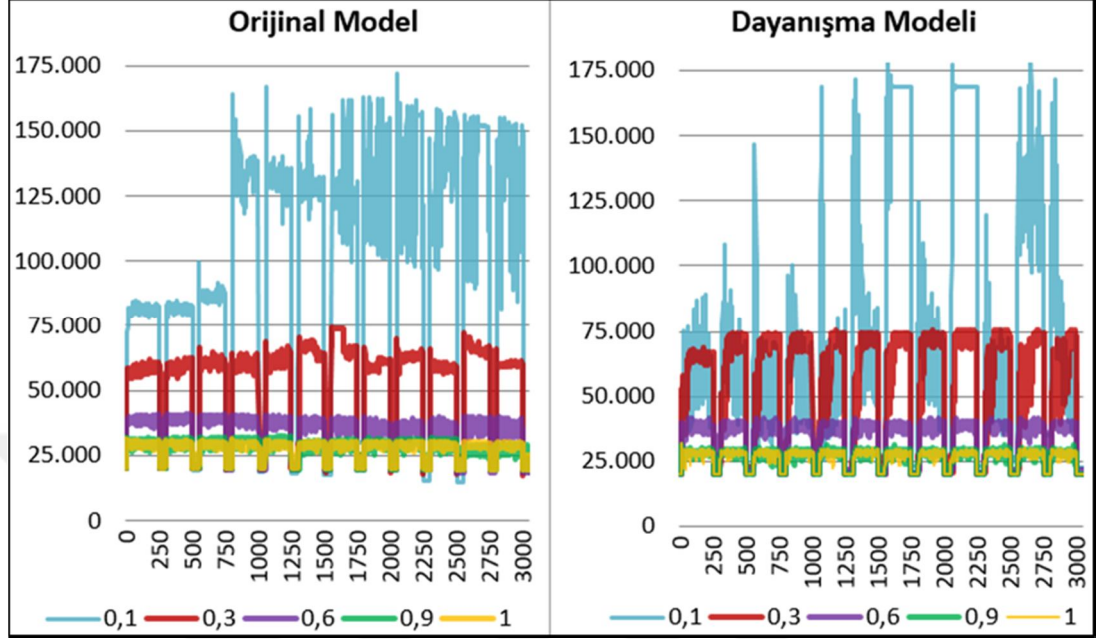
uygulanmamıştır. Her iki model için de bankalar arası piyasada borçlanmada faiz uygulanmamıştır.

Simülasyonlarda M0 para arzı 30.000'de sabitlenmiştir. Bunun 20.000'i başlangıçta her bir hanehalkına verilen 100 birim nakdin hanehalkı sayısı ile çarpımından, 10.000'i ise bankalara başlangıçta verilmiş olan 1000 birim rezervin banka sayısı ile çarpımından gelmektedir. Simülasyon boyunca M0 para arzı büyüklüğünü değiştirecek şekilde dışsal para büyümesine neden olacak bir prosedür bulunmamaktadır. Bu nedenle, yalnızca M1 para arzı bankaların kredi vermesiyle içsel olarak büyüebilmektedir.

Orijinal model ve dayanışma modeli için farklı rezerv oranlarına göre M1 para arzı büyüklükleri Grafik 3.1'de yer almaktadır. Bankalar kredi vermek suretiyle mevduat biçiminde kaydı para oluşturdukları için, beklendiği gibi, rezerv oranı azaldıkça M1 para arzı daha yüksek seyretmiştir. Özellikle 0,1 ve 0,3 rezerv oranlarında M1 para arzının başlarda düşükken sonradan arttığı görülmektedir. Bunun nedeni, her hanehalkının bir bankayla ilişkilendirilmesi ve her bankanın kredi arzının kredi talebini tam karşılayamaması olmakla birlikte, bankalar battıkça arz ve talep eşleşmesi daha etkin olmuş ve kredi hacmiyle birlikte para arzı artmıştır. Diğer rezerv oranlarında M1 para arzının bir trend üzerinde az oranda dalgalandığı görülmektedir. Bu sebeple, yüksek rezerv oranlarının para arzında istikrarın korunmasına yardımcı olduğu söylenebilir.

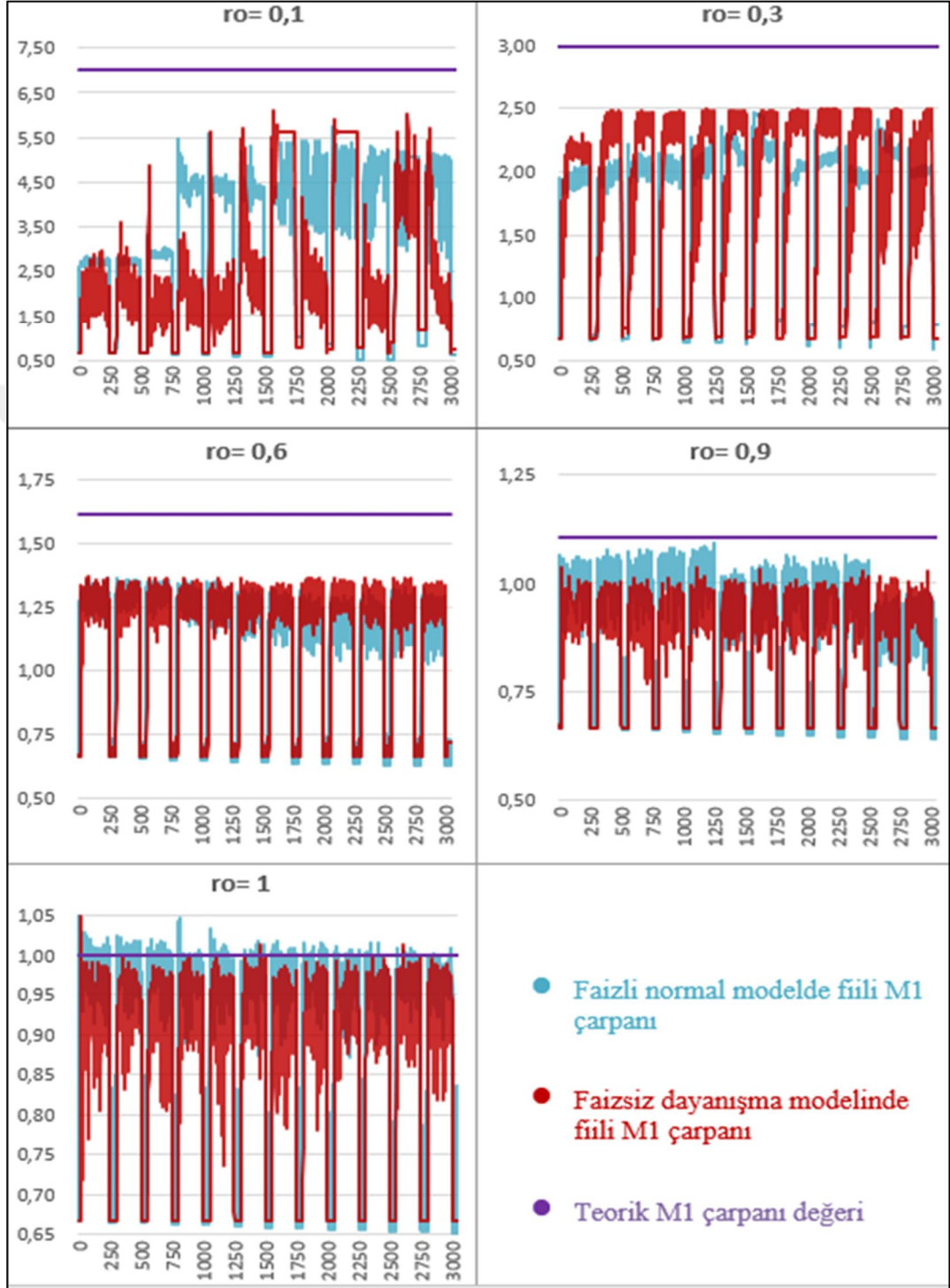
0,1 rezerv oranı için dayanışma modelinde M1 para arzı orijinal modeldekine göre daha düşük düzeyde seyrediyor. Bu durum, kredi talebinin daha az olması sebebiyle kredi hacminin daha küçük olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, para arzındaki ani iniş ve çıkışlar ise banka paniklerinde mevduatın büyük ölçüde bankalardan çekilmesi ve panik bitince geri bankalara dönmesi sebebiyledir.

Grafik 3.1: Simülasyon Modeli - M1 Tanımlı Para Arzı

Bilindiği gibi, teorik para çarpanı değerini bulmak için $(1 + \text{nakit tutma oranı})$ değeri $(\text{rezerv oranı} + \text{nakit tutma oranı})$ değerine bölünmektedir. Modelde nakit tutma oranı değeri %5 olduğuna göre simülasyonlarda uyguladığımız rezerv oranları için para çarpanı değerleri sırasıyla 7, 3, 1,615 ve 1,105 olarak hesaplanmaktadır. Simülasyonlarda ortaya çıkan fiili para çarpanı değerleri ile teorik değerler Grafik 3.2'de yer almaktadır.

Grafik 3.2: Simülasyon Modeli - Para Çarpanı Değerleri

Simülasyondaki değerlere baktığımızda, özellikle 0.1 rezerv oranında fiili en üst değer bile teorik değer yüzde sekseni kadar olduğu görülmektedir. Yoksulların çoğunluğu oluşturduğu bu ortamda tüketim talebinin düşük olması kredi

hacminin büyümesini sınırlandırmıştır. Kredi talebindeki bu darlık nedeniyle kısmi rezervin uygulandığı tüm simülasyonlarda fiili para çarpanı değerleri teorik değerlerin oldukça altında kalmış olup, sadece 0,9 rezerv oranında simülasyonun başlarında teorik değere yaklaşmıştır.

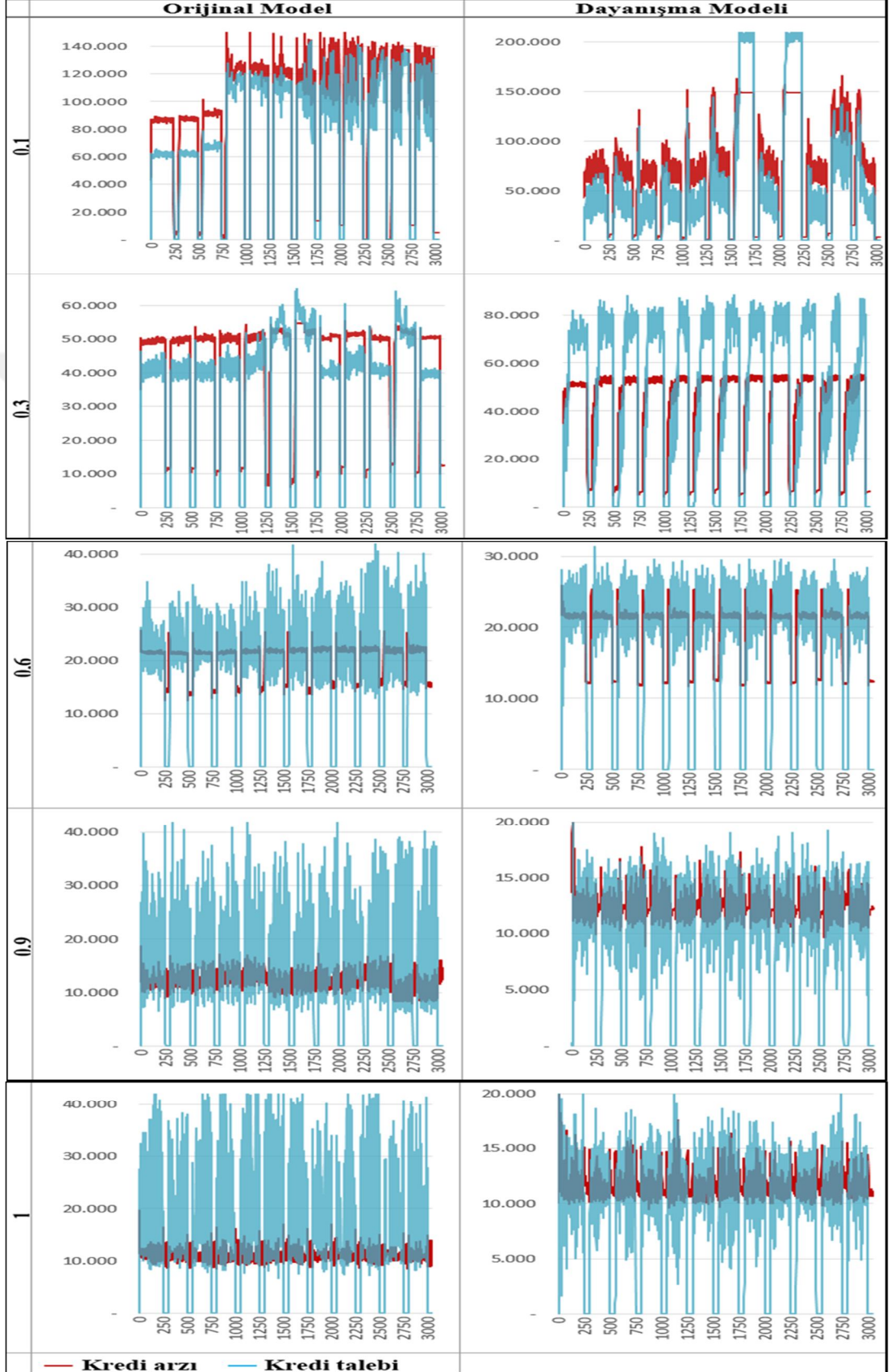
Nakit tutma oranı 0,5 olarak tanımlanmış olsa da simülasyonlarda hanehalkının 0,45 ile 0,55 arasındaki değerlerde nakit tuttuğu durumlar olmuştur. Benzer şekilde, bankalar rezerv oranının gerektirdiği miktarın altında veya üstünde rezerv tutabilmektedir. Bu tür durumlar geçici olup hanehalkı ve bankalar sonraki turlarda bu durumu düzeltmeye çalışmaktadır. Normal modelde %100 rezerv oranında fiili çarpan değerinin teorik değerin defalarca üzerine çıktığı görülmektedir. Bunun sebebi, bazı bankaların bilançolarında mevduattan daha fazla miktarda rezerv bulunması ve bunu kredi olarak kullandırmasıdır. Bankacılık sistemi bir bütün olarak dikkate alındığında, bu durumdaki bankaların çoğunlukta olduğu ve kalanların gereğinden az miktarda rezerve sahip olduğu durumlarda tam rezervde bile teorik değer üzerine çıkılabileceği görülmüş olmaktadır. Bu simülasyonda ortaya çıkan bu durum farklı simülasyon denemelerinde görülmeyebilecektir.

Diğer bir husus, düşük rezerv oranlarında dayanışma modundaki para çarpanının normal modeldekinden genelde daha yüksek olmasıdır. Çünkü dayanışma modunda zenginler daha fazladır ve bu yüzden tüketim talebinin fazla olması kredi talebini de artırmaktadır. Yüksek rezerv oranlarında ise normal modelde verilebilir kredinin tamamına yakını kullanılmakta iken dayanışma modunda kredi talebinin bir kısmı vakıf tarafından karşılandığı için kaydi para üretimi daha az olmaktadır.

M0 para arzı sabit olduğu için M1 para arzındaki değişimler ile kredi hacmindeki değişimler birbirine paralel seyretmektedir. Bundan dolayı, kredi hacmi yerine kredi arzı ile kredi talebindeki değişimler Grafik 3.3'de gösterilmektedir. Kredi arzı bankaların verebileceği kredi miktarı ile verilmiş kredilerin toplamından oluşmaktadır. Kredi talebi rezerv oranı arttıkça iyileşen gelir dağılımına bağlı olarak artmaktadır. Ancak, bu sefer kredi arzı rezerv oranı yüzünden azalmakta olduğu için toplam kredi hacminin de azaldığı görülmektedir.

Her iki model karşılaştırıldığında dayanışma modelinde kredi arzı ile talebinin, özellikle yüksek rezerv oranlarında, daha dengeli ve birbirine daha yakın bir seyir izlediğini söylenebilir. 0,1 ve 0,3 rezerv oranlarında kredi talebi genel olarak kredi arzından fazla olduğu için kredilerdeki dalgalanma kredi talebinden kaynaklanmaktadır. 0,6 rezerv oranında kredi arzı ve talebi üst üste, orijinal modelde 0,9 ve 1 rezerv oranında kredi arzı kredi hacmini belirlemektedir. Bankalar battıkça krediye erişimin artması en iyi 0,1 rezerv oranında görünmektedir. Hanehalkı ve bankalar simülasyonun başlangıcında birebir eşleştiği için bazı bankaların kredi arzı, kredi talebinin altında kalabilirken, bazı durumlarda da gelen talep daha az olabilmektedir. Bu nedenle, üçüncü banka paniğinden sonra iki banka kalınca kredi arzı ve talebi artmıştır.

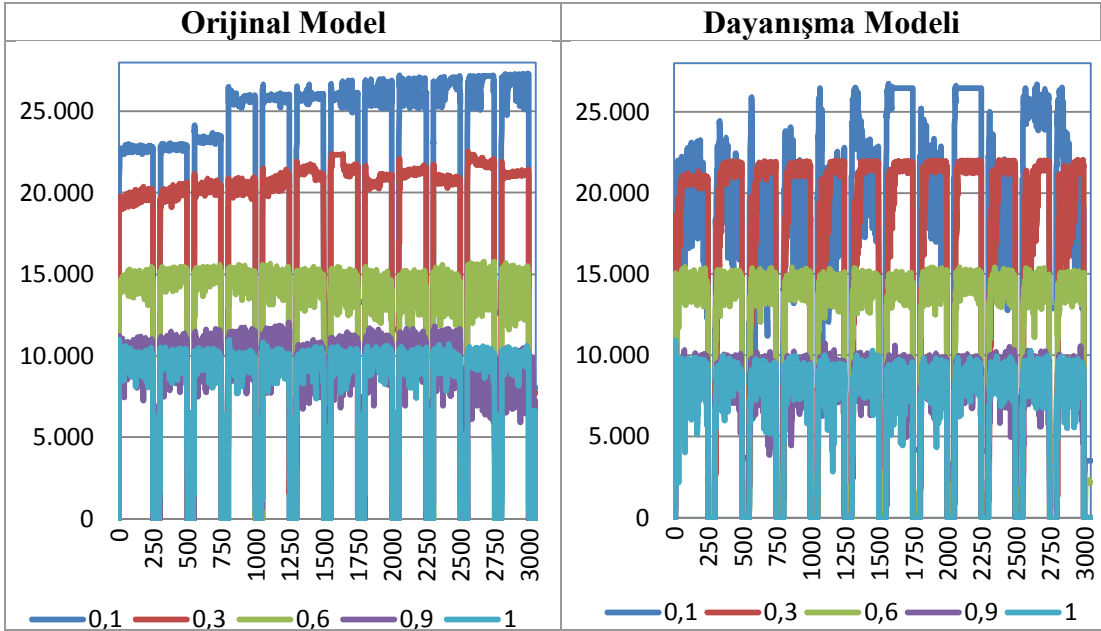
Grafik 3.3: Simülasyon Modeli - Kredi Arzı ve Kredi Talebindeki Değişim

Verilebilir kredi miktarı, kredi arzının ve dolayısıyla para arzının ne kadar büyüyebileceğine dair bir gösterge niteliğindedir. Burada önem arz eden husus, verilebilir kredinin 100 biriminin krediye dönüşmesi, verilebilir kredi miktarının 100 birim azalması anlamına gelmemektedir. Banka bu şekilde kaydi para ürettiği için verilebilir kredi miktarı yine bir miktar artmaktadır. Mesela, 0,3 rezerv oranında teorik para çarpanı değeri 3 olduğu için kredi hacminin 70.000'e ulaşması mümkün iken, kredi arzının kısıtlanması nedeniyle en fazla 55.000 civarında seyretmiştir. Aynı anda verilebilir kredi miktarının 4000 civarında seyrettiği göz önüne alınırsa, teorik sınır ile arada 11.000 kadar bir fark bulunmaktadır.

Dayanışma modelinde kredi talebinin daha az olması fiyat düzeyinden kaynaklanmaktadır. Grafik 3.4'deki verilen kredilerin reel değerlerine bakıldığında, aslında her iki modelde de kredi hacminin birbirine çok benzeyen bir resim sunduğu söylenebilir. Görülen küçük farklılıkların sebebi, dayanışma modelinde tüketim talebinin ve bundan dolayı kredi talebinin biraz daha az olmasıdır. Vakfın da kredi ihtiyacını azalttığını ilave etmek gerekir.

Grafik 3.4: Simülasyon Modeli - Kredilerin Reel Büyüklükleri

Modelde 30 defa negatif rezerve düşen bankaların battığı ve bilançosu ile müşterilerinin rasgele seçilen başka bir banka tarafından devralındığı varsayılmıştır.

Bu varsayım, kısmi rezerv sisteminin bankalar için ne kadar kırılğan olduğunu göstermekte yeterli değildir, çünkü aynı zamanda hanehalkının ve şirketin daima bankalarda mevduat tuttıkları varsayımı da yapılmıştır. 30 defa denmesinin sebebi ise bankaların ömrünü daha uzun tutarak farklı rezerv oranları altındaki şokların etkilerinin daha ayırt edici biçimde izlenmesini sağlamaktır. Bu rakam büyütülerek ve simülasyon süresi de uzatılarak daha farklı sonuçlar elde edilebilir. Modelde en son ayakta kalan bankanın batmayarak simülasyonun sonuna kadar devam etmesi ve sonuçların diğer simülasyonların sonuçlarıyla mukayese edilebilir olması sağlanmıştır.

Modelin rastgeleliğini görmek için kalan banka sayısını izlerken her rezerv oranı için üç simülasyon yapılmıştır. Bu şekilde elde edilen ve modeldeki rastgeleliği de kanıtlayan farklı sonuçlar Tablo 3.1’de gösterilmektedir. 0,1 rezerv oranında bankaların en fazla üçüncü şoka kadar dayanabildiği, rezerv oranı arttıkça sonuçların önemli ölçüde değiştiğini ve bankaların şoklara karşı daha sağlam durduğu söylenebilir.

Dayanışma modelinde bankaların şoklardan daha az etkilendiği görülmektedir. Bunun sebebi, tüketim talebinin daha az olması ve kredi talebinin kısmen vakıf tarafından karşılanması sonucu kredi hacminin az olmasıdır. 0,6 ile 0,9 rezerv oranlarında hiçbir simülasyonda batan banka bulunmadığı için bu rezerv oranlarına ait sonuçlar tek satırda gösterilmiştir.

Tablo 3.1: Simülasyon Modeli - Bankaya Hücum Şoklarında Ayakta Kalan Banka Sayısı

Rezerv Oranı	Orijinal Model												
	1. şok	2. şok	3. şok	4. şok	5. şok	6. şok	7. şok	8. şok	9. şok	10. şok	11. şok	12. şok	
0,1	7	5	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	4	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	6	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
0,3	9	9	7	6	5	3	2	2	2	2	2	2	2
	10	10	9	9	7	6	5	3	3	3	3	3	3
	10	10	7	4	4	4	4	2	2	2	2	2	2
0,6	10	10	10	9	8	8	7	6	6	5	5	5	5
	10	10	10	9	8	8	6	5	4	4	3	2	2
	10	10	10	10	9	7	7	7	7	6	5	5	5
0,9	10	10	10	10	9	9	9	8	8	7	7	6	6
	10	10	10	10	9	9	9	9	9	9	8	6	6
	10	10	10	10	9	9	9	8	8	7	6	5	5

Rezerv Oranı	Dayanışma Modeli												
	1. şok	2. şok	3. şok	4. şok	5. şok	6. şok	7. şok	8. şok	9. şok	10. şok	11. şok	12. şok	
0,1	9	8	5	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	5	4	4	4	3	1	1	1	1	1	1	1	1
	8	5	5	5	5	2	2	2	2	2	2	2	2
0,3	9	9	9	8	7	7	6	5	5	5	4	4	4
	9	8	8	8	7	6	5	5	5	5	5	5	5
	8	7	7	6	6	6	5	5	5	5	5	5	5
0,6	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
0,9	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

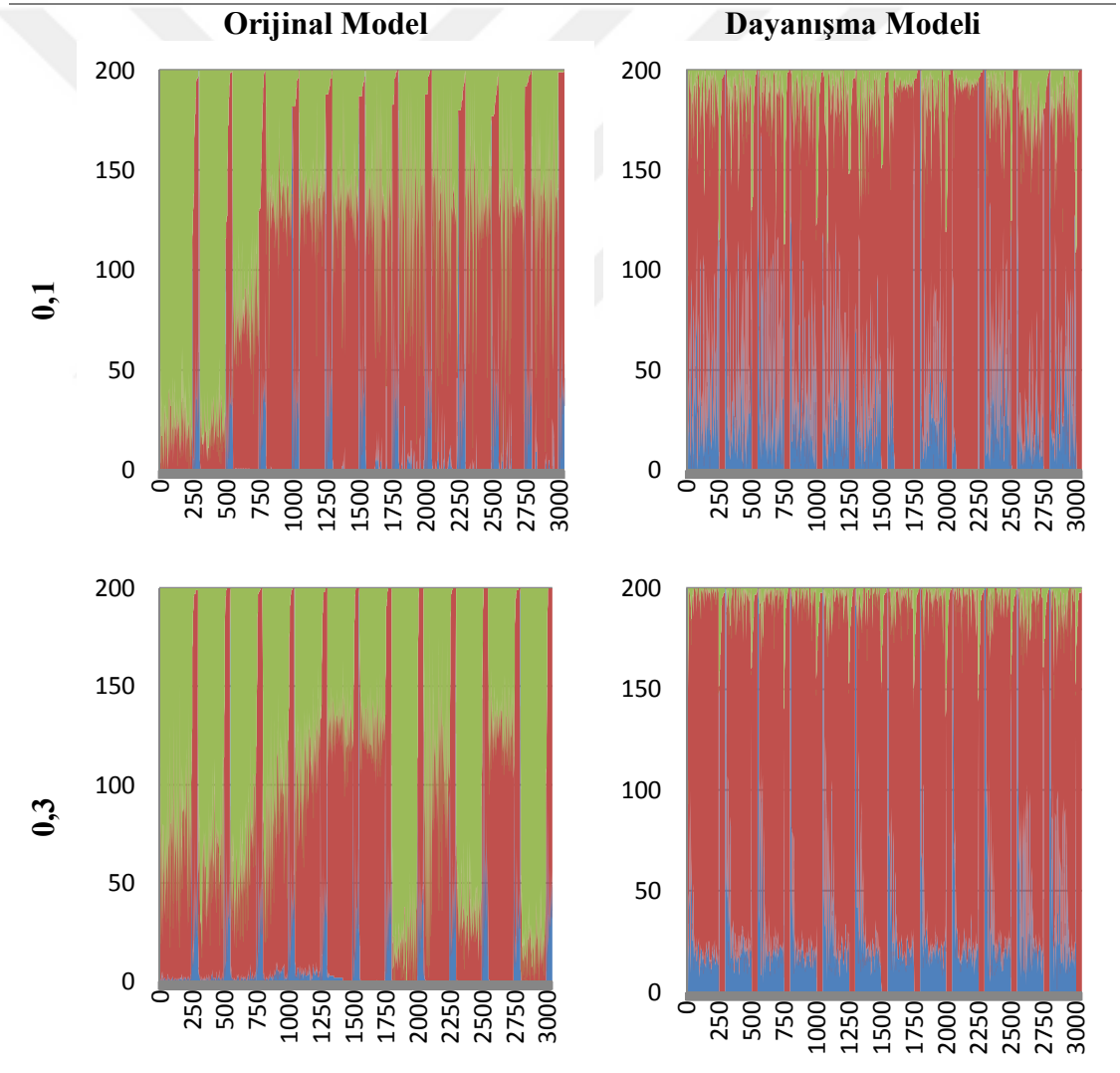
Rezerv oranlarına göre değişen gelir dağılımı Grafik 3.5’de gösterilmektedir. Her bir sütun için rezerv oranı artarken yukarıdan aşağıya doğru gittikçe gelir dağılımının düzeldiği, yoksulluk azalırken zenginliğin arttığı görülmektedir. Grafiğin bu hali, kısmi rezerv sisteminin gelir dağılımını bozduğu iddiasını, en azından bu model açısından desteklemektedir.

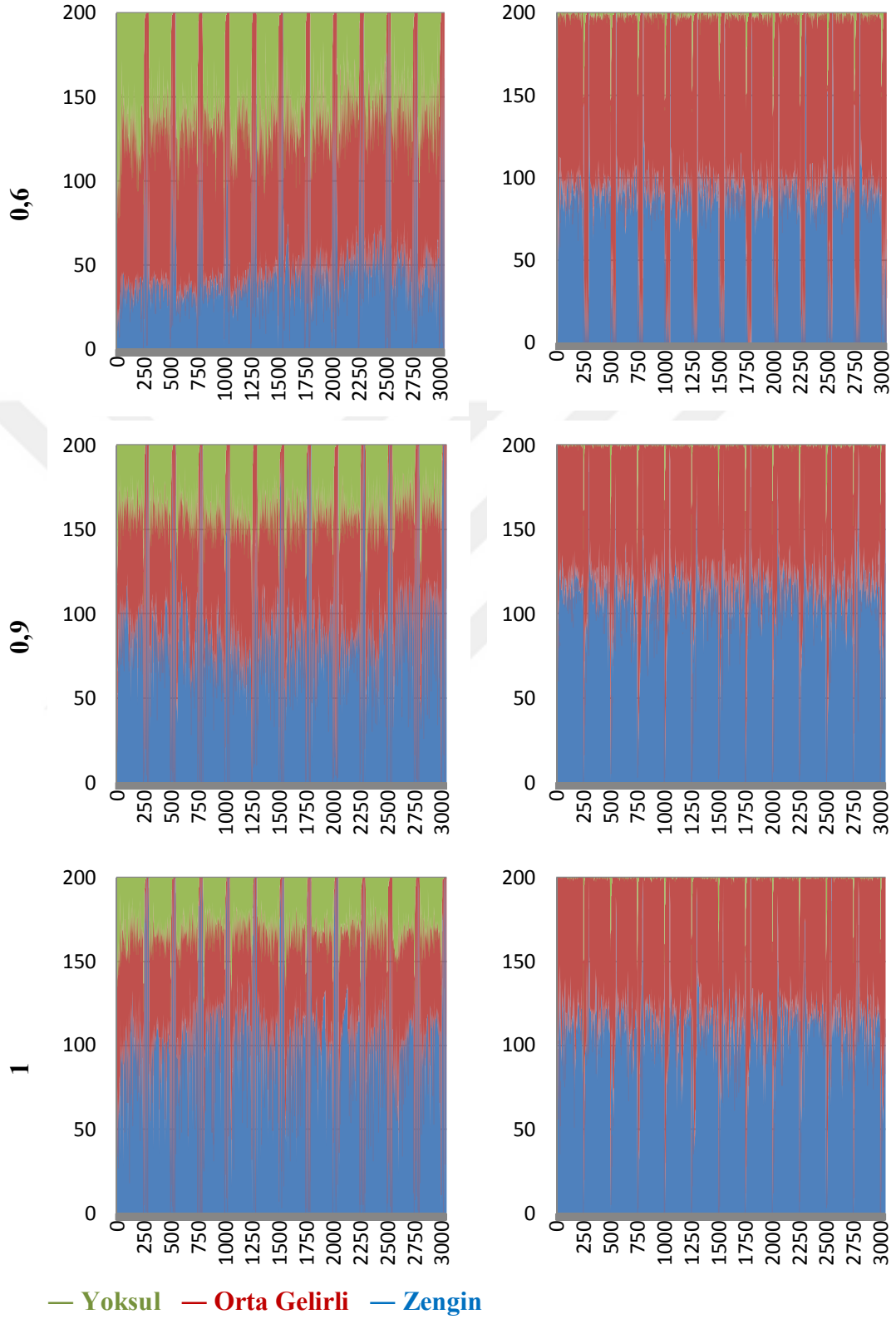
Dayanışma modelinde yoksulluğun daha az, zenginliğin daha fazla olduğu, orijinal modelden daha iyi bir resim görülmektedir. Burada vakıf önemli bir rol oynamakta, kredi ihtiyacının bir kısmını kendisi karşılayarak bankadan talebin

azalmasına sebep olmakta ve hanehalkını borç yükünden kurtarmaktadır. Ayrıca, dayanışma modelinde hanehalkının tüketim talebini ufak miktarda kısması da kredi talebinin dolaylı yoldan azalmasına katkı sağlamaktadır.

Şoklarda hanehalkının mevduatını büyük oranda çekip nakit tutmakta olduğu ve bundan dolayı tüketim talebinin düştüğü görülmektedir. Buna benzer kriz zamanlarında toplam talepte görülen daralmalar sebebiyle bu durum gerçekliğe daha yakındır.

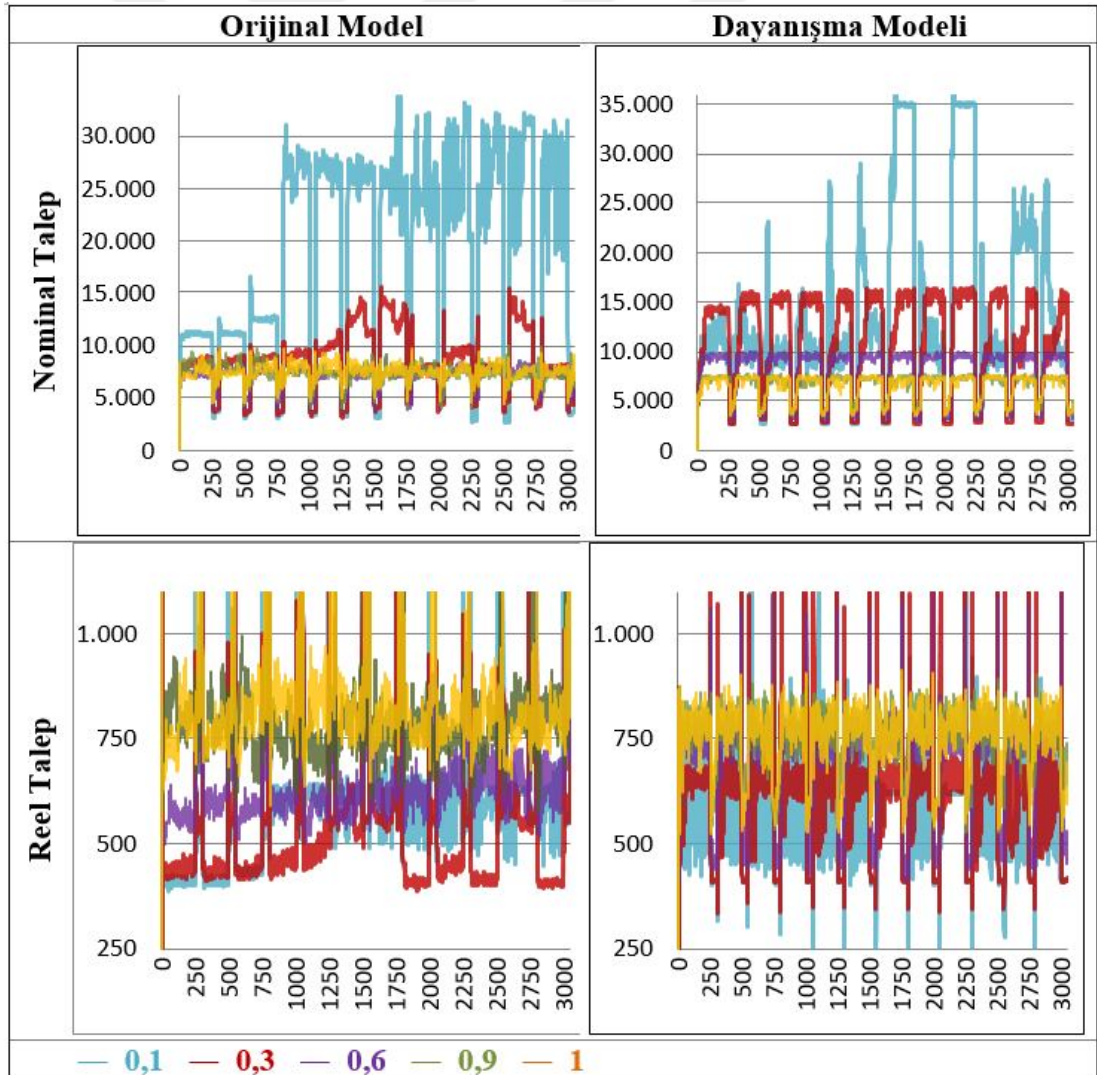
Grafik 3.5: Simülasyon Modeli - Gelir Dağılımları

Tam rezervde yoksul sayısının en düşük, zengin sayısının en yüksek değerlere ulaşması, kredi verme yoluyla para üretilmediği zaman gelir dağılımının daha adil olduğunu göstermektedir. Öte yandan, tam rezervde kısmi rezerve göre görünürdeki para arzındaki darlık toplam talebi olumsuz etkilememektedir. Grafik 3.6’da nominal toplam talep ile reel toplam talep her iki model için de verilmektedir. Nominal talep rezerv oranı azaldıkça artmaktadır. Uç değerler dikkate alınmadığında reel talep eğrisi nominal talep eğrisinin tam tersi gibidir, rezerv oranı azaldıkça reel talep azalmaktadır. Görüldüğü üzere, tam rezervde ekonomik canlılık en yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu grafik bize para illüzyonunun yanlış değerlendirmelere sebep olabileceğini göstermektedir.

Grafik 3.6: Simülasyon Modeli - Nominal ve Reel Toplam Talep

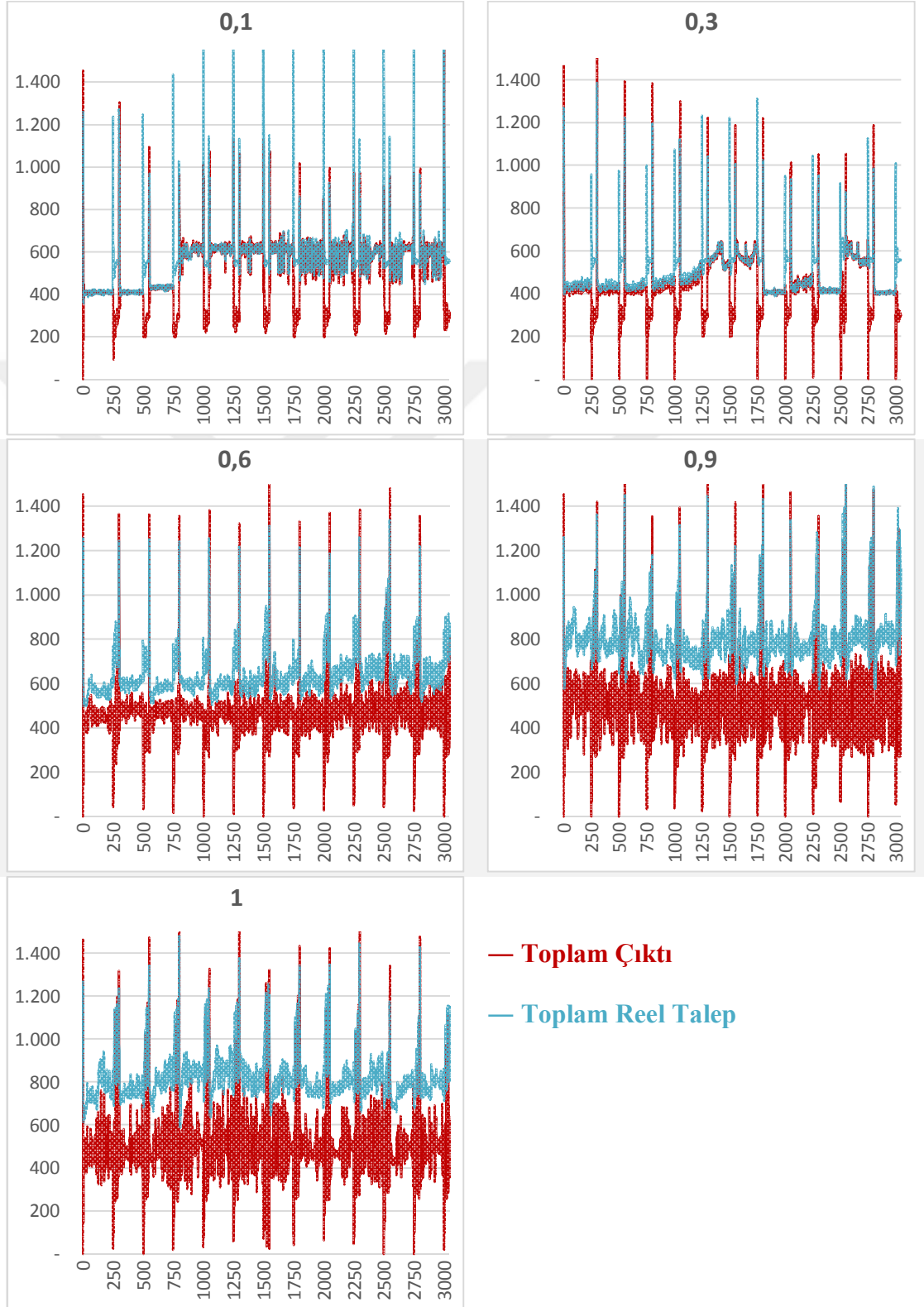

Toplam kredi büyüklüğü toplam nominal tüketim talebinin çok üstünde seyretmektedir. Talep akım değişkendir, her dönem yeniden belirlenmekte olup önceki dönemde oluşan talep büyüklüğünün üstüne eklenmez. Krediler ise stok değişkendir, önceki dönemlerde alınmış ve geri ödenmemiş kredilerin toplamını göstermektedir. Hanehalkının tüketim talebinde gelir ve servet etkileri bulunmaktadır. Ancak, talep belirlendiğinde elde talebi karşılayacak tutarda para olmayabilir. Bu durumda hanehalkı borçlanmaktadır. Peşpeşe dönemlerde borçlanma olunca kredilerin talepten daha büyük olması normaldir.

Orijinal modelden elde edilen toplam üretim ve toplam reel talep eğrileri Grafik 3.7’de gösterilmektedir. 0,3 rezerv oranında gelir dağılımının 0,1 rezerv oranındakine göre daha kötü bir hal almasına bağlı olarak talebin beklentinin altında seyretmesi, ajan temelli modellere özgü ortaya yeni çıkan özellik olarak değerlendirilebilir. Uç değerler ve 0,3 rezerv oranındaki durum göz ardı edildiğinde, rezerv oranı arttıkça reel talebin de arttığı görülmektedir. 0,1 ve 0,3 rezerv oranlarında toplam üretim ve toplam talep birbirine denk bir seyir izlerken, diğer rezerv oranlarında üretim talebi karşılayamamaktadır.

Reel tüketim talebi 400 birimin altına düşmemektedir. Bunun nedeni, hanehalkının asgari tüketim talebinin 2 birim şeklinde tanımlanmış olmasıdır. 200 hanehalkı ile simülasyon yapıldığı için toplam talebin asgari düzeyi 400 olmaktadır. Üretim talep değişkenine bağlı olduğu için faizin olduğu durumda 400 civarında dalgalanmaktadır.

Grafik 3.7: Simülasyon Modeli - Toplam Üretim ve Toplam Reel Talep

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik istikrar, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi ve sosyal bunalımların önüne geçilmesi anlamında önemli bir etkidir. Bu bağlamda ekonomik istikrar başta üretim, enflasyon, işsizlik olmak üzere gelir dağılımı, kamu ve özel sektör borç düzeyleri, ödemeler dengesi gibi makroekonomik göstergelerin kabul edilir düzeyde olması ve bu göstergelerde aşırı dalgalanma olmaması şeklinde ifade edilebilir. Tarihin seyri içerisinde dünya genelinde değişen parasal ve iktisadi düzenin en önemli iki olayından birisi kâğıt paranın ortaya çıkması, diğeri ise kısmi rezerve dayalı bankacılık sisteminin doğmasıdır. Şüphesiz, kâğıt paranın bulunması kısmi rezerv sisteminin önünü açmıştır. Bu tezin eksenini para, kredi ve banka üçlüsü oluşturmakta olup, devletin ve piyasanın bunlarla etkileşimi araştırılmıştır. Bu nedenle, söz konusu ilişki ağının daha iyi görülmesi amacıyla çalışmanın birinci bölümünde konunun tarihi, teorik ve teknik boyutlarda tahlili yapılmıştır.

Ekonomik istikrara bir tehdit olarak görülen kısmi rezerv sistemine karşı öze dönüş veya alternatif bir paradigma olarak değerlendirilebilecek tam rezerv sistemi önerilerine bakıldığında, gelişen ve karmaşık hale gelen finansal sistemle birlikte yeni ortaya atılan tam rezerv sistemi önerilerinin de daha detaylı ve daha teknik yaklaşımlar sunduğu görülmektedir. Bu önerilere karşı öne sürülen çekinceler kapsamında yapılan tartışmalar temel başlıklar altında ikinci bölümde aktarılmıştır. Bu çekincelerin temelde mevcut sistemin genel bakış açısından kaynaklandığı ve önerilen modellere karşı yerleşik düşünce kalıplarıyla tepki verildiği görülmektedir. Tam rezerv sistemine dair bir uygulama örneği olmadıkça veya iyi tasarlanmış ve objektif varsayımlara dayalı modellerle mevcut ve önerilen sistem sınanmadıkça bu tartışmaların bir sonuç vermesi pek mümkün görünmemektedir. Ancak, çalışmamız kapsamında incelenen modeller ve bunların etrafında yapılan tartışmalar sonucunda tam rezerv sisteminin ekonomik istikrar açısından daha üstün ve çözüm vaat edici olduğu sonucuna varılmıştır.

Kısmi rezerv ve tam rezerv bankacılığı sistemlerinin İslam iktisadı açısından incelenmesi sonucunda bazı hususların öne çıktığı görülmektedir. Birincisi, kısmi

rezervin ürünü olan kaydi paranın oluşturulmasında bankalar açısından en büyük motivasyon, oluşturulan kaydi paranın faizli kredi olarak kullandırılmasıdır. Temel motivasyon faiz olduğundan ve dünyadaki tüm ekonomiler bu eksende döndüğünden, verilen kredilerle gitgide büyüyen bir borç stoku oluşmakta ve buna işletilen faizin büyüklüğü de göz önüne alındığında ortaya dünya genelinde bir makro-riba durumu çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu makro-riba sorununun İslam iktisadı açısından çözülmesi gereken başlıca sorunlardan biri olduğu değerlendirilmektedir. İkinci öne çıkan husus, borçlanmayı körükleyen kısmi rezerv sisteminin gelir dağılımında adaleti yoksul kesim aleyhine bozması, bundan dolayı sınıflar arası çatışma ve sosyal patlama riskinin giderek artmasıdır. Üçüncüsü, çalışmamızda ele aldığımız birbiriyle ilişkili ve bazen birbiri içine geçen ekonomik istikrar ile ilgili diğer konulardır. Bunlar sosyal refah ve ülkenin ekonomik üstünlüğü konularında önemli etkiye sahiptir. Özellikle ekonomisi tabii kaynaklardan elde edilen gelire bağımlı olmayan İslam ülkelerine baktığımızda, bahsettiğimiz refah ve üstünlük kavramları açısından mevcut finansal sistemin ve bu itibarla bankacılık sisteminin İslam dünyası için ne kadar zararlı olduğu görünmektedir. Sanayi devrimi, sömürgecilik ve yeni para ve banka düzeni ile kapitalizm yükselirken, o zamana dek üstün vakıf medeniyeti ile sürdürülebilir kalkınmayı ve adil gelir ve servet dağılımını başarmış olan Osmanlı İmparatorluğu fetihlerin olmadığı bu yeni dünyada kökleri kendi medeniyet kodlarına dayalı alternatif bir iktisadi paradigma ve özgün bir finansal sistem oluşturamamış, bu süreçte ülkenin finansal sistemi büyük ölçüde gayrimüslim bankerlerin ve Batı kaynaklı finans kuruluşlarının egemenliğine girmiştir. Dolayısıyla, Batının modern finansal kurumları ve finansal yapısı İslam ülkelerine yerleşmeye başlamış ve bu sistemin İslamileştirilmesi çabasına giren İslam ülkelerinde modern İslami finans kurumları doğmuştur.

İslam iktisadı anlayışına göre bireysel menfaat değil toplumsal refah ön planda tutulmalıdır. Modern bankacılık sistemi ise, servetin belli ellerde toplanmasını kolaylaştırmakta, gelir dağılımını bozmakta ve refahın toplum geneline yayılmasına mani olmaktadır. İslam dinindeki faiz yasağı ve zekât zorunluğu, sosyal dengenin ve toplumdaki kardeşlik duygusunun korunması amacına hizmet etmektedir. Kısmi rezerv sistemi faizin meşruiyetini tahkim edip onun yayılmasını sağlarken, tüketim

için artan ve ömür boyunca bitmeyen borçlanma, verilebilecek zekât miktarını azalmaktadır. Bu nedenle, karşılıksız ve haksız yere kaydi para üretilmesi servetin bankalarda ve bunların menfaat çevrelerinde toplanmasına sebep olmaktadır. Burada hükümetlerin senyorej geliri elde etmeleri ve bu gelirden kat kat fazlasının bankaların elde etmesine müsaade etmeleri sebebiyle sorumlulukları bulunmaktadır.

Tam rezerv bankacılığı önerileri kamu ve özel kesim borç stokunun azalması, fiyat istikrarının sağlanması, bankacılık krizlerinin ortadan kalkması gibi ekonomik istikrarı sağlamaya dönük amaçlara ulaşma konusunda vaat edicidir. Bugüne kadar pratikte hiç uygulanmamış olan bu önerilerin kısmi rezerv sistemi ile kıyaslanarak başarı potansiyelinin test edilmesi amacıyla oluşturulan ajan temelli bir modelin simülasyon sonuçları değerlendirilmiştir. Modelin kısmi rezerv bankacılığı temel olarak tasarlanan diğer modellerden ayrıştığı noktalardan biri kredi piyasasını, bankalar arası piyasayı ve mal ve hizmet piyasasını bir araya getiriyor olmasıdır. Basit bazı davranışsal kurallara bağlı kalan üç tip ajanın tanımlandığı modelimize İslami bir alternatif prosedür olarak dayanışma modu eklenmiş ve İslami hassasiyetlere göre değişen davranışların sistem üzerindeki etkisi incelenmiştir. Modelde mevduat ve kredi faizi yer almakla birlikte, günümüzde katılım bankalarındaki iş modeli büyük ölçüde modern bankacılığa yakınsadığı için, modelde sadece katılım bankalarından oluşan bir bankacılık sistemi varsayımı yapılmıştır. Modelin öne çıkan diğer bir özelliği de faiz oranlarının içsel olarak belirlenmesidir.

Modelde asgari rezerv oranı beş farklı değer olacak şekilde değiştirilerek simülasyonlar çalıştırılmıştır. Özellikle 0,1 ve 0,3 rezerv oranlarında gözle görülür olan dengesizlik hali ajan temelli modellemenin genel denge modellerinden farkını ortaya koymaktadır. Simülasyonların sonuçlarının kısmi rezerv sistemine karşı getirilen eleştirileri ve tam rezervin vaat ettiği sonuçları doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Buna göre, kısmi rezerv sisteminde bankalar kredi vererek büyük miktarda kaydi para üretmekte, bu durumun ekonomi üzerinde birçok etkisi olmaktadır. Elde edilen önemli bulgular şöyle özetlenebilir:

- Kısmi rezerv sisteminde borç düzeylerinde ve fiyat düzeylerinde aşırı dalgalanmalar meydana gelmiştir. Tam rezerv sisteminde bu göstergeler istikrarlı bir seyir izlemiştir.
- Kısmi rezerv sisteminde istikrar sağlayıcı ve İslami bir kurum olarak vakfın eklendiği dayanışma modelinde dahi göstergelerde dengesizlikler göze çarpmıştır. Dolayısıyla, kısmi rezerv sistemi temeli üzerine inşa edilecek İslami finans kurumlarının ekonomik istikrarın sağlanmasında yeterli etkinlik sağlamalarının zor olacağı sonucuna varılmaktadır.
- Kısmi rezerv sisteminin daha fazla tüketime yönlendirdiği ve borçlanmayı önemli ölçüde artırdığı, bu nedenle gelir dağılımını ciddi şekilde bozduğu görülmüştür. Tam rezerv sisteminde gelir dağılımı en iyi seviyeye ulaşmıştır.
- Kısmi rezerv sisteminin bankaların şoklara karşı dayanıklılığını zayıflattığı, rezerv oranının yüzde yüz oranının altında bir seviyeye kadar artmasının sadece muhtemel krizleri ertelemekten başka bir fayda sağlamayacağı görülmüştür.

Bu çerçevede, bankacılık sisteminin kısmi rezerve dayalı yapısı nedeniyle bankaların büyük oranda kaydi para üretme kabiliyetine sahip olmasının ve bu kabiliyetlerini konjonktür dalgalarıyla ters yönde kullanmalarının ekonomide istikrar sağlamaktan ziyade istikrarsızlığa sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada kullanılan ajan temelli model basitleştirici varsayımları nedeniyle eleştirilebilir. Ajan temelli modeller daha kompleks hale geldikçe değişkenler arasındaki ilişkilerde hangi sonucun nereden kaynaklandığını takip etmek daha zor hale gelmektedir. Yine de, modelde öncelikle iyileştirme yapılması gereken konulardan biri fiyat düzeyinin piyasa güçleri tarafından belirlenmesi olabilir. Ayrıca, sermaye yeterlilik rasyosu ile bankaların kredi verme imkânlarına ayrı bir kısıt konmak üzere bankalara özsermaye tanımlanabilir. Diğer taraftan, kredi talep edenlerin kredi değerlilikleri tespit edilebilir ve herkes için farklı faiz oranları uygulanması sağlanabilir. Modelde yapılacak bu iyileştirmeler başka bir araştırmanın konusu olabilir.

İslam iktisadı açısından ideal bir parasal düzene giden yolda tam rezerv bankacılığı önemli bir adım olacaktır. Tam rezerv bankacılığına ek olarak atılması gereken diğer bir önemli adımın ise itibari para sisteminde değişikli yapılması olduğu düşünülmektedir. Ülkelerde merkez bankalarınca basılan itibari paranın tek başına tedavülü kabul edilebilir bir durumdur, ancak asıl sorun ülkeler arasındaki para hareketlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda literatürde altına veya başka reel varlıklara dayalı bir ödeme sistemine geçilmesine dair öneriler bulunsa da, bu başka bir araştırmanın konusudur. Diğer taraftan, uluslararası ödemelerde ABD Dolarına bağımlı yürüyen mevcut sistem değişmedikçe adil bir İslami para sistemine ulaşmanın mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, İslam ülkelerinin kendi aralarındaki ödemeler için reel varlığa dayalı ortak bir para birimi kurmaları önerisi değerlendirilebilir.

Özellikle İslami bankaların, ülkemizde ifade edildiği şekliyle katılım bankalarının, konvansiyonel bankalarla aynı düzenlemelere tabi oldukları da dikkate alınarak, kısmi rezerve dayalı çalışmadıklarından emin olmak adına yeni düzenlemeler ve kontrol mekanizmaları getirilmelidir. Katılım bankaları reel varlıklara dayalı olarak çalıştıklarını öne sürseler de, tamamen katılım bankalarından oluşan bir kısmi rezerv sisteminde dahi kaydi para üretimi kaçınılmazdır. Çünkü bu noktada ilk olarak kredinin verildiği sonrasında ise mevduatın oluşturulduğu mekanizma devreye girmektedir. Kısmi rezerv sistemi tartışmalarında ve tam rezerv önerilerinde faiz sorunu üzerinde durulmaması, sistemin ortaya çıkmasındaki temel motivasyonun yeterince dikkate alınmaması olarak değerlendirilebilir. Tam rezerv sistemi, vakıf ve zekât kurumunun iyi çalışması ve ribanın tamamen ortadan kaldırılması gibi amaçlara giden yolda önemli bir aşama veya araç olarak görülmektedir. Bankacılıkta tam rezerv sistemine geçmek tek başına sorunları çözmeye yetmeyecek olup, bu sistemin kendi finansal mimarisinin inşa edilerek kendi kurumlarıyla işleminin sağlanması gerekmektedir.

Tarih boyunca finansal kaynak sağlayan araçlara her zaman ihtiyaç duyulmuştur ve bundan sonra da duyulmaya devam edilecektir. Geçmişte hükümetlerin suistimaline uğrayan bu araçlar, bugün suistimalin önlenmesi yönünde hükümetler tarafından sistemsal olarak iyileştirmelidir. Diğer taraftan, mevcut

sistemin kurgulanması sürecinin asırları bulduğu göz önüne alındığında, bu ideale ulaşmanın oldukça zor olacağı görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI: **Faizsiz Bankacılık Standartları**, Çev. İshak Emin Aktepe & Mehmet Odabaşı, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2012.
- Abdul Gafoor, A.L.M.: “Money, Gold and Inflation: Some history and observations,” **Journal of Islamic Banking and Finance**, 31, April-June 2014 No. 2, pp. 31-40.
- Acar, Ali: “İslami İktisad’ın Esasları İsimli Kitabın Para ve Faiz İle İlgili Kısımların İncelenmesi,” **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 16, Ekim 2010, pp.111-124.
- Akin, Tarik ve Muhammed Habib Dolgun: “The Chicago Plan from the Lenses of Islamic Finance: Implications for Financial Stability and Indebtedness,” **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 1 (2), 2015.
- Akyıldız, Ali: “Kaime,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.24, İstanbul, 2001, pp. 212-215.
- Akyıldız, Ali: “Para,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.34, İstanbul, 2007, pp. 163-166.
- Angell, James W.: “The 100 Per Cent Reserve Plan.” *The Quarterly Journal of Economics*, 50 (1), 1935, pp. 1–35. (Çevrimiçi) www.jstor.org/stable/1882341, 14.04.2017
- Apaydın, H.Yunus: “Karz,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.24, İstanbul, 2001, pp. 520-525.
- Artuk, İbrahim: “Fels,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.12, İstanbul, 1995, pp. 309-311.

- Askari, Hossein ve Nouredine Krichene: “Islamic Finance: An Alternative Financial System for Stability, Equity, and Growth,” **PSL Quarterly Review**, 67, 268,(2014, pp.9-54.
- Asmatullah, Moulana: Money and Its Usage: An Analysis in the Light of Shariah, ed. Erum Surfraz, çev. Omar Javaid, 2011. (çevrimiçi)
http://www.academia.edu/7150643/Money_and_its_Usage_An_Analysis_in_the_Light_of_Shariah
- Aybakan, Bilal: “Nakit,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.32, İstanbul, 2006, pp. 324-326.
- Ayub, Muhammad: **Understanding Islamic Finance**, West Sussex England: John Wiley & Sons Ltd, 2007.
- Bagehot Walter: **Lombard Street: A Description of the Money Market**, London, UK: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co ltd, 1896.
- Benes, Jaromir ve Michael Kumhof: “The Chicago Plan Revisited,” **IMF working paper**, 2012. (Çevrimiçi)
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12202.pdf>, 13.11.2016
- Bentata, Pierre, Gabriel Giménez Roche and Nathalie Janson: “Full reserve banking reform proposals: The wrong answer to the relevant question of the control of the money supply,” 2017. (Çevrimiçi)
<https://www.researchgate.net/publication/313527063> 21.12.2017
- Bonabeau, Eric: “Agent-based modeling: Methods and techniques for simulating human systems,” **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 99 (suppl 3), 2002, s.7280. (Çevrimiçi)
<https://doi.org/10.1073/pnas.082080899>,

30.04.2018

Bookstaber, Richard: "Using Agent-Based Models for Analyzing Threats to Financial Stability," **Office of Financial Research Working Paper #0003**, 2012. (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2642420>, 26.05.2018

Bordo, Michael D.: "A brief history of central banks," **Economic Commentary**, Federal Reserve Bank of Cleveland, 2007, (Çevrimiçi) <https://ideas.repec.org/a/fip/fedcec/y2007idec.html>, 15.02.2017

Borio, Claudio, Piti Disyatat, Mikael Juselius and Phurichai Rungcharoenkitkull: "Monetary Policy in the Grip of a Pincer Movement," **BIS Working Papers No 706**, 2018.

Brown, Ellen Hodgson: **Web of Debt: The Shocking Truth about Our Money System and how We Can Break Free**, Third Millennium Press, Baton Rouge, Louisiana, 2008.

Carpenter, Seth B. ve Selva Demiralp: "Money, reserves, and the transmission of monetary policy: does the money multiplier exist?", **Staff Working Papers**, 2010-41, Board of Governors of the Federal Reserve System (US), 2010.

Chachi, Abdelkader: "Origin and Development of Commercial and Islamic Banking Operations," **Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics**, 18 (2), 2005, pp. 3-25.

Chamley, Christophe, Laurence J. Kotlikoff and Me: "Limited-Purpose Banking-Moving from "Trust Me" to "Show Me" Banking," 2012. (Çevrimiçi)

- Herakles Polemarchakis: <http://www.aeaweb.org/aea/2012conference/program/retrieve.php?pdfid=568>, 09.12.2017
- Chan-Lau, Jorge A.: “ABBA: An Agent-Based Model of the Banking System,” **IMF Working Paper No: WP/17/136**, 2017. (Çevrimiçi)
<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2017/06/09/ABBA-An-Agent-Based-Model-of-the-Banking-System-44916>, 21.06.2018
- Chapra, Muhammad Umer ve Tariqullah Khan: “Regulation and Supervision of Islamic Banks,” **Islamic Research and Training Institute**, Occasional Paper 3, 2000.
- Chapra, Muhammad Umer: **Towards A Just Monetary System**, The Islamic Foundation, Leicester:UK, 1985.
- Chapra, Muhammad Umer: “Monetary Management in an Islamic Economy,” **Islamic Economic Studies**, Vol.4, No.1, December 1996, pp.2-35.
- Chicago Federal Reserve: “Modern Money Mechanics,” 1963. (çevrimiçi)
<http://www.rayservers.com/images/ModernMoneyMechanics.pdf>. 28.02.2018. Orijinal kopya: Public Information Center of the Federal Reserve Bank of Chicago, Chicago, Illinois.
- Cincotti, Silvano, Marco Raberto and Andrea Teglio: “Credit Money and Macroeconomic Instability in the Agent-based Model and Simulator Eurace,” **Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal**, 4 (2010-26), 2010, s.1–32. (Çevrimiçi)
<http://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2010-26>, 01.07.2018
- Cizakca, Murat: “The Islamic Gold Dinar – Myths And Reality,” 2011. (Çevrimiçi)

http://www.academia.edu/3241886/Islamic_Gold_Dinar_Myth_and_Reality, 20.03.2017

Cochrane, John H.: “Toward a Run-Free Financial System,” 2014. (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2425883>, 29.01.2018

Cooper, Russell ve A. Theory and Applications of Macroeconomics, v.1.0. Andrew John: (çevrimiçi) <https://2012books.lardbucket.org/pdfs/theory-and-applications-of-macroeconomics.pdf>, 15.02.2018

Dangulbi, Sani M., Arfah Salleh, Ahamed Kameel Meera and A. Aziuddin: “Fractional Reserve Banking and Maqasid Al-Shariah: An Incompatible Practice?”, 2012. (çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2071164>, 29.11.2017

Demirguc-Kunt, Asli ve Enrica Detragiache: “Does deposit insurance increase banking system stability? An empirical investigation,” **World Bank Policy Research**, Working Paper no. WPS 2247, 1999.

Diamond, DouglasW. ve Philip H. Dybvig: “Banking Theory, Deposit Insurance, and Bank Regulation,” **The Journal of Business**, Vol. 59, No. 1, 1986, s. 55-68. (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2352687>, 15.11.2016

Dilaver, Özge, Robert Jump and Paul Levine: “Agent-based Macroeconomics and Dynamic Stochastic General Equilibrium Models: Where do we go from here?,” **School of Economics Discussion Papers No 0116**, School of Economics, University of Surrey, 2016, s.7. (Çevrimiçi) <https://EconPapers.repec.org/RePEc:sur:surrec:0116>

Dittmer, Kristofer : “Alternatives to money-as-usual in ecological

- economics: a study of local currencies and 100 percent reserve banking,” **Doctoral dissertation ICTA, UAB, 2014. (Çevrimiçi)**
<https://ddd.uab.cat/record/129001>, 13.03.2018
- Diwany, Tarek el: **Faiz Sorunu**, Çev. Mehmet Saraç, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Dixhoorn, Charlotte Van: “Full Reserve Banking: An Analysis of Four Monetary Reform Plans,” **A study for the Sustainable Finance Lab**, Utrecht, The Netherlands, 2013. (Çevrimiçi)
<http://sustainablefinancelab.nl/wp-content/uploads/sites/232/2013/07/Full-Reserve-Banking-Dixhoorn-SFL.pdf>, 17.11.2015
- Douglas P. H., I. Fisher, F.D. Graham, E.J. Hamilton, W.I. King and C.R. Whittlesey: “A Program for Monetary Reform,” 1939.
- Dow, Sheila, Guðrún Johnsen and Alberto Montagnoli: “A critique of full reserve banking,” **Sheffield Economic Research Paper Series**, 2015008, The University of Sheffield, Department of Economics, 2015, s.5. (Çevrimiçi)
<https://ideas.repec.org/p/shf/wpaper/2015008.html>, 08.11.2015
- Dyson, Ben, Graham Hodgson and Frank van Lerven: “Sovereign Money: An Introduction,” **Positive Money**, 2016. (Çevrimiçi)
<http://positivemoney.org/wpcontent/uploads/2016/12/SovereignMoneyAnIntroduction20161214.pdf>, 11.12.2017

- Dyson, Ben, Tony Greenham and Josh Ryan-Collins: "Towards a Twenty-first Century Banking and Monetary System," **Joint Submission to the Independent Commission on Banking**, Centre for Banking, Finance and Sustainable Development, The New Economics Foundation, Positive Money, 2010.
- Erdem, Ekrem: "Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz," **Bankacılar Dergisi**, 56, 2006, pp. 10-27.
- Fagiolo, Giorgio ve Andrea Roventini: "Macroeconomic Policy in DSGE and Agent-Based Models Redux: New Developments and Challenges Ahead," **Journal of Artificial Societies and Social Simulation**, 20 (1), 1, 2017. (Çevrimiçi) <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/20/1/1.html>, 01.07.2018
- Farmer, J. Doyne ve Duncan Foley: "The economy needs agent-based modelling," **Nature**, 460, 2009, s.685-686.
- Ferguson, Niall: **Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi**, Çev. Barış Pala, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Fisher Irving: 100% Money, 1935. (Çevrimiçi) <http://fisher-100money.blogspot.com.tr>, 26.04.2016
- Fisher, Irving : "100% Money and the Public Debt," **Economic Forum**, ilk basım 1936, yeniden basım: ThaiSunset Publications, Thailand, 2009.
- Fontana, Giuseppe ve Malcolm Sawyer: "Full reserve banking: More 'Cranks' than 'Brave Heretics'," 2015.(Çevrimiçi) http://www.academia.edu/13045735/Full_reserve_banking_More_Cranks_than_Brave_Heretics_, 09.04.2018

- García, Valeriano F., "Remedy For Banking Crises: What Chicago And Vicente F. Cibils and Islam Have In Common," **Islamic Economic Studies**, The Islamic Research and Training Institute (IRTI), vol. 11, 2004, pp.2-22. (çevrimiçi) <http://www.irti.org/English/Research/Documents/IES/097.pdf>, 24 Kasım 2017
- Goodhart, Charles ve Meinhard Jensen: "Currency School versus Banking School: an ongoing confrontation," **Economic Thought**, 4, 2, 2015, pp.20-31. (çevrimiçi) <http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/64068>, 28.10.2017
- Gorton, Gary: "Private clearinghouses and the origins of central banking," **Business Review**, Jan/Feb, 1984, pp. 3-12.
- Gouge, William M.: **A Short History of Paper Money and Banking**, Philadelphia, 1833, reprinted in New York, USA, Augustus M. Kelley Publishers, 1968.
- Gözübenli, Beşir: "Âriyet," **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.3, İstanbul, 1991, pp. 379-380.
- Gözübenli, Beşir: "Kıyemî," **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.25, İstanbul, 2002, pp. 540-541.
- Graeber, David: **Debt: The First 5,000 Years**, Brooklyn, NY: Melville House Publishing, 2011.
- Gruen, Nicholas : "Central Banking for All: A Modest Proposal for Radical Change," **Nesta**, London, 2014. (Çevrimiçi) https://www.nesta.org.uk/sites/default/files/central_banking_for_all.pdf, 25.01.2018
- Haneef, Mohamed Aslam, Emad Rafiq Barakat: "Must Money Be Limited to Only Gold and Silver?: A Survey of Fiqhi Opinions and Some

- Implications,” **Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics**, 19, 1, 2006, pp.21-34. (Çevrimiçi)
<https://ssrn.com/abstract=3102075>, 29 Aralık 2017
- Hayek, Friedrich A.: **Monetary Nationalism and International Stability**, Longmans, London, 1937, yeniden baskı Augustus M. Kelley, Fairfield: NJ, 1989.
- Hoggson, Noble Foster: **Banking Through The Ages**, New York, USA, Dodd, Mead & Company, 1926.
- Hosein, Imran N.: **The Gold Dinar and Silver Dirham: Islam and The Future Of Money**, Masjid Jāmi’ah, City of San Fernando, Trinidad and Tobago, 2007. (Çevrimiçi)
<http://www.imranhosein.org/media/books/dinarbook.pdf>
- Huerta de Soto, Jesús: **Money, Bank Credit, and Economic Cycles**, Second Edition, Çev. Melinda Stroup, Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2009.
- Hummel, William F.: “Non-banks versus Banks,” 2002. (çevrimiçi)
<http://wfhummel.net/nonbanks.html>, 22.02.2018
- Ingham, Geoffrey: “The Nature of Money,” **Economic Sociology**, 5(2), 2004, pp. 18-28. (Çevrimiçi)
<http://econsoc.mpifg.de/archive/esjan04.pdf>, 12 Kasım 2016
- Innes, A.Mitchell: “What is Money,” *Banking Law Journal*, May 1913, pp. 377-408. Republished as “What is Money” in L. Randall Wray (ed) 2004, *Credit and State Theories of Money*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, pp.14-49. (Çevrimiçi)

[http://arno.daastol.com/books/wray/Wray,%20Credit%20and%20State%20Theory%20of%20Money%20\(2004\)a.pdf](http://arno.daastol.com/books/wray/Wray,%20Credit%20and%20State%20Theory%20of%20Money%20(2004)a.pdf)

Innes, A.Mitchell: “The Credit Theory of Money,” *The Banking Law Journal*, Vol. 31, 1914, s. 151-168. (Çevrimiçi)
<https://www.communityexchange.org/docs/TheCreditTheoryofMoney>

İsmatullah: **Masla-e-Zar ka Tehqiqi Muta'allah: Sharee Nuqtæ Nazar se** (1st ed.). Karachi: Maktaba Darululoom, 2010.

İmre, Zahit: “Usulsüz Vedia Akdi,” **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 10 (1-2), 1944, pp.188-228. (Çevrimiçi)
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/view/1023005475>, 17 Ocak 2017

Jackson, Andrew ve Ben Dyson: **Modernising Money: Why Our Monetary System is Broken and How it Can be Fixed**, UK: Positive Money, 2012.

Jarhi, Mabid al: “A Monetary and Financial Structure for an Interest-Free Economy: Institutions, Mechanism & Policy,” 1980. (Çevrimiçi) <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/66741>

Jarhi, Mabid al: “Remedy for Banking Crises: What Chicago and Islam Have In Common: A Comment,” **Islamic Economic Studies**, 11 (2), 2004, pp. 23-42. (Çevrimiçi) <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/66733/>, 08.02.2018

Jarhi, Mabid al: “The Case For Universal Banking As A Component Of Islamic Banking,” **Islamic Economic Studies**,

- 12 & 13 (2 & 1), 2005. (Çevrimiçi)
<https://ssrn.com/abstract=3161404>, 16.06.2017
- Jarhi, Mabid al: “An economic theory of Islamic finance,” 2016.
(Çevrimiçi) <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/72698> 25.02.2018
- Jarhi, Mabid al: “Inefficiencies in Search Models: The Case for
Islamic Finance,” 2017. (Çevrimiçi)
<https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/82064>
24.02.2018
- Javaid, Omar: “Money Multiplication in Islamic Banking – Impact
Analysis on Distributive Justice”, t.y., (Çevrimiçi)
http://www.academia.edu/6125760/Money_Multiplication_in_Islamic_Banking_Impact_Analysis_on_Distributive_Justice, 11.10.2016.
- Kallek, Cengiz **Sosyal Servet: İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi**,
İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Kay, John: “Narrow Banking: The Reform of Banking
Regulation,” **CFSI**, 2009. (Çevrimiçi)
<https://www.johnkay.com/wp-content/uploads/2009/12/JK-Narrow-Banking.pdf>,
05.08.2017
- Khan, Ali: “The Evolution of Money: A Story of
Constitutional Nullification,” **University of Cincinnati Law Review**, 67, 2, 1999, pp.393-443.
(Çevrimiçi)
http://works.bepress.com/abu_kashif/60, 15 Şubat
2018
- Khan, Mohsin S. ve Abbas Mirakhor: “The Financial System and Monetary Policy in an
Islamic Economy,” **Journal of King Abdulaziz**

University: Islamic Economics, 1, 1989, pp.39-57.

- Knight, F., G. Cox, A. Director, P. Douglas, A. Hart, L. Mints, H. Schultz & H. Simons: "Memorandum on Banking Reform", 1933.
- Kobayakawa, Shuji ve Hisashi Nakamura: "A Theoretical Analysis of Narrow Banking Proposals," **Monetary and Economic Studies**, 18 (1), 2000, pp.105-118. (Çevrimiçi) <http://www.imes.boj.or.jp/research/papers/english/me18-1-4.pdf> 05.01.2018
- Kotlikoff, Laurence J.: **The Economic Consequences of the Vickers Commission**, Civitas, London, 2012. (Çevrimiçi) https://www.kotlikoff.net/files/consequences_vickers.pdf, 21.01.2018
- Lainà, Patrizio : "Proposals for Full-Reserve Banking: A Historical Survey from David Ricardo to Martin Wolf," **Economic Thought**, 4 (2), pp. 1-19, 2015. (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2719438>, 21.06.2017
- Lengnick, Matthias: "Agent-based macroeconomics - a baseline model," **Economics working paper** / Christian-Albrechts-Universität Kiel, Department of Economics, No. 2011-04, 2011. (Çevrimiçi) <http://hdl.handle.net/10419/45012>, 03.06.2018
- Lerner, Abba P.: "Money as a Creature of the State," **The American Economic Review**, Vol.37, No.2, 1947, pp.312-317. (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=00028282%28194705%2937%3A2%3C312%3AMAACOT%3E2.0.CO>

%3B2-1, 24.11.2016

Lerven, Frank Van, Graham Hodgson and Ben Dyson: "Would there be enough credit in a sovereign money system?" **Positive Money**, London,2015. (Çevrimiçi) http://positivemoney.org/wp-content/uploads/2015/07/Credit_in_Sovereign_Money_System_FINAL_20150609.pdf, 11.05.2018

Mallett, Jacky: "Threadneedle: An Experimental Tool for the Simulation and Analysis of Fractional Reserve Banking Systems," 2015. (Çevrimiçi) <https://ideas.repec.org/p/arx/papers/1502.06163.html>, 15.05.2018

Mani, Abdullah b. Sulayman b.: "Paper Money: Its Reality, History, Value and Legal Ruling," 1984. (Çevrimiçi) <https://unity1.files.wordpress.com/2009/06/paper-money-islamic-legal-analysis.pdf>

Meera, Ahamed Kameel Mydin ve Moussa Larbani: "Seigniorage of Fiat Money and the Maqāsid al-Sharī'ah: The Unattainableness of the Maqāsid Part I," 2006. (çevrimiçi) <http://www.ahamedkameel.com/wp-content/uploads/2014/01/MaqasidPaper1.pdf>, 17.10.2017

Meera, Ahamed Kameel Mydin ve Moussa Larbani: "Ownership Effects of Fractional Reserve Banking: An Islamic Perspective" (çevrimiçi) <http://www.ahamedkameel.com/wp-content/uploads/2014/01/FRBEffected.pdf>, 20.9.2017

Menger, Carl: **On The Origins of Money**, Alabama, USA, Ludwig von Mises Institute, 2009.

- Metropolis, Nicholas ve S. "The Monte Carlo Method," **Journal of the American Statistical Association**, Vol. 44, No. 247, pp. 335-341, 1949. (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2280232>, 06.06.2018
- Ulam:
- Miles, William: "Can Narrow Banking Provide a Substitute for Depository Intermediaries," **Federal Reserve Bank of St Louis First Annual Missouri Economics Conference**, 4–5 May 2001. (çevrimiçi) <http://research.stlouisfed.org/conferences/moconf/papers/miles.pdf>
- Minsky, Hyman P.: "The Financial Instability Hypothesis: An Interpretation of Keynes and an Alternative to "Standard" Theory," **Nebraska Journal of Economics and Business**, 16, 1, 1977, s. 5-16. (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/40472569>
- Minsky, Hyman P.: "The Financial Instability Hypothesis," **Levy Economics Institute Working Paper 74**, 1992. (Çevrimiçi) <http://www.levy.org/pubs/wp74.pdf>
- Mises, Ludwig von: **Human Action: A Treatise on Economics**, Yale University Press, N. Haven, 1949, dördüncü baskı Fox&Wilkes, San Francisco:CA, 1996, s.443.
- Mises, Ludwig von: **The Theory of Money and Credit**, Çev. H.E. Batson, Yale University Press, N. Haven, 1953.
- Mishkin, Frederic S.: **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets**, 7th edition, Pearson Addison Wesley, NJ, USA, 2004.
- Monett, Dagmar, Jesús "Simulating the fractional reserve banking using agent-based modelling with NetLogo," **2016 Federated Conference on Computer Science and**
Emeterio Navarro-
Barrientos:

- Information Systems (FedCSIS)**, 2016, s. 1467-1470. (Çevrimiçi) <https://annals-csis.org/proceedings/2016/pliks/373.pdf>, 16.05.2018
- Napoletano, Mauro, Jean-Luc Gaffard and Zakaria Babutsidze: "Agent Based Models: A New Tool for Economic and Policy Analysis," **Sciences Po Briefing Paper No: 3**, 2012, s.2. (Çevrimiçi) <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-01070338>, 21.04.2018
- Obaidullah, Mohammed : **Islamic Financial Services**, Scientific Publishing Centre, King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia, 2005.
- Özel, Mustafa: "Bir İktisat Klasığı Olarak İbn Haldun'un Mukaddime'si," **Dîvân İlmî Araştırmalar** sy. 21 (2006/2), 2006, pp. 1-8.
- Paçacı, İbrahim: "Altın-Para-Faiz İlişkisi ve Altının Vadeli Satışı," Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri Sempozyumu, Konya, 2012. (çevrimiçi) <http://www.ibrahimpacaci.com.tr/index.php/makaleler/9>, 1 Kasım 2016
- Pennacchi, George: "Narrow Banking," Annual Review of Financial Economics, 4 (1), 2012, (Çevrimiçi) <https://business.illinois.edu/gpennacc/GPNarrowBankARFE.pdf>, 28.10.2017
- Phillips, Ronnie J.: "The 'Chicago Plan' and New Deal Banking Reform," **Jerome Levy Economics Institute Working Paper No. 76**, 1992. (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=160989>, 11.09.2017
- Pollock, Alex J.: "Collateralized Money: An Idea Whose Time Has

Come Again.” **Challenge**, 35 (5), 1992, pp. 62–64.
(Çevrimiçi) www.jstor.org/stable/40721381,
05.02.2018

Positive Money: “Full-reserve Banking in Plain English: A Few
Simple Changes to Banking that Could End the
Debt Crisis,” 2012. (çevrimiçi)
[http://positivemoney.org/2012/02/full-reserve-
banking-plain-english](http://positivemoney.org/2012/02/full-reserve-banking-plain-english), 21.06.2016

Qaradāghī, Ali Muhi al-Din al: “The Fluctuating Value of Paper Currency and Its
Impact On Rights And Obligations In Light Of The
Principles Of Islamic Jurisprudence,” Çev.
Bunyamin Adewale Bello & Riaz Ansary, **Paper
Presented at the Ninth Session of the
International Islamic Fiqh Academy of the OIC**,
Abu Dhabi: UAE, 1995.

Quinn, Stephen ve William Roberds: “The Big Problem of Large Bills: The Bank of
Amsterdam and the Origins of Central Banking,”
FRB Atlanta Working Paper, No. 2005-16,
August 2005. (Çevrimiçi)
[https://www.frbatlanta.org/research/publications/wp
/2005/16.aspx](https://www.frbatlanta.org/research/publications/wp/2005/16.aspx), 14 Kasım 2016

Redish, Angela: “Anchors Aweigh: The Transition from Commodity
Money to Fiat Money in Western Economies,”
Canadian Journal of Economics, 26, no. 4, 1993,
s. 777–795. (Çevrimiçi)
<http://www.jstor.org/stable/135820>, 31.05.2017

Ricardo, David: **Plan for the Establishment of a National Bank**,
John Murray: London, 1824. (Çevrimiçi)
[https://books.google.com.tr/books?id=j-
ozAQAAMAAJ](https://books.google.com.tr/books?id=j-ozAQAAMAAJ) 05.12.2016

- Richiardi, Matteo : “The future of agent-based modelling,” 2015. (Çevrimiçi)
<https://www.nuffield.ox.ac.uk/media/1702/abmfuturre-v12.pdf>, 29.07.2018
- Rothbard, Murray N.: **The Case for a 100 Percent Gold Dollar**, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962, yeniden baskı Ludwig von Mises Institute, Auburn: Alabama, 2001.
- Rule, Garreth : “Understanding the central bank balance sheet,” **Centre for Central Banking Studies Handbook: 32**, Bank of England, 2015. (Çevrimiçi)
<http://EconPapers.repec.org/RePEc:ccb:hbooks:32>, 15.12.2016
- Sahillioğlu, Halil: “Dinar,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.9, İstanbul, 1994a, pp. 352-355.
- Sahillioğlu, Halil: “Dirhem,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.9, İstanbul, 1994b, pp. 368-371.
- Saraç, Mehmet: **Finans Teorisini Yeniden Düşünmek**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2017.
- Selgin, George: "Central Banks as Sources of Financial Instability," **The Independent Review**, 14, 4, 2010, s. 485-496. (Çevrimiçi)
http://www.independent.org/pdf/tir/tir_14_04_01_selgin.pdf
- Shapiee, Rohimi ve Anowar Zahid: “Addressing Economic Meltdown: An Evaluation of Fiat and Credit Money from Islamic Perspective,” **Proceedings of ASBBS Annual Conference: Las Vegas**, 17 (1), 2010, s.768-7

- Sigurjonsson, Frosti: “Monetary Reform – A Better Monetary System for Iceland,” **Report Commissioned by Prime Minister of Iceland**, Reykjavik, Iceland, 2015, s.11.
- Simons, H., G. Cox, A. Director, P. Douglas, A. Hart, F. Knight, L. Mints, & H. Schultz: “Banking and currency reform”, 1933.
- Smith, Adam: Wealth of Nations, 1776. (Çevrimiçi) <http://geolib.com/smith.adam/woncont.html>, 28.10.2016.
- Soddy, Frederick: **Wealth, Virtual Wealth, and Debt: The Solution of The Economic Paradox**, Britons Publishing Company, London, England, Second Edition, 1933, yeniden baskı Omni Publications, USA, 1961. (çevrimiçi) <https://www.fadedpage.com/link.php?file=20140873-a5.pdf>, 25.07.2017
- Soddy, Frederick: **The Role of Money: What it Should Be, Contrasted with What it Has Become**, George Routledge & Sons, London, 1934, yeniden baskı Routledge, London, 2003.
- Spong, Kenneth : “Narrow Banks: An Alternative Approach to Banking Reform,” **Levy Economics Institute Working Paper No. 90**, 1993, s.9.(Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=142832>, 30.10.2017
- Syamlan, Yaser Taufik: “The Epistemological Perspective of Fractional Reserve Banking System and 100% Reserve Banking System: Where Should Islamic Banks Stand?,” **Tazkia Islamic Finance and Business**

- Review**, 10 (1), 2016, pp.61-80. (Çevrimiçi)
<http://tifbrtazkia.org/index.php/TIFBR/article/view/98/103>, 14.02.2018
- Syammon, Jaffar, Adam "Fiat money: from the current Islamic finance
Abdullah and Ahamed scholars' perspective", **Humanomics**, 33, 3, 2017,
Kameel Mydin Meera: pp.274-299. (çevrimiçi) <https://doi.org/10.1108/H-01-2017-0013>, 12.12.2017
- Tabakoğlu Ahmet: **İslam İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, İstanbul,
Kasım 2013.
- TCMB Enflasyon Raporu - 2016 III
- The World Bank: "Financial Stability", (Çevrimiçi)
<http://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/background/financial-stability>, 14.05.2017
- Tobin, James.: "Commercial Banks as Creators of Money," ed.
D.D. Hester, J. Tobin & W.C. Brainard, **Financial
Markets and Economic Activity**, New York:
Wiley, 1967, s.2-11.
- Tobin, James.: "Financial Innovation and Deregulation in
Perspective," **Bank of Japan Monetary and
Economic Studies**, 3, 1985, pp. 19-29. (Çevrimiçi)
<http://www.imes.boj.or.jp/research/papers/english/me3-2-3.pdf>, 09.01.2018
- Tobin, James.: "A Case for Preserving Regulatory Distinctions."
Challenge, 30, 5, 1987, pp.10–17. (çevrimiçi)
www.jstor.org/stable/40720529, 17.10.2017
- Turrell, Arthur : "Agent-Based Models: Understanding the Economy
from the Bottom Up," **Bank of England Quarterly
Bulletin 2016 Q4**, 2016, s.173-188. (Çevrimiçi)
<https://ssrn.com/abstract=2898740>, 05.05.2018

- Vogel, Frank ve Samuel Hayes: **Islamic Law and Finance**, Kluwer Law International, The Hague, The Netherlands, 1998.
- Wennerlind, Carl : “The Alchemical Roots of the Financial Revolution,” 2012. (Çevrimiçi) <http://www.berfrois.com/2012/03/carl-wennerlind-credit-alchemy>, 27.05.2017
- Werner, Richard A.: “Can banks individually create money out of nothing? — The theories and the empirical evidence,” **International Review of Financial Analysis**, 36, 2014, s.1–19. (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2014.07.015>, 05.05.2017
- Wilensky, Uri: “NetLogo Bank Reserves model,” Center for Connected Learning and Computer-Based Modeling, Northwestern University, Evanston, IL, 1998. (Çevrimiçi) <http://ccl.northwestern.edu/netlogo/models/BankReserves>, 02.04.2018
- Wray, L. Randall: “From the State Theory of Money to Modern Money Theory: An Alternative to Economic Orthodoxy,” **Levy Economics Institute Working Paper No. 792**, 2014. (Çevrimiçi) http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_792.pdf, 8.11.2016
- Yanar, İrfan. v.d.: **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosu ve Analitik Bilanço**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2016
- Yeniçeri, Celal: “Cehbez,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt.7, İstanbul, 1993, pp. 222-223.

- Yeniçeri, Celal: “İslam Fıkhı Açısından Ortaklıklara Bakış,” **İslami İlimlerde Metodoloji/Usül III/2**, İstanbul, 2011, pp. 267-292.
- Yıldırım, Mustafa: “Vedia,” TDV İslam Ansiklopedisi, cilt.42, İstanbul, 2012, pp. 596-598.
- Zaman, Asad.: “On The Nature Of Modern Money, 2015a. (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2535697>, 21.08.2016.
- Zaman, Asad.: “An Islamic Version of the Iceland Plan for Monetary Reform,” 2015b. (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2593863>
- Zarlenga, Stephen A.: **The Lost Science of Money: The Mythology of Money, The Story of Power**, American Monetary Institute, ABD, 2002.
- Zerka, Ahmet e. ve Ahmed Muhammed A. e. Neccar: **İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta**, Çev. Hayreddin Karaman, İz Yayıncılık: İstanbul, 2017.

ÖZGEÇMİŞ

1982 senesinde Ankara'da dünyaya gelen Ömer Faruk TEKDOĞAN, ilköğrenimini Ankara Atatürk Lisesinde, ortaöğrenimini Erzurum Fen Lisesinde tamamlamıştır. 2005 senesinde İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İngilizce İşletme Lisans programından mezun olan TEKDOĞAN, aynı sene içerisinde başarıyla geçtiği yarışma sınavları sonucunda Başbakanlık Hazine Müsteşarlığında Hazine Uzman Yardımcısı unvanıyla çalışmaya başlamıştır. 2012 senesinde İktisat Yüksek Lisansı eğitimi için gittiği ABD'de North Carolina State University'den 2014 senesinde mezun olmuştur. 2016 ile 2017 senelerinde merkezi Paris/Fransa'da bulunan İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatında (OECD) Kalkınma İşbirliği Direktörlüğünde altyapıyı geliştirme, özel sektörü geliştirme, yatırım ortamını iyileştirme amacıyla yapılan kalkınma yardımlarına dair çalışmalarda bulunmuş ve burada bazı yayınlara katkıda bulunmuştur. Hazine Müsteşarlığında farklı birimlerde çalışan ve son olarak burada İdari ve Mali İşler Dairesi Başkan Yardımcılığı görevini yürüten TEKDOĞAN, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte kurulan Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde Kamu Maliyesi Dönüşüm Ofisinde çalışmaya devam etmektedir. Yayımlanmış çeşitli Türkçe ve İngilizce konferans bildirileri ve makalelerinin yanı sıra çeviri kitapları mevcuttur.